

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TANZİMAT DÖNEMİNDE PADİŞAH YETKİLERİNİN
SINIRLANDIRILMASI**

Cengizhan KIRNIK

1830233016

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Dursun ÇELİK

ISPARTA - 2022

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**TANZİMAT DÖNEMİNDE PADIŞAH YETKİLERİNİN SINIRLANDIRILMASI**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Cengizhan KIRNIK

08.04.2022

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Cengizhan KIRNIK
Öğrenci Numarası	1830233016
Enstitü Ana Bilim Dalı	Kamu Hukuku
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Dr. Öğr. Üyesi Dursun ÇELİK
Tez Başlığı	Tanzimat Döneminde Padişah Yetkilerinin Sınırlandırılması
Turnitin Ödev Numarası	1776315023

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 131 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 0403/2022 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesininin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 17'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

07/04/2022
Dr. Öğr. Üyesi Dursun Çelik

(KIRNIK, Cengizhan, *Tanzimat Döneminde Padişah Yetkilerinin Sınırlandırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2022)

ÖZET

İnsanın sınırsız güç elde etme isteği ve iktidar olma mücadelesi insanlıkla yaşittir. İktidarlar, güç mücadelesine giriştikçe o otoriteyi ve gücü dengeleme amacı güden farklı fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirlerin temel amacı iktidar keyfiliğinin önlenmesi olmuştur.

Benzer süreçlerin Osmanlı – Türk hukukunda da yaşandığı söylenebilir. Bu doğrultuda, Osmanlı padişahının yetkilerinde yaşanan değişimi görmek amacıyla çalışmada klasik dönemden başlanarak sırasıyla Tanzimat’a hazırlık dönemi, Tanzimat dönemi ve Meşrutiyet dönemleri üzerinden padişah otoritesinin değişim süreci anlatılmıştır. İfade edilen dönemler içerisinde padişah otoritesi ve bu otoritenin sınırları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespit yapılırken otoritenin sınırlarının nasıl ve hangi mekanizmalarla belirlendiği ortaya konmuştur. Özellikle belirtilen dönemlerde ilan edilen belgelerin, açılan kurumların ve yaşanan diğer gelişmelerin hukuki mahiyeti ve etkisi hukukçuların görüşleri ışığında ayrıca tartışılmıştır. Genel olarak bu çalışmada, “Osmanlı Devleti’nde iktidar sınırlandırılmış mı? Sınırlandırılmışsa hangi araçlarla, ne şekilde sınırlandırılmış ve nasıl değişime uğramıştır?” sorularına ortaya konan bulgular çerçevesinde cevap vermeye çalışılmıştır.

Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanmış ve yaşanacak olan iktidarın sınırlandırılması tartışmalarının temelini anlaşılması bağlamında ortaya konan bu çalışmanın önem arz ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Osmanlı Padişahı, Yetki, Tanzimat, Yasama, Sınırlandırma

(KIRNIK, Cengizhan, *Limitation of Sultan's Powers in the Tanzimat Period*, Master Thesis, Isparta, 2022)

ABSTRACT

Man's desire to gain unlimited power and his struggle for power are as old as humanity. As the governments engage in a power struggle, different ideas have been put forward to balance that authority and power. The main purpose of these ideas was to prevent the arbitrariness of power.

It can be said that similar processes were experienced in Ottoman - Turkish law. In this direction, in order to see the change in the authority of the Ottoman sultan, the change process of the sultan's authority is explained, starting from the classical period, through the preparation period for the Tanzimat, the Tanzimat period and the Constitutional Monarchy periods, respectively. The sultan's authority and the limits of this authority were tried to be determined within the stated periods. While making this determination, it has been revealed how and by which mechanisms the limits of authority are determined. In particular, the legal nature and impact of the documents announced in the specified periods, the institutions opened and other developments are also discussed in the light of the opinions of the lawyers. In general, in this study, "Is the power limited in the Ottoman State? If it is limited, by what means, by what means, and how has it changed? It has been tried to answer the questions within the framework of the findings.

It can be said that this study, which is put forward in the context of understanding the basis of the debates on the limitation of power that has been and will be experienced in the Republic of Turkey, is important.

Key Words: Political Power, Ottoman Sultan, Authority, Reorganization, Legislative, Limitation

ÖN SÖZ

“Tanzimat Döneminde Padişah Yetkilerinin Sınırlandırılması” adlı tez çalışması hazırlanırken mümkün mertebe geniş çaplı literatür taraması yapılmış ve kullanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tezin konusuna giriş yapmadan önce devlet, iktidar ve iktidarın sınırlandırılması gibi temel konularda bilgi verilerek ana meseleye hazırlık yapılmıştır. Çalışma ele alınırken konudan sapmadan padişahın otoritesinin azalmasına bağlı olarak değişen güç odakları ve bu odakların iktidar mücadelesi de verilmek istenmiştir. Giriş, sonuç ve dört bölümden oluşan bu çalışmada, kronolojik sıralamaya bağlı olarak önce devlet ve iktidar daha sonra halife ve padişah anlatılmış, en sonunda da Tanzimat ve Meşrutiyet ile konu sonlandırılmıştır.

Tezimin yazım aşamasında büyük emeği ve katkısı olan Dr. Öğr. Üyesi Salih Korkmaz’a, yüksek lisansı bitirmemdeki çabalarından ötürü Dr. Öğr. Üyesi Dursun Çelik’e teşekkür ederim. Ayrıca tez jürisinde yer alan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Yüksel Metin’e, Doç. Dr. Mehmet Aykanat’a ve yüksek lisans döneminde bana her konuda yardımcı olan Prof. Dr. Haluk Songur’a teşekkürlerimi arz ederim. Yine tezimi yazarken görüşlerini ve desteklerini esirgemeyen değerli dostlarım Arş. Gör. Muhammed Mustafa Kayapınar, Arş. Gör. Yusuf Alperen Kaplan ve Arş. Gör. Onur Erdoğan’a teşekkür ederim.

Son olarak, hayatımın her anında yanımda olan sevgili aileme özellikle teşekkür etmeyi kendime borç bilirim.

Cengizhan KIRNIK
ISPARTA-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİNDE PADİŞAH EGEMENLİĞİ VE SINIRLARI

I. İSLAM HUKUKUNDA DEVLET BAŞKANLIĞI (HİLAFET).....	12
II. KLASİK DÖNEM OSMANLI PADİŞAHI	14
III. OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE PADİŞAHIN EGEMENLİK GÜCÜ. 16	
IV. KLASİK DÖNEMDE ŞER'İ VE ÖRFİ HUKUK BAĞLAMINDA PADİŞAH EGEMENLİĞİNİN SINIRLARI	19
V. ARA DEĞERLENDİRME	22

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'A HAZIRLIK DÖNEMİNDE PADİŞAHIN HUKUKİ DURUMU

I. III. SELİM NİZAMI VE AYANLARIN PADİŞAH ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	23
A. III. Selim Islahatlarının Ortaya Çıkması	23
B. III. Selim Islahatları: Nizam-ı Cedit	25
C. Nizam-ı Cedit'in Sonu ve Ayanlar	28
II. II. MAHMUT İKTİDARI VE SENED-İ İTTİFAK.....	33
A. Padişah Egemenliğinin Sınırlandırılması Tartışmaları İçinde İlk Belge: Sened-i İttifak	33
B. II. Mahmut Islahatları ve Merkezi Otoritenin Tekrar Güçlenmesi.....	38
III. ARA DEĞERLENDİRME	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERMANLAR DÖNEMİ PADİŞAH İKTİDARININ DEĞİŞİMİ

I. TANZİMAT FERMANI VE PADİŞAH İDARESİNDEKİ İLK DEĞİŞİMLER.....	45
--	----

A. Tanzimat Fermanı ve Tahlili	45
B. Tanzimat Fermanı ile Gelen Kanunlaştırma Hareketi	48
C. Değişen Yönetim Usulleri ve Yeni Kurumlar	49
D. Ara Değerlendirme	52
II. ISLAHAT FERMANI VE İÇ SİYASETTE DÖNÜŞÜM.....	53
A. Islahat Fermanı ve Tahlili.....	53
B. Islahat Fermanı Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri.....	57
C. Kurumlarda ve Taşra Yönetiminde Değişimler	58
D. Fermanlar Döneminin Sonu ve Ara Değerlendirme.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLK ANAYASA VE MEŞRUTİYET DÜZENİNDE PADİŞAH

I. KANUN-I ESASİ İLE GELEN MEŞRUTİ MONARŞİ	63
A. Meşrutiyetin Ortaya Çıkışı ve Kanun-ı Esasi'nin Niteliği	63
B. Seçimler	66
C. İlk Parlamento: Meclis-i Mebusan ve Yasama, Yürütme, Yargı Erkleri.....	67
D. Kanun-ı Esasi'de Temel Hak ve Hürriyetler	69
E. Egemenliğin Paylaşımı ve Padişahın Durumu.....	70
F. Ara Değerlendirme	71
II. DEĞİŞİKLERLE KANUN-I ESASİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET	72
A. II. Abdülhamid Merkeziyetçiliği	73
B. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyetin Yeniden İlanı	74
C. Seçimler	76
D. 1909 Değişiklikleri	77
E. 1909 Değişikliklerinde Yasama, Yürütme, Yargı Kuvvetleri ve Temel Hak ve Özgürlükler	80
F. İttihat ve Terakki İktidarı	81
G. 1914, 1916, 1918 Değişiklikleri ve İttihat ve Terakki'nin Sonu	83
H. Ara Değerlendirme	85
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	91
ÖZ GEÇMİŞ.....	101

KISALTMALAR DİZİNİ

B.	: Belge
BEO.	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
DABOA.	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
K.	: Kısım
md.	: Madde
No.	: Numarası
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
ss.	: Sayfalar arası
SYS.	: Siyasi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Tanzimat döneminde padişah yetkilerinin sınırları üzerine odaklanan bu çalışma, konu bütünlüğünün sağlanması açısından İslam hukukunda devlet başkanlığı, Osmanlı klasik dönemi, Tanzimat'a hazırlık dönemi, Tanzimat dönemi ve Meşrutiyet dönemlerini kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Bu bağlamda tezin ilk bölümünde "Tanzimat Öncesinde Padişah Egemenliği ve Sınırları" başlığı altında İslam halifesi, Osmanlı padişah otoritesinin düzenli olarak en etkin olduğu yıllar ve Osmanlı hukukunda bu egemenliğin çerçevesi anlatılmıştır. İkinci bölümde ise Tanzimat'a hazırlık niteliğinde olan III. Selim dönemi, Osmanlı padişahının yetkilerinin sınırlandırılmasının söz konusu olduğu ilk belge olan Sened-i İttifak ve yeniden güçlenen padişah otoritesi yani II. Mahmut dönemi anlatılmıştır. Üçüncü bölümde dönemin en önemli belgeleri olan Tanzimat ve Islahat Fermanları anlatılmış, ayrıca padişah otoritesinin değişim yönünün anlaşılması amacıyla o dönemde meydana gelen hukuki, idari, askeri vb. konulardaki değişimlere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise Osmanlı yönetim şeklini değiştiren Kanun-ı Esasi ile birlikte I. ve II. Meşrutiyet dönemleri ele alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce meydana gelen Osmanlı merkezi idaresindeki güç değişimlerinin anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır.

I. AMAÇ VE YÖNTEM

Esas olarak Tanzimat dönemi padişah yetkilerinin incelendiği bu çalışmada, Osmanlı hukukunun hem örfi hem de şeri hükümlerden oluşan bir sistem olması ve konu bütünlüğü sağlanması amacıyla İslam devletindeki devlet başkanı ile İslamiyet öncesi Türk devletlerindeki hükümdarın görev ve yetkilerinden itibaren konu ele alınmaya başlanmıştır. Osmanlı padişahı otoritesinin kaynağı olan sistemler incelendikten sonra konu, Tanzimat'a Hazırlık Dönemi, Fermanlar Dönemi ve Meşrutiyet Dönemi olarak temel kısımlara ayrılmış, yine padişahın yetkilerinin değişimindeki sebeplerin ve sonuçların daha iyi anlaşılması amacıyla bu dönemlerdeki hukuki, idari, askeri, eğitimle ilgili düzenlemeler anlatılmıştır. Ayrıca Osmanlı padişahının otoritesinde değişimlerin hızlandığı Tanzimat döneminden sonra hükümetlerden ve hükümetlerin otoritelerinden bahsedilerek o dönemlerdeki

devlet kudretinin ve padişah iktidarındaki farklılaşmanın durumu anlatılmaya çalışılarak tez çalışması neticeye ulaşmıştır.

Tezin kapsamını aşacağı gerekçesiyle hilafet ile İslamiyet öncesindeki Türk devlet başkanlarının görev ve yetkileri, idareye geliş usulleri gibi konular detaylı biçimde ele alınmamıştır. Yine aynı şekilde Osmanlı klasik dönemindeki padişah yetkileri mümkün mertebe anlatılmaya çalışılsa da “siyaseten katl” gibi muhtelif konular detaylı bir biçimde verilmemiştir.

Literatürde iktidar, otorite ve egemenlik kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da aralarındaki farklılıklar konumuzun temel taşları olması sebebiyle kavramlar kısmında ayrıntılı biçimde yer verilmeye çalışılmıştır.

İktidarın sınırlandırılması bağlamında Cengiz Gül’ün “İktidarın Sınırlandırılması ve Hukuk Devleti” adlı eserinden, Adil Şahin’in “Siyasal Düşünceler Tarihinde ‘Sınırlı Devlet’ Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısında Evrilme”, Recai Galip Okandan’ın “Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar” adlı makale çalışmalarından ve “Devlet Kudretinin Sınırlanması¹” adlı doktora çalışması mevcut olan Yahya Kazım Zabunoğlu’nun “Devlet Kuramına Giriş” adlı eseri başta olmak üzere pek çok eserden faydalanılmıştır. Tezin diğer bölümleri ile ilgili olarak Bülent Tanör’ün Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri ve Murat Soysal’ın “Türkiye’de İktidarın Sınırlandırılması” eserleri yine tezin muhtevası gereği sıkça başvurulan kaynaklardan olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde yaşanan hukuksal gelişmelerin tartışılmasında Orhan Aldıkaçtı, Hüseyin Nail Kubalı, Recai Galip Okandan ve Kemal Gözler gibi yine pek çok anayasa hukukçusunun eserlerinden yararlanılmıştır.

Tezin amacı, Osmanlı Devleti’nde devlet kudretini kullanan iktidarın, tarihsel süreç içerisindeki değişimini kavramak suretiyle günümüz devlet yönetiminin temellerini ve bu aşamaya geliş sürecini görmektir. Ayrıca Tanzimat’a Hazırlık Dönemi ile başlayan Osmanlı hukukundaki kanunlaştırma ve idaredeki değişme çalışmalarının gelişim süreçlerinin incelenerek bu sürecin getirmiş olduğu düşünce

¹ Yahya Kazım Zabunoğlu, *Devlet Kudretinin Sınırlanması*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1963.

ile hazırlanan kanunların padişahın yetkilerinde yol açtığı değişimi görmek bu tezin amacını oluşturmaktadır.

II. KAVRAMLAR VE TANIMLAR

Tarihi süreçte, çeşitli düşünürler tarafından devlet, iktidar, egemenlik ve bunların sınırlandırılması ile ilgili farklı tanımlar ve belirlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede ifade edilen kavramlar ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

A. Devlet

İnsanlığın ortaya çıkışından itibaren birlikte yaşamının ve sosyalleşmenin getirmiş olduğu bazı durumlar farklı olguları meydana getirmiştir. Bu olgulardan en önemlisi de devlettir. Devlet olgusunun günümüze kadar gelişimi farklı düşünürlerce ele alınmış, ortaya çıkışı ve tanımı ile ilgili tarihsel süreçte birçok görüş ortaya atılmıştır. Devletin bu tanımları ve ortaya çıkma sebepleri bazı batılı düşünürlerce şu şekilde ifade edilmiştir;

Platon için devlet, doğal bir yapıdır ve bu yapı doğal bir organizmadır.² Bu organizma her canlıda olduğu gibi çeşitli organlara sahiptir ve bu durumun sonucu olarak toplum, işçiler, askerler ve yöneticiler (filozoflar) şeklinde bir sınıfsal ayrıma tabi tutulmuştur. İfade edilen sınıflar devlet organlarının temelini oluşturuyordu ve devlet, bunların uyumlu çalışmasını temel alan bir yapıydı.³ Platon'un öğrencisi olan Aristoteles'e göre ise devlet; iyi bir amaç için kurulmuş olan, bağımsız ve yönetim yetkisini kendi elinde bulunduran insan topluluğudur. Daha kısa tanımı yapılacak olursa devlet, siyasal insan topluluğudur. Aristo'nun devlet teorisindeki insan, bireysel olarak iyiyi arama mücadelesinde toplum olarak var olma ihtiyacı hissetmiştir. Bu topluluk, siyasal bir nitelik kazanarak devleti meydana getirmiştir.⁴ Modern devlet tanımı ile bu konuya damga vurmuş isimlerden biri olan Thomas Hobbes ise Leviathan adlı eserinde devletin bir kişiliği olduğundan bahseder. Devlet bir anlaşma yoluyla ortaya çıkmıştır ve bu anlaşmanın sonucu olarak halk, kendisini

² Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 133-135.

³ Platon, *Devlet*, s. 60-68. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Özgü-Mustafa Uluçakar, *Platon ile Farabi'nin Devlet Anlayışlarının Günümüz Siyaset Perspektifinden Karşılaştırılması*, International Journal of Economics Administrative and Social Sciences (IJEASS), 2020, C. 3, S. 1, s. 5-6.

⁴ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23-26.

koruma görevini devlete vermiştir. Ancak Hobbes'a göre devlet, doğal bir yapı değil, insanların birlikte olmasının sonucu olarak ortaya çıkan yapay bir varlıktır. Yani devletin temel taşı, kişiler ve kişilerin birbirleriyle olan toplumsal ilişkisidir.⁵

İslam ulemasının da devlet için ortaya attığı çeşitli fikirleri mevcuttur. Örneğin; Farabi, Platon gibi devleti bir organizmaya benzetir. Mükemmel yani erdemli devlet, bu organların sağlıklı olması, birbiriyle uyumu ve yardımlaşmasıyla meydana gelmektedir. İnsanı esas mutluluğa eriştirecek olan erdemli devlet modeli de bu birliktelikten ortaya çıkmaktadır. Farabi'nin devlet anlayışında insan toplu halde yaşamalı ve sosyalleşmelidir. İnsanoğlu birlikte yaşayarak birbirlerinin eksikliklerini giderir ve insanın yaradılış gayesi olan mükemmelliğe bu sayede ulaşabilir.⁶ 13-14. yüzyıldaki İslam âlimlerinden olan İbn Teymiyye'nin es-Siyâsetü's-şer'îyye adlı eserine göre devlet, adalet ve liyakati esas alan şeriatı temel edinmek zorundadır. İbn Teymiyye bu hususu velayet kavramı ile açıklar. Velayet kavramı ile de devletin zorunluluğunu idarecilere ve kamuya dayandırır. Yani devlet, şeriatın getirmiş olduğu işi ehline verme prensibi üzerine kurulmalıdır. Zorunluluğun ortaya çıkardığı bu devlet modeli de sert siyasi yapılardan ziyade hukuki ve ahlaki ilkeler doğrultusunda gelişmelidir.⁷ Yine önemli İslam alimlerinden olan İbn Haldun'a göre ise devlet, yine birlikte yaşamının sonucu olarak ortaya çıkan siyasi bir müessesedir. İnsanoğlunun varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan fiziksel ve sosyal ihtiyaçlar belirli bir örgütlenmeyi zaruri kılmıştır. İnsanın besin ihtiyacı, neslinin devam etmesi gibi durumlar birlikte yaşamayı zorunlu hale getirmiş, bu durum mülkiyeti doğurmuş ve birlikteliğin devamı için gerekli olan iş bölümü ve hukuki zorunluluklar toplumu devlet düzenine geçirmiştir. İbn Haldun'un devlet tanımını dönemin tarihselciliğinden farklı kılan husus ise Mukaddime'sinde ortaya attığı devletin gelişim sürecinde kullanılan devri tarih düşüncesi olmuştur.⁸

Görüldüğü üzere günümüze kadar çeşitli devlet tanımları yapılmış; nitelikleri, devletin sınırları vs. hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin ışığında

⁵ Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 23-24. David Runciman, *Devlet Kavramı: Kurgusal Olanın Hâkimiyeti*, (Ed. Quentin Skinner – Bo Strath), *Devletler ve Yurttaşlar*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 26-27.

⁶ Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 97-98.

⁷ Ahmet Davutoğlu, *Devlet*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C. 9, s. 238.

⁸ Ahmet Davutoğlu, *Devlet*, s. 240.

devlet; “halkın, bir toprak parçası üzerinde kurduğu egemenliğin sonucu olarak ortaya çıkan bir tüzel kişilik” şeklinde basitçe tanımlanabilir. Buna bağlı olarak tarihsel süreçte ortaya atılan devlet modelleri ve devletin modern tanımından yola çıkarak söylenebilir ki devletin üç önemli unsuru vardır. Bunlar; halk yani millet, belirli bir toprak parçası yani ülke ve son olarak egemenliktir.⁹ Özellikle ifade edilen devletin modern tanımı çerçevesindeki diğer bir tartışma konusu ise egemenlik ve bununla birlikte ortaya çıkan iktidar kavramlarıdır.

B. İktidar ve Egemenlik

Devleti izah ederken birbirine yakın anlamlı hatta bazen birbirlerinin yerine kullanılan iki kavram vardır. Bunlar; egemenlik ve bu unsuru kullanma gücüne sahip olma durumu diyebileceğimiz iktidar olgusudur. İktidar; birileri üzerinde kontrole sahip olma, davranışlarını değiştirebilme ve sınırlandırabilme gücüdür¹⁰ ve bu olgu çeşitli ayrımlara tabi tutulmaktadır. Bunlardan en önemlisi “sosyal iktidar” ve “siyasal iktidar”dır. Devlet ve egemenlik tartışmaları düşünüldüğünde ele alınacak konu ise siyasal iktidar kavramıdır. Yukarıdaki tanımla bağlantılı olarak siyasal iktidar; devlet kudretini kullanarak halkın davranışlarını etkileyebilme, yönlendirebilme ve sınırlandırabilme gücüne sahip olan otoritedir. Bu otoritenin oluşumu da bir ülkenin nüfusu, mali gücü ve inançları gibi çeşitli durumlarıyla değişiklik göstermektedir.¹¹ Örneğin bir iktidar, kaynağını dini akidelerden alırken diğer bir iktidar temellerini beşerî kurallar ve kanunlar üzerine kurabilmektedir.

Egemenlik ise devletin yetkilerine sahip olma, hukukunu oluşturma ve bu hukuku uygulama kudretini ifade etmektedir.¹² Siyasal iktidara bağlı olarak kimi zaman aynı anlamda kullanılan egemenlik kavramı benzer tanıma sahip olabilmektedir. Hatta doktrinde egemenlik yerine kimi zaman siyasal iktidar, devlet iktidarı kavramları kullanılabilir. Buna bağlı olarak siyasal iktidar ve egemenlik, tarihsel sürecini birlikte tamamlamıştır, denilebilir.

⁹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2016, s. 133-135.

¹⁰ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 49.

¹¹ Yahya Kazım Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015, s. 6-8. Bertrand Russel, *İktidar*, çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 137.

¹² Adil Şahin, *Siyasal Düşünceler Tarihinde “Sınırlı Devlet” Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısında Evrilme*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (GÜHFD), C. 15, S. 3, 2011, s. 319-320.

Tarihsel süreçte Orta Çağ Avrupası'nda egemenliğin kaynağının tanrıdan geldiğine inanılmış ve kral bu yetkiyi kullanarak ülkeyi yönetmiştir. Feodalitenin ortaya çıkması ve merkezi krallıkların zayıflamasıyla birlikte bu yetki feodal beylere geçmiştir. Yeni Çağ'ın başlangıcında ateşli silahların kullanımının daha etkin hale gelmesine bağlı olarak feodalitenin yıkılmasıyla merkezi krallıklar tekrar güçlenerek egemenliği tekeline almıştır. Daha sonraları Avrupa'nın aydınlanma çağı olarak anılan Rönesans dönemi ile başlayan süreçte Reform hareketi ve ardından özellikle Fransız İhtilali gibi büyük siyasi olaylar meydana gelmiş bu duruma bağlı olarak da egemenlik kralın nezdinde sınırlandırılarak halk ile paylaşılmıştır. Bütün bu olaylar neticesinde krallıklar tamamen yıkılmıştır ve günümüz demokrasisinin temelleri atılarak egemenliğin halka ait olması anlayışı benimsenmiştir. Bu anlayış, daha sonra ulusal egemenlik kavramını ortaya çıkarmıştır.¹³

Eski Türklerde de Orta Çağ Avrupası'na benzer şekilde egemenliğin tanrıya ait olduğu inancı vardı. Gök Tanrı'nın yeryüzünde yetkilendirdiği (kut verdiği) hükümdar devleti yönetmekteydi. Tanrının vermiş olduğu bu kut yani yönetme yetkisi sadece bir aileye ve onlardan sonra gelecek olan soya aitti. Bu, o ailenin üyelerinin tamamının tahtta eşit bir şekilde söz sahibi olması anlamına geliyordu. Hükümdar öldüğünde ise tahta geçecek kişi niteliklerine bağlı olarak genellikle kurultay yani devletin ileri gelenleri tarafından seçilmekteydi. Burada seçim, sadece o hanedan mensubu olanlar arasında yapılabilmekteydi. Dolayısıyla devletin ileri gelenlerinin de yönetimde ve egemenliği kimin kullanacağını belirlemede söz sahibi olduğu görülmektedir.¹⁴

İslamiyet'te ise egemenlik kudreti Allah'a aittir. İslam ülkesi onun koyduğu kurullarla yönetilir ve hukuk buna bağlı olarak gelişir. İslam'da devlet hem sosyal yaşamın bir sonucu hem de hukuki kurulların uygulanabilmesi için gerekli bir yapıdır. Buna bağlı olarak söylenebilir ki İslam ülkesinde yaşayanların malını, canını, namusunu, aklını ve soyunu koruma görevi İslam devletine aittir ve halkın da

¹³ Gül Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SÜHFD), C. 7, S. 1-2, s. 130-131. H. Emrah Beriş, *Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2008, C. 63, S. 1, s. 59-60. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yusuf Şevki Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 41-51.

¹⁴ Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, s. 133-135. Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 265-267.

bunun sonucu olarak devletin belirlediği kurallara uyma zorunluluğu vardır.¹⁵ İslamiyet’le tanışmasıyla birlikte Türklerin de benimsediği bu egemenlik anlayışı¹⁶ Osmanlı Devleti’nde de aynen geçerliydi. Ülke İslam kurallarıyla yönetiliyor, egemenlik Allah’a ait olmakla birlikte padişah eliyle kullanılıyordu.

Osmanlı Devleti’ndeki egemenlik anlayışı, merkezi otoritenin sınırlarına dair tartışmaların yaşanacağı Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı belgelerine kadar çeşitli değişiklikler geçirerek I. Meşrutiyet dönemine kadar gelmişti. I. Meşrutiyet ile ortaya çıkan –Türklerin de ilk anayasası olma özelliğine sahip olan- Kanun-ı Esasi’de de ilk defa yazılı olarak, Osmanlı Devleti’nin dininin İslam olduğu, yasama ve yürütme yetkisinin padişaha ait olduğu ifade edilmişti. Yeni anayasa ile kurulan parlamentonun yetkileri oldukça sınırlı olsa da bu durum II. Meşrutiyete zemin hazırlamış ve bu döneme gelindiğinde Osmanlı parlamentosu oldukça geniş yetkilerle donatılmıştı. Son olarak bu durum, belirli egemenlik kudretine sahip olan Osmanlı padişahının yasama, yürütme ve yargı yetkilerini oldukça sınırlandırmış ve dağıtmıştı.¹⁷

Osmanlı Devleti girmiş olduğu I. Dünya Savaşı’nı kaybetmesiyle birlikte halk kurtuluş hareketine girişmiş ve bu mücadelenin sonucunda da Osmanlı Devleti son bularak yerini genç Türkiye Cumhuriyeti’ne bırakmıştır. Daha sonra çeşitli evrelerle İslam hukuku ve kaidelerinden uzaklaşmış, egemenlik laik bir anlayışla meclis eliyle kullanılmaya başlanmıştır.

¹⁵ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 88-89.

¹⁶ Bu durumun örneğini de ünlü devlet adamı Nizamülmülk *Siyasetname* adlı eserinde “*hükümdarın Allah’ın kurallarıyla bağlı olarak, çeşitli görev ve sorumluluklarla oturduğu*” şeklinde ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11-28

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Fatih Türe, *Türkiye’de Siyasal Egemenlik Kavramının Gelişimi: Osmanlı’dan Cumhuriyete Tarihsel Süreç*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (YEAD), 2005, C. 3, S. 4, s. 29-37.

C. İktidarın Sınırlandırılması

İktidarın sınırlandırılması devlet yönetiminde söz sahibi olan, devlet otoritesini kullanan iktidarın bu yetkileri kullanırken çeşitli ve belirli sınırlamalara tabi tutulması anlamında kullanılmaktadır.¹⁸ Devletin ortaya çıkmasıyla birlikte devlet oluşumunu olanaklı kılan iktidar unsuru, kişilerden bağımsız ve kendine ait varlığıyla devlet otoritesinin sahibi olmuştur. Bu kişiler her ne kadar devlet otoritesini ellerinde bulunduruyor olsa da mutlak ve keyfi iktidarın var olamayacağına dair görüşler farklı düşünürlerce ortaya atılmıştır. Ayrıca devlet iktidarı ne kadar mutlak olursa olsun bunu sınırlandıran etkenlerin de var olduğuna dair çeşitli çalışmalar bu konuda göze çarpmaktadır.¹⁹ Çağdaş yaklaşımlar doğrultusunda, özellikle kişi hak ve özgürlüklerinin korunması bağlamında iktidarın sınırlandırılması söz konusu olmaktadır. Sosyal etmenler bu sınırlandırmayı sağlasa da günümüzde iktidarın sınırlandırılması anayasal çerçevede yapılmaktadır. Mutlak iktidarın zıttı olarak da anayasal devlet tanımı kullanılmakta ve mevcut iktidarlar anayasada belirtilen ilke ve kurallara bağlı kalarak devlet yetkisini kullanan yöneticinin mutlak otoritesi sınırlanmaktadır. Bu bağlamda iktidar sahiplerinin yönetme gücü, yetkileri ve bunların sınırları hukuki ilkelere bağlanarak anayasal devlet kavramı ortaya çıkmıştır.²⁰

Anayasal devlet kavramının temelleri ve iktidarın sınırlandırılmasına dair tarihsel süreç genellikle “Magna Carta Libertatum” ile başlatılmıştır. Dünyanın ilk anayasal belgesi olarak kabul edilen Magna Carta²¹ ile İngiltere kralı Yurtsuz John’un yetkileri sınırlandırılmış, kişi hak ve hürriyetleri krala karşı güvence altına alınmıştır. Magna Carta’yı daha sonra İngiltere’de; 1628 tarihli “Petition of Rights”, 1679 tarihli “Habeas Corpus Act” ve 1689 tarihli “Bill of Rights” takip etmiştir. Bu

¹⁸ Şahin, *Siyasal Düşünceler Tarihinde “Sınırlı Devlet” Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısında Evrilme*, s. 337.

¹⁹ Recai Galip Okandan, *Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar*, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1951, C. 17, S. 1-2, s. 3.

²⁰ Cengiz Gül, *İktidarın Sınırlandırılması ve Hukuk Devleti*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010, s. 72-73. Sınırlı egemenlik anlayışının felsefi tartışmaları için bkz. Halil İbrahim Aydınlu-Veyssel Ayhan, *Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (SCÜİİBFD), 2004, C. 5, S. 1, s. 77-82.

²¹ Devletin temel teşkilatı ve yurttaş hakları düşünüldüğünde Medine Vesikası da pek çok hukukçu tarafından Anayasal metin olarak kabul edilmiştir. Öyle ki metne Medine Anayasası bile denmiştir. Ancak kısa süreli olarak ve dar bir coğrafyada uygulanmasından ötürü Medine Vesikası’nın etkisi büyük olmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Özkan, *Medine Vesikası*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2019, s. 212-215.

belgelerle İngilizler kralın yetkilerine karşı parlamentonun yetkilerini öne çıkarmıştır.²² İktidarın sınırlandırılmasına dair ikinci önemli adım Amerika Birleşik Devletleri'nin 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi olmuştur. Bu bildiri ile Kuzey Amerika'daki on üç koloni İngiltere'den bağımsızlığını ilan etmiştir. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile insanların doğuştan gelen birtakım haklara sahip olduğu, devlet iktidarının da bu doğrultuda sınırlandırılması gerektiği kabul edilmiştir. İktidarın sınırlandırılmasına dair üçüncü önemli aşama ise 1789 tarihli “Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi” olmuştur. 1789 Fransız İhtilali sonrasında kendisine “*Ulusal Kurucu Meclis*” adını veren bir kurul tarafından ilan edilen bu bildiride, doğal insan haklarının yanı sıra milli egemenlik prensibi, vatandaşların doğrudan doğruya veya temsilciler aracılığıyla kanunların yapılmasına katılması ve kuvveler ayrılığı gibi siyasi ilkelerle anayasal esaslar yer almıştır.²³ İktidarın sınırlandırılmasına dair son önemli aşama ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insan haklarının belirlenmesi ve korunmasına dair çeşitli siyasi fikirler ortaya atılmıştır. Bu gelişmeler “Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirisi” ve “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” gibi belgelerin çıkmasını sağlamış, belgeler de insan hak ve özgürlüklerini iktidar olgusu karşısında ön plana çıkarmıştır.²⁴

Tarihsel süreçte kişi hak ve özgürlüklerin kazanılması ve korunması için verilen mücadele çeşitli bildiriler, anayasal belgeler ve anayasalar meydana getirmiştir.²⁵ Anayasa, devletin temel yapısını, teşkilatlanmasını ve sistemini düzenleyen kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. Ancak günümüzde anayasa denilince, genellikle iktidarın uyması gereken kuralları oluşturan, devletin sınırlandırılmasını ifade eden bir metin anlaşılmaktadır.²⁶ Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ilan edilmeye başlanan anayasaların amacı kişi hak ve özgürlüklerini korumak bağlamında mutlak otoriteyi sınırlandırmak olmuştur. Bu doğrultuda

²² Ahmet Mumcu – Elif Küzeci, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Turhan Yayınevi, Ankara, 2015, s. 62-63.

²³ Münci Kapanı, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 43-47. Mumcu – Küzeci, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, s. 70-76.

²⁴ Murat Soysal, *Türkiye’de İktidarın Sınırlandırılması*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s. 28-33.

²⁵ Soysal, *Türkiye’de İktidarın Sınırlandırılması*, s. 32.

²⁶ A. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 3. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015, s. 2. Anayasanın üstünlüğü ilkesi için ayrıca bkz. Yüksel Metin, *Anayasal Değişim*, Beta Basım, İstanbul, 2014, s. 8-13.

mutlak monarşilerin yerini meşruti monarşiler almaya başlamıştır. Meşruti monarşilerde mevcut olan parlamentoların yetkileri belirlenmiş, hatta giderek arttırılma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla, demokrasi olgusu iktidarın sınırlandırılmasıyla paralel ilerlemeye başlamıştır. Çünkü demokrasilerde iktidar, egemenliğin kaynağını halktan almaktaydı. Mevcut konumunu korumak isteyen iktidarlar keyfi hareket etmekten kaçınacak, kişi hak ve özgürlüklerine saygılı bir şekilde kendisine verilen egemenliğin sınırları çerçevesinde hareket etmiş olacaktır.²⁷ Ancak siyasal iktidarın sınırlandırılması için seçimler tek başına yeterli olmamaktaydı. Bu bağlamda siyasal iktidarın elinde bulunan yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılması fikri ortaya atıldı. Böylece kuvvetler ayrılığı modern anayasacılığın da temelini oluşturdu. Kuvvetler ayrılığından bahseden ilk düşünür John Locke²⁸ olsa da bu teorinin gelişimini esas olarak Montesquieu sağlamıştır. Montesquieu “Kanunların Ruhu Üzerine” adlı eserinde ifade ettiğine göre devletin üç temel kuvvetini siyasal iktidarın elinde toplamak siyasal özgürlükler için bir tehdit teşkil ediyordu. O yüzden siyasal iktidar karşısında kişi hak ve özgürlüklerini korumak ve iktidarın devletteki gücünü sınırlandırmak amacıyla bu üç kuvveti farklı organlar arasında dağıtmak gerekiyordu.²⁹ Devletin bu temel kuvvetlerinin organlara dağıtılması demek, organların birbirini dengelemesi ve denetlemesi anlamına geliyordu.³⁰ Gül’e göre; çağdaş demokrasilerde üç kuvvetin farklı organlara dağıtılması, yasama ile yürütmenin ayrılmasından ziyade yargının devlet düzeni içerisinde güçlenerek bağımsız bir işleve sahip olması demektir.³¹ Özellikle devletin fonksiyonlarını ve iktidarın sınırlarını ifade etmesi sebebiyle anayasanın üstünlüğü belli başlı araçlarla korunması gerekmektedir. Kanunların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi ile birlikte anayasanın üstünlüğü korunabilmektedir. Bu da anayasa yargısını doğurmaktadır. Erdoğan’a göre; anayasa yargısı, anayasanın temel amaçlarından olan, halkın sınırsız iktidar karşısında korunmasının

²⁷ Soysal, *Türkiye’de İktidarın Sınırlandırılması*, s. 33-34.

²⁸ John Locke’a göre, yasamadan ayrı bir yürütme kuvveti olmalıdır. Ayrıca yasama yürütmeden üstün tutarak halkın istekleri doğrultusunda hareket edilmelidir. Yani yürütme, yasamadan bağımsız hareket edememelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Özkan Duvan, *Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu*, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (YBHD), 2019, S. 1, s. 40-46.

²⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Günen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 198. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 23. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 112.

³⁰ Gül, *İktidarın Sınırlandırılması ve Hukuk Devleti*, s. 55.

³¹ Gül, *İktidarın Sınırlandırılması ve Hukuk Devleti*, S. 99.

güvencesidir. Anayasanın korunmasını sağlayacak bu işlev de yasamanın yanı sıra devletin diğer erklerinden bağımsız olarak çalışabilen Anayasa Mahkemesi'dir.³²

³² Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 85. Anayasa yargısının meşruluğu ile ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Yargısının Meşruluğu Sorunu*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2006, C. 61. S. 3.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİNDE PADİŞAH EGEMENLİĞİ VE SINIRLARI

I. İSLAM HUKUKUNDA DEVLET BAŞKANLIĞI (HİLAFET)

İslam'da egemenlik Allah'a aittir ve beşer tarafından hazırlanan kanunlar Allah'ın belirlemiş olduğu ilkeler ve kurallar üzerine inşa edilmektedir.³³ Allah'ın bu egemenlik kudretini kullanma yetkisi devlet başkanına aittir ve Hz. Muhammed'den sonraki devlet başkanlarına halife denilmiştir. Kelime itibariyle birinin yerine geçen kimse, vekil, temsil etme gibi anlamlara gelen halife³⁴, Hz. Muhammed'in ölümünden Abbasilerin yıkılmasına kadar olan süreçte devlet başkanı sıfatıyla ülkeyi yönetirken³⁵ daha sonraları devlet başkanlığı sıfatından sıyrılarak etkisi manevi yetkilerle sınırlı bir makama dönüşmüştür.³⁶

Devlet başkanı olarak İslam halifesinin görev ve yetkileri hakkında Kur'an ve sünnette çerçeve hükümler denebilecek şekilde genel ilkeler yer alsa da ayrıntılı hükümler bulunmamaktadır. Bu sebeple halifenin görevleri, yetkileri, sınırları ve vasıfları daha sonra gelecek olan âlimlerin içtihatları doğrultusunda³⁷ belirlenmiştir. Temel olarak; İslam'ın hüküm ve kurallarına uygun davranma, bunları uygulama, İslam ülkesinde bulunan halkı adaletle yönetme, malını, canını, namusunu, fikrini, soyunu vs. koruma, ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlama, gerektiğinde cihat ilan etme gibi görevleri mevcuttur.³⁸ İslam halifesinin devlet başkanlığı görevi de ölüm, kendi isteğiyle görevi bırakma (istifa) ve çeşitli sebeplerle görevden alınması ile sona ermektedir.³⁹

³³ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku: Giriş ve Amme Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 165.

³⁴ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lûgati*, Maarif Matbaası, Ankara, 1944, s. 115.

³⁵ Casim Avcı, *Hilâfet*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C.17, s. 539-543.

³⁶ Avcı, *Hilâfet*, s. 545

³⁷ Bkz. Ebu'l-Hasan el-Maverdi'nin *El-Ahkamü's-Sultaniyye'si*, Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın, *El-Ahkamü's-Sultaniyye'si*, vb.

³⁸ Avcı, *Hilâfet*, s. 539. Karaman, *Ana hatlarıyla İslam Hukuku: Giriş ve Amme Hukuku*, s. 187-188.

³⁹ Ebu'l-Hasan el-Maverdi, *El-Ahkamü's-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 20-25. Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Mimoza Yayınları, Konya, 2014, s. 108-112.

Tarihsel süreçte halifelik makamı Abbasiler döneminde yeni tartışmalara sahne olmuştur. Abbasi ihtilalinden kaçan bazı Emevi hanedanı mensupları Endülüs'te Endülüs Emevi Devleti'ni kurarak halifeliklerini ilan etmişlerdir. Şii bir devlet olan Fatımiler ise Sünni Abbasi halifesini reddederek kendi devlet başkanlarının halifeliğini kabul etmişlerdir. Üç farklı coğrafyadaki halifelik 11. yüzyılda Endülüs Emevilerin, 12. yüzyılda da Fatımiler'in yıkılmasına kadar devam etmiştir. Bu dönemlerden sonra Abbasi halifesinin hem dünyevi hem de manevi etkisi devam etse de Moğolların Bağdat'ı işgali ile birlikte devlet başkanlığı görevini terk etmek zorunda kalarak Memlük sultanına sığınmış ve Memlük Devleti'nin egemenliği altında manevi otoritesini sürdürmeye devam etmiştir.⁴⁰

Osmanlı sultanı I. Selim'in Mısır'ı almasıyla birlikte halifelik makamının dünyevi yetkilere yeniden sahip olduğuna dair iddialar ortaya atılmıştır.⁴¹ Ancak Mısır'ın alınması ve halifeliğin Osmanlı'ya geçmesi tartışmalarından önce de Osmanlı hükümdarlarının halife unvanını kullandığına dair çeşitli görüşler mevcuttur.⁴² Mısır'ın egemenlik altına alınması sonucunda Osmanlı sultanlarının zaman zaman Memlüklü hükümdarlarının da kullandığı⁴³ Hadim'ül Haremeyni'-Şerifeyn (Mekke ve Medine'nin Hizmetkarı) unvanını kullanmaya başlaması halifelik makamının resmi olarak da sahibi olması bağlamında önem arz ediyordu. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren İslam'ın cihat/gaza anlayışını üstlenmesine bağlı olarak I. Murat'tan itibaren halife unvanını zaten kullandığına dair iddiaların mevcut olması sebebiyle fiili olarak yeni bir durumun ortaya çıktığı söylenmeyebilir. Yeni olan durum Osmanlı'nın kutsal topraklar üzerinde de hakimiyet kurması ve Osmanlı hükümdarlarının kendilerini İslam âleminin en büyük hükümdarı ve koruyucusu olarak görmeye başlamasıydı. Osmanlı'nın hem Müslüman topraklardaki egemenliği

⁴⁰ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 54-64.

⁴¹ Emecen'in detaylı biçimde ifade ettiği diğer bir husus şudur ki; Mısır'ın Osmanlı tarafından fethi ile birlikte Abbasi soyundan gelen halifenin İstanbul'a getirilmesi sonucunda halifeliğin I. Selim'e Ayasofya'da bir törenle verildiğine dair çeşitli menkıbeler ortaya atılmış, ancak böyle bir törenin olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Bütün bu söz konusu siyasi tartışmalar da aslında Kanuni döneminde görülmeye başlanmıştır. Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 334, 338-339

⁴² Azmi Özcan, *Hilafet*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. 17, s. 546 Halil İnalçık, *Osmanlı Padişahı*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1958, C. 13, S. 4, s. 68-69.

⁴³ Hulusi Yavuz, *Hâdimü'l-Haremeyn*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C. 15, s. 26.

hem de bu yeni gelişmeler sonucunda diğer dünya devletleri arasında da İslam'ın halifesi olarak Osmanlı padişahları görülmeye başlandı. Görülüyor ki son dönem Abbasi halifelerindeki sadece ruhani/manevi önderlik durumu Osmanlı sultanlarının bu unvanı kullanmaya başlamalarıyla yani İslam coğrafyası üzerinde fiili egemenlik kurmaya başlamalarıyla son bulmuştu. Artık dünyanın farklı beldelerindeki Müslümanlara karşı bir sorumluluk duygusu güdüyor ve Osmanlı Devleti kendisini bu konuda sorumlu görüyordu. Bu durum 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ve onun tamamlayıcısı olan Aynalıkavak Tenkihnamesi'ne kadar devam edecekti. Bu olaylardan sonra Osmanlı, bir İslam mülkü olan Kırım topraklarından vazgeçmiş bulunuyordu ve ilk defa o topraklarda yaşayan Müslüman kesimin dünyevi koruyuculuğundan vazgeçerek ruhani/manevi koruyuculuğunu üstlenmiş oluyordu. Bu durum son dönem Abbasi halifelerinin Müslümanlar üzerindeki manevi etkisine kısmen dönülmesi demektir. Yine de özellikle son halife Abdülmecit Efendi'ye kadarki Osmanlı halifeleri gerek Müslümanlar üzerindeki etkisiyle gerek uluslararası ilişkilerde klasik Abbasi halifelerinden farklı bir durum ortaya koydu ve özellikle II. Abdülhamit döneminde hilafetin en etkin şekilde kullanıldığı görüldü.⁴⁴

II. KLASİK DÖNEM OSMANLI PADİŞAHI

Osmanlı Devleti özellikle kuruluş yapısı itibarıyla hem Orta Asya Türk-Moğol devlet geleneklerinin izlerini hem de İslam devletinin özelliklerini barındırmaktadır. Osmanlı padişahlığı bu sebeple İslam hukukuna bağlı bir Türk-İslam devlet başkanı olma özelliği göstermektedir.⁴⁵

Eski Türklerde hükümdar olma yetkisi karizmatik önderin ortaya çıkışıyla birlikte Gök-Tanrı'nın bu öndere ve ailesine kut bahşetmesiyle yani yönetme yetkisini vermesiyle başlamaktadır. Buradaki kut bilinen ifadeyle siyasi iktidar kavramını işaret etmektedir. Kut, hükümdarda nasıl gökte tek tanrı varsa yeryüzünde de tek hükümdar olmalı bilinci oluşturmakta ve bu durumun sonucu olarak kut alan

⁴⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar –I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 144-146. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 232-233. İnalçık, *Osmanlı Padişahı*, s. 69-71. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Özcan, *Hilafet*, s. 546-552.

⁴⁵ Coşkun Üçok - Ahmet Mumcu - Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, s. 154-155. M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 123.

Türk hükümdara halk güçlü bir bağlılık göstermektedir.⁴⁶ Bu tutumun Türklerin İslamiyet'le tanışmasıyla sürdürüldüğü söylenebilir. Bunun bir örneğini Emir Timur göstermektedir. Timur iktidarı ele geçirdikten sonra tek sebep bu olmasa da yeryüzündeki tek hükümdar olma isteğiyle dönemin Karakoyunlular, Altın Orda, Osmanlı Devleti gibi büyük Türk devletlerine saldırarak ya yıkılmalarına sebep olmuş ya da zayıflatmıştır. Yine kut alan hükümdara bağlılığın diğer bir örneği de halkın özellikle savaş meydanlarında ya Türk devleti bulunan tarafa geçmesi ya da iki Türk devleti savaşırken önceki hükümdarlarının yani meşru saydıkları hükümdarlarının tarafına geçmeleri sayılabilir.⁴⁷ Osmanlı'nın nizam-ı âlem anlayışına bağlı olarak yeterli güce eriştiğinde çeşitli Türk beyliklerine ve büyük Türk devletlerine saldırması, zayıflatması veya ortadan kaldırması da bu geleneğin bir sonucu olarak ayrıca söylenebilir. Yine Ankara Savaşı esnasında Türk birliklerin taraf değiştirerek Timur'un yanındaki kendi beylerinin yanına geçmeleri de meşru saydıkları hükümdara bağlılıklarının sonucu olarak görülebilir.

Kut her ne kadar tanrı tarafından verilmiş bir yönetme yetkisi olsa da hükümdarın egemenliği sınırsız değildi. Hakanın, halkın refahı, adil hükümler koyma ve asayiş, düzeni sağlamak gibi görevleri vardı. Yani Türk hükümdarı bu görevler için halka ve özellikle tanrıya karşı sorumluydu. Bu görevleri yerine getirmese tanrının kutu geri aldığı kabul edilir, hükümdar yönetimden el çektirilirdi.⁴⁸ Yine bu tutumun Osmanlı'daki yansımada ise Osmanlı padişahı, adaleti sağlamaya dair görevlerini sadece İslam'a bağlı olarak değil Türklerdeki bu anlayışın sonucu olarak yerine getirdiği söylenebilir.

Orta Asya Türk geleneğinin yansımaları ayrıca Osmanlı Devleti'nin hanedana bağlılığı, özellikle Fatih zamanına kadar egemenliğin, "Osmanlı hanedanının erkek çocuklarına aittir" ilkesinin kabul edilmesi ve Osmanlı hanedanının Timur tehdidinin ortaya çıktığı zamanlarda Oğuz Han'ın en büyük oğlu Gün Han'ın oğlu Kayı'ya dayandırılması konusu gibi birçok örnek yine bu geleneğin sonucudur, denilebilir.⁴⁹

⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 248-249.

⁴⁷ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifikten Akdeniz'e 2000 yıl*, çev. Aykut Kazancıgil - Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 32-33.

⁴⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 257-258.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serkan Çınar, *Osmanlı Devleti'nde Geleneksel Oğuz Veraseti Üzerine*, Milet ve Nihal Dergisi, 2017, C. 14, S. 1.

Sonuç olarak Türk tarihinin en uzun soluklu devleti olan Osmanlı Devleti'nin sultanları da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Orta Asya Türk-Moğol etkilerini, örfünü ve geleneklerini sürdürmüş, ayrıca devlet/ülke yönetimini de bu esaslara göre belirlemiştir. Bunlara ek olarak Osmanlı hükümdarı'nın Osmanlı ülkesini İslam kurallarına bağlı olarak yönetmesi, kendisine halifelik sıfatını vermesi ve en sonunda Hadim'ül Haremeyni's-Şerifeyn unvanını kullanmaya başlamasıyla Türk-İslam sentezinin devlet başkanı olarak Osmanlı padişahı kimliği oluşturulmuştur.

III. OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE PADİŞAHIN EGEMENLİK GÜCÜ

Osmanlı Devleti'ndeki egemenlik fikri dönem dönem değişikliklere uğramışsa da temelde Osmanlı Devleti tek hükümdar yönetim anlayışına (monarşi) sahipti ve merkezîyetçi bir yapıdaydı.⁵⁰ Hem Orta Asya Türk/Moğol egemenlik anlayışına hem de İslami egemenlik anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, özellikle ilk zamanlarındaki veraset usulünde geçmişteki Türk devletlerinin hâkimiyet anlayışını benimsemişti. Hatta bunun sonucu olarak uzun bir süre devletin başına kimin geçeceği konusunda kesin bir kural konulmamış, sadece ülke üzerinde hükümdar ve hanedanın erkek üyelerinin eşit hakka sahip oldukları kabul edilmişti. Fatih dahi “*Ve her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola...*”⁵¹ diyerek padişahın kim olması gerektiği konusunda bir belirleme yapmamış, bunu bir nasip meselesi olarak görmüş ve bu şekilde hüküm koymuştur.⁵² Burada önemli olan husus Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devletin başında Osmanlı hanedandan başka hiçbir hanedanın bulunamayacağı konusunda tereddüt bulunmaması ve eğer tahttan bir padişah indirilirse yerine yine Osmanlı hanedanından bir erkek üye geçirilmesidir. Bu da yine yukarıda bahsedildiği üzere Türk egemenlik anlayışının sonucu olan meşru hükümdara bağlılığın bir tezahürü olarak görülebilir.⁵³

⁵⁰ Abdüllatif Armağan, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, Gazi Akademik Bakış Dergisi, 2011, C. 5, S. 9, s. 144.

⁵¹ Abdülkadir Özcan, *Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (İÜEFTD), 1982, S. 33, s. 46.

⁵² Üçok – Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 204.

⁵³ Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, s. 137-139. Türe, *Türkiye'de Siyasal Egemenlik Kavramının Gelişimi: Osmanlı'dan Cumhuriyete Tarihsel Süreç*, s. 30.

II. Mehmet (Fatih) dönemi, Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı için dönüm noktası olmuştur. Fatih, devlet yönetiminde yegâne söz sahibi olabilmek için İstanbul'un fethinden sonra ilk iş olarak Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırmış ve bir daha devletteki otoritenin başka bir güçlü aile tarafından tehdit edilmemesi için ondan sonra gelecek olan sadrazamları kul sınıfından seçmiştir.⁵⁴ Bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nde egemenliğin bölünmezliği ilkesi yönetimde kabul görmüş ve Osmanlı hükümdarının egemenliği edindiği yüksek otorite ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu döneme kadar çeşitli örfi kanunlar özellikle vergi, toprak ve askeri alanlarda konulmuş olsa da Fatih'in devlet yönetiminde mutlak otoriteye sahip olmasıyla birlikte devlet teşkilatında ve örfi hukuk sahasında önemli yenilikler gerçekleştirilmiştir. Fatih, biri Osmanlı devlet teşkilatı diğeri vergi ve ceza hukuku olmak üzere daha önceki kanunlardan derlediği ve yeni hükümler belirlediği iki kanunname ile devletin resmi hukuk metinlerini ortaya koymuştur.⁵⁵ Bu kanunnamelerle başlayan süreç Kanuni dönemine kadar devam etmiş, Kanuni devrinden sonra sınırlı değişikliklerle yeni kanunnameler ortaya konulmuş olsa da bu dönemdeki zenginliğe ulaşamamıştır.⁵⁶

Kanuni'den sonra yapılan en büyük değişiklikler yine veraset anlayışı üzerine olmuştur. II. Selim öldüğünde en büyük şehzadenin yani III. Murat'ın sancakta olmasından ötürü tahta o geçmiş ve III. Mehmet dönemine kadar en büyük oğul tahta geçer (Primogenitur) usulü benimsenmiştir. I. Ahmet öldüğünde ise yerine hanedanın en büyük erkek üyesi olan I. Mustafa'nın tahta geçmesiyle "ekberiyet usulü" (Seniorat) uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁷

⁵⁴ Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinden İstanbul'un fethine kadarki süreçte belli başlı Türk ailelerine mensup şahıslar, devletin üst kademelerinde görev alıyordu. Bu durum özellikle Çandarlı gibi köklü ailelerin devlet otoritesinde söz sahibi olmasına sebep olmuş ve "*Saltanat Âl-i Osman'a, sadâret Çandarlılar'a ait ve münasıptır.*" gibi düşüncelerin yerleşmesine yol açmıştı. Çandarlı ailesinin bu denli güçlü olmasının sonucu olarak, Fatih, devlet otoritesini sağlamak adına başta Çandarlı ailesi olmak üzere Osmanlı Hanedanı'nı tehdit edebilecek aileleri tasfiye etmiş, kendisine bağlı kul sınıfından olan kişileri devlet kademelerine atamaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, *Sadrazam*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, C. 35, s. 415.

⁵⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1958, C. 13, S. 2, s. 110-111. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

⁵⁶ M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 79.

⁵⁷ Halil Cin – Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2017, s. 222-224. Üçok – Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 205.

Merkeziyetçi yönetime sahip olan Osmanlı Devleti'nde diğer monarşilerde olduğu gibi kuvvetler birliği ilkesi geçerliydi. Bu birlik padişahın nezdinde mevcuttu. Yani padişah, devlet idaresindeki tek otoriteydi ve devlet yönetiminde geçerli olan yasama, yürütme ve yargı erklerini padişah elinde bulunduruyordu.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nde yasama faaliyetleri sınırlı olsa da mevcuttu ve bu kanun koyma gücüne sadece padişah sahipti. Yasama kuvvetini padişah üç şekilde kullanabiliyordu. Bunlar; İslam hukuku hükümlerini tedvin etme, ihtilafli içtihat hükümlerinden birini tercih edebilme ve İslam hukukunun izin verdiği ölçüde yeni hüküm koyabilme -ki buna örfi hukuk da denmektedir⁵⁹- yetkilerinden oluşuyordu. Daha önce de bahsedildiği üzere örfi hukukun etkisi Osmanlı Devleti'nde oldukça fazlaydı ve şer'i hukukla birlikte tatbik edilmekteydi. Buna dayanarak mali, askeri, idari ve hukuki nitelikte hükümler belirlenebiliyordu.⁶⁰

Osmanlı padişahı yürütmenin de başıydı. Bu üç erk içerisinde de en çok etkili olduğu alan yürütme gücüydü. Herhangi bir kimsenin onayına gerek duymadan her türlü işlemi yapabiliirdi. Merkez ve taşra teşkilatının tüm yetkisi padişaha aitti. Bu işlemleri yapabilmek adına yardımcı kurumlar meydana getirilse de bu egemenliğin dağılmasından değil, padişah adına, onun vazifelendirdiği ölçüde ve vekil sıfatıyla yapılmaktaydı.⁶¹ Yani padişah devletin en yüksek mercii olan Divan-ı Hümayun'a başkanlık edebilir, kendisinin vekilliğini yapan ve en yüksek devlet memuru olan sadrazamı ve yine diğer üst düzey bütün yüksek görevlilerin atamasını yapabilir, bunları istediği zaman görevden alabiliirdi. Belirtildiği üzere diğer görevlilerin atanması da yine padişahın yetkilendirdiği kişiler tarafından yine padişah adına (vekaleten) yapılmaktaydı. Bunların dışında padişah bazı icrai nitelikte olan kararları hatt-ı hümayun, irade-i seniyye, ferman gibi resmi araçlarla uygulamaya koyabilir, bazı hükümleri kaldırabiliirdi.⁶² Ayrıca Osmanlı hükümdarı ordunun da başkumandanı idi ve özellikle devletin ilk zamanlarında savaşa ordunun başında

⁵⁸ Armağan, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, s. 144.

⁵⁹ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 65-67. Örfi hukuk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akman, Örf, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, C. 34, s. 93-94.

⁶⁰ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 238-239.

⁶¹ Armağan, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, s. 147-148.

⁶² İnalıcık, *Osmanlı Padişahı*, s. 78-79.

gitmişti. Daha sonraları kendisi seferlere katılmak yerine sadrazamları serdar-ı ekrem olarak ordunun başına tayin etmeye başlamıştır.⁶³

Yasama ve yürütmede olduğu gibi padişah yargının da başında bulunuyordu. Ancak bu yargı gücünü (diğer İslam devletlerinde olduğu gibi) kadılar vasıtasıyla kullanmışlardı. Yine de bu yargı gücüne sahip olmasının sonucu olarak padişahın kendisi de yargılama yapabilirdi. Çeşitli durumlarda suçu sabit olan biri hakkında hüküm verebilirdi. Hatta bu hüküm ölüm cezası bile olabilirdi. Hükümdar ayrıca devlete zararlı olduğu veya olabileceği gerekçesiyle bir şahsın idamına hükmedebilirdi. Bu cezaya da “siyaseten katl”⁶⁴ adı verilmişti. Yani Osmanlı’da padişah şer’i ve örfi hukukun izin verdiği ölçüde çeşitli olaylar hakkında yargılama yapılmasını isteyebilir, hükmü verilen cezaların daha sonra hafifletilmesine veya affına da karar verebilirdi.⁶⁵

Tüm bunlara bağlı olarak söylenebilir ki devletin mutlak sahibi olan hükümdarın hem Orta Asya Türk geleneğinin hem de İslam hukukunun vazifelendirdiği adaletle hükmetme anlayışıyla Osmanlı padişahı idari, mali, askeri, hukuki yetkileri kullanmaktaydı ve bu konulardaki en yetkili söz sahibiydi.⁶⁶

IV. KLASİK DÖNEMDE ŞER’İ VE ÖRFİ HUKUK BAĞLAMINDA PADİŞAH EGEMENLİĞİNİN SINIRLARI

Devlet kudretini elinde bulunduran güç yani siyasal iktidar, ne kadar mutlak olursa olsun bu egemenlik yetkilerinin mutlaka bir sınırı olması durumu Osmanlı padişahı için de geçerliydi. Osmanlı sultanları örfi-şer’i yetkileri kendi ellerinde toplamışsa da bu yetkilerin bir sınırı mevcuttu. Yani Osmanlı hükümdarının öncelikle şer’i, kısmen de olsa örfi görevleri vardı ve belli hükümlere bağlı olarak hareket etmek, karar vermek zorundaydı.⁶⁷

⁶³ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 239-240.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

⁶⁵ Osman Kaşıkçı, *Osmanlı’da Devlet Başkanlığı*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2012, s. 111-113. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yılmaz Yurtseven - Gamze Nur Şahin, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi*, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (YBHD), 2006, S. 1.

⁶⁶ Armağan, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, s. 147-148. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Merve Ünal Açıkgöz, *Tanzimat Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Devletinde Padişahlık Makamı*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2016, s. 70-85.

⁶⁷ Armağan, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, s. 147.

Daha önce ifade edildiği üzere eski Türklerin siyasal anlayışlarında kut vardı. Hakan her ne kadar yönetme kudretini tanrıdan almışsa da uymak zorunda olduğu kurallar ve vazifelerle yükümlüydü. Bunlara uyulmaması durumunda veya gerçekleştirmediği zamanlarda tanrının kendisinden bu kutu geri aldığı kabul edilir, bunun sonucu olarak görevden alınır ve yerine yeni hükümdar getirilebilirdi.⁶⁸ Türk-İslam tarihinde önemli eserlerden kabul edilen Kutadgu Bilig’de törenin hükümdar için önemi sıkça dile getirilmiş,⁶⁹ Osmanlı Devleti’nin özellikle kuruluş devirlerinde bu örfi kaidelerle ve Türk devlet gelenekleriyle hareket edildiği görülmüştür.⁷⁰ Bu duruma bağlı olarak da padişahlar kendilerini halkı adaletle yönetmek, düzeni sağlamak ve halkın ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü kılmişti. Ayrıca örfi hukukun bir sonucu olarak kanunnameler çıkarılmış, çıkarılan bu kanunnamelerin hazırlanması görevi “müfti-i kanun” olarak anılan nişancıya verilmiş, örfi hukukun düzenlenmesi ve şer’i hukukla uyumu ilk olarak nişancıya bırakılmıştı.⁷¹

1425’te Molla Fenârî’nin Bursa müftülüğüne atanmasıyla şeyhülislamlık makamı oluşturulduğu kabul edilmektedir. İlk başlarda yalnız fetva işleriyle ilgilenen şeyhülislam, Zenbilli Ali Efendi ve Ebusuud Efendi gibi şahsiyetlerin etkisi ve çabaları da eklenerek ilmiye sınıfı ve yargı örgütünün başı olmuştur.⁷² Bütün bunlara bağlı olarak söylenebilir ki sultan, yapılan düzenlemelerin İslam hukukuna uygun olmasını ve hüküm koyarken bile belirlediği hükümlerin denetimlere tabi tutulmasını istemiştir.⁷³

İslam hukuku hükümleri yani şer’i hükümler uygulanan Osmanlı Devleti’nde yasama, yürütme ve yargı erklerini kendi bünyesinde toplayan padişahın bu

⁶⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 257-258.

⁶⁹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, haz. Mustafa S. Kaçalın, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 21, 31, 82, 183, 302. Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 25.

⁷⁰ Örfün hala etkili olduğuna dair örnek; Osman Bey dönemine atfedilen Pazar vergisi (bac) alınması olayında Osman Bey dine aykırı olduğu gerekçesiyle başlar da bu teklifi reddetse de bunun töre üzerine olduğunu izah etmeleri üzerine Pazar vergisinin konmasına izin verir. Aşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 73-74

⁷¹ Üçok – Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 236.

⁷² Mehmet İpşirli, *Şeyhülislam*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, C. 39, s. 92. Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, s. 136-137. Aynı dönemde etkili olmuş bir diğer Şeyhülislam Çivizade Damadı Hamid Efendi için bkz. Mehmet Aykanat, *Şeyhülislam Çivizade Damadı Hamid Efendi*, The Journal of Social Science, (TJSS), 2019, C. 3, S. 5.

⁷³ Ayrıca bkz. Ahmet Bilgin, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile Osmanlı Padişahının Görev ve Sorumluluklarının Karşılaştırılması, Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2008, S. 4, s. 158-159.

yetkilerinin de bir sınırı vardı. En başta Osmanlı padişahı yasama alanında koyacağı kuralların, alacağı icrai kararların ve vereceği yargısal kararların şer'i hükümlere aykırı olmaması gerekiyordu. Bütün bunlara bağlı olarak bir durum hakkında karar verileceği zaman karar önce divanda tartışılır son olarak padişaha gidilirdi. Osmanlı hükümdarının kudretinin zirve dönemlerinde bile divandan çıkan kararlara aykırı veya farklı karar verdiklerine pek rastlanmamıştır. Padişah kendi hüküm koyacağı zamanlarda da dönemin hukukçularına (şeyhülislam, kazasker gibi) danışır, kararlarını da ona göre alırdı.⁷⁴ Örfi gelenekte olduğu gibi şer'i hükümlerde de devlet yöneticisinin adaletle yönetmesi gerekiyordu.⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde hükümdarın adaletten ayrılması sebep gösterilerek devlet başkanının meşruiyetini kaybettiğine ve bunun sonucu olarak yönetimden el çektirildiğine dair çeşitli örnekler mevcuttur.⁷⁶

Genel olarak ortaya çıkan sonuç şudur ki; İslam kurallarıyla yönetilen Osmanlı ülkesinin devlet başkanı olan padişah, bütün yetkileri elinde toplamış olsa bile şer'i hükümlerin ve örfi kaidelerin dışına çıkmaması gerekirdi. Hem koyduğu hükümlerde hem alacağı kararlarda hem de uygulamada şer'i kurallara bağlıydı ve şer'i hükümlerin izin verdiği ölçüde belirlemiş olduğu hükümlere padişahın kendisi de uymak zorundaydı.⁷⁷ Padişah her ne kadar mutlak otoriteye sahip olsa da egemenlik salahiyeti sınırsız değildi ve örfi-şer'i hükümlere kendisi de tabi idi. Bu husus III. Selim'in tahta çıkışı (1789) ile birlikte değişmeye başlayacak, özellikle Batı hukukunun Osmanlı'ya tesiri ve çeşitli olayların sonucunda farklı sınırlamalar

⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, C. 1, s. 433. Şeyhülislamın padişahın kararları üzerindeki etkisine örnek olarak; Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin Yavuz Sultan Selim'in kararlarında etkili olduğu hatta sultanın kararlarını değiştirdiği rivayet edilmektedir. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 367. Yusuf Küçükdağ, *Zenbilli Ali Efendi*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. 44, s. 248. Şeyhülislamın padişahlar üzerindeki etkisine örnek için ayrıca bkz. Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM Yayınları, Ankara, 2020, s. 275.

⁷⁵ Halifenin adaletten sapması durumunda görevinden azli gerekip gerekmediği konusundaki görüşler için bkz. Fahrettin Atar, *Azil*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. 4, s. 326. Karaman, *Ana hatlarıyla İslam Hukuku: Giriş ve Amme Hukuku*, s. 190.

⁷⁶ Hüseyin Çeliker, *İslam Hukuku'nda Devlet Başkanlığı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMÜİFD), 2008, C. 26, S. 26-27, s. 295-296. Kaşıkçı, *Osmanlı'da Devlet Başkanlığı*, s. 163.

⁷⁷ Şer'i ve örfi sınırlara bağlı olmaması durumunda yani adaletten sapması halinde tahtta oturmasının meşruluğunu sorunu ortaya çıkıyordu. Hatta halkın itaati de buna bağlı olarak sarsılabilirdi. Bu sebeplerle Osmanlı padişahları kanunlara uyma konusunda kendisi de özen göstermeliydi. Nitekim I. Süleyman'a da sadece kanun koyduğu için değil aynı zamanda kanunlara uyması sebebiyle de "Kanuni" unvanı verilmişti. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 242.

ortaya çıkacak, Osmanlı padişahının egemenlik yetkisi bunlara bağlı olarak değişiklik gösterecekti.

V. ARA DEĞERLENDİRME

Şer'i hukuk ve örfi hukuk, Osmanlı hukukuna hem kaynaklık etmişler hem de Osmanlı padişahının egemenlik kudretinin sınırlarını oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin doğumundan gelişmesine kadar olan süreçte de padişah, kendini bu sınırlara tabi görmüştür, denebilir.

Özet olarak, yaklaşık ilk iki yüz yetmiş yılında güçlü hükümdarların iktidarda bulunduğu Osmanlı Devleti'nde şer'i ve örfi hukuka bağlı olarak Osmanlı hukukunun gelişmesi ve yerleşmesi sağlanmıştır. Özellikle Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Osmanlı Devleti'nin devlet başkanı sıfatında belirgin değişiklikler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı hükümdarının her ne kadar sınırları mevcut ise de ilk zamanlarda iktidarı elinde bulunduran padişahlar gerektiğinde zaman zaman bu iki hukuk sisteminin dışına çıkmıştır. Ancak daha sonra iktidara gelen padişahlar ilk dönemlerdeki hükümdarların aksine bazı devlet adamlarının desteklediği askerler tarafından başlatılan isyanlar neticesinde ya isyancılar ya da şeyhülislam tarafından Osmanlı hukukuna (şer'i ve örfi kurallara) aykırı davranıldığı gerekçesiyle ya padişahın verdiği/vereceği kararlarda etkili olmuşlar ya da padişahları ifade edilen gerekçelerle tahtan indirmişlerdir. Yani padişahın egemenlik kudreti yine padişahın kişiliğine bağlı olarak değişmiştir.

Kısacası; Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde devlete ait maddi mekanizmaların olmaması sebebiyle Osmanlı'daki iktidar kudretinin, devletteki güç dengesine bağlı olarak dönem dönem değişiklik gösterdiği söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'A HAZIRLIK DÖNEMİNDE PADİŞAHIN HUKUKİ DURUMU

I. III. SELİM NİZAMI VE AYANLARIN PADİŞAH ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Avrupa sosyal, fikri ve ekonomik sebepler yüzünden 1789 yılında Fransız İhtilali ile çalkalanırken⁷⁸ Osmanlı'da başka bir önemli olay gerçekleşmiştir. O da III. Selim'in tahta çıkışıydı. Bu olayı önemli kılan sebep ise 17 ve 18. yüzyıllarda ekonomik ve sosyal açıdan sıkıntı yaşayan Osmanlı Devleti'nde⁷⁹ III. Selim ile birlikte ilk ciddi reform girişimlerinin yaşanmış olmasıdır. Bu dönem yeniliklerinin bazı olumlu ve olumsuz sonuçları olmakla birlikte II. Mahmut dönemi ıslahatlarına ışık tutacaktır.⁸⁰

A. III. Selim Islahatlarının Ortaya Çıkması

16. yüzyıldan sonra Avrupa karşısında ağır yenilgiler alan Osmanlı Devleti başta ekonomik, askeri ve sosyal sıkıntılar olmak üzere birçok alanda sorun yaşamaktaydı. Avrupa devletleri coğrafi keşifler ile büyük bir sıçrayış gerçekleştirmiş, bu durum askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda ciddi gelişmeler yaşanmasına sebep olmuştu. Zaten belli başlı sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti Avrupalı devletler karşısında iyice zayıflamıştı. Eski kudretine kavuşma mücadelesi kapsamında çeşitli ıslahatlara girişilmiş olsa da devletin sorunlarına çözüm getirilememişti.⁸¹

1699 yılında Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Osmanlı ilk defa Batı'nın üstün yönlerini kabul etmiş bulunuyordu.⁸² Özellikle 1718-1730 yılları

⁷⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 33-35.

⁷⁹ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. 1, s. 10.

⁸⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 33.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2008, s. 212-277.

⁸² Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 277.

arasında yaşanan ve “Lale Devri” adı verilen dönemde⁸³ III. Ahmet tarafından Avrupa’ya geçici elçiler gönderilmesiyle Batılı tarzda yenilikler yakından takip ediliyordu. Yirmisekiz Mehmet Çelebi gibi önemli elçilerin hazırlamış olduğu sefaretnamelerle askeri, teknolojik, sosyal yönden birçok alanda yenilikler yapılıyordu. Askeri alanda yeniçerilerin çekincesiyle farklı zorluklarla karşılaşılsa da Lale Devri Batılı tarzda yeniliklerin öncüsü olduğu dönem olarak kabul edilmektedir.⁸⁴ Bu dönemin en önemli gelişmelerinden olan matbaanın kurulmasıyla gelecek yıllarda bilim ve eğitim alanlarında gelişmelere kapı açıldığı söylenebilir.⁸⁵ Saray halkının zevk ve sefa içinde yaşadığını düşünen Patrona Halil ve yandaşları III. Ahmet’i tahttan indirerek Lale Devri’ne son vermiştir.⁸⁶

Lale Devri’nin bitişi ile kısa süren barış çağı yerini yeni savaflara bırakmıştı. Bu devirden sonra Osmanlı Devleti; İran, Rusya, Avusturya gibi devletlerle uzun ve yıpratıcı savaflar yapmış, birçoğu da büyük yenilgilere sahne olmuştu. Savaflarda alınan mağlubiyetler neticesinde III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde askeri alanlarda yenilikler yapılmıştı. Özellikle Avrupalı subaylar öncülüğünde yeni askeri birlikler kurulmuştu. Yeniden yapılandırılmaya çalışılan ordudaki en büyük gelişmeler ise Avrupa’dan getirilen askeri uzmanların katkıları ve Mühendishane-i Bahri Hümayun gibi birçok askeri okulun eğitime başlamasıydı.⁸⁷ Yapılan bu yeniliklere rağmen Osmanlı Devleti’nin Avrupalı devletler karşısında tutunamamasına kalıcı çözümler bulunamıyor, alınan son yenilgiler, büyük toprak kayıpları, isyanlar ile ordunun yetersizlikleri, kalıcı ve Batılı tarzda yenilikleri zorunlu kılıyordu. Bu durumlar da Sultan III. Selim’in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketiyle sürecin farklı bir yöne evrilmesine sebep olacaktı.⁸⁸

⁸³Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, *Lale Devri*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2003, C. 27, s. 81-84.

⁸⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 124.

⁸⁵ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 290-291. Özcan, *Lale Devri*, s. 82.

⁸⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 294-296. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, s. 127-130.

⁸⁷ Roderic H. Davinson, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, C. 1, s. 32-34.

⁸⁸ Kemal Beydilli, *Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa, Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul, 1994, C. 1, s. 72-73.

B. III. Selim Islahatları: Nizam-ı Cedit

Sultan I. Abdülhamit, Rusların Özi kalesinde yaptığı katliamları duymasıyla birlikte felç geçirip vefat etmiş, yerine genç ve çalışkan şehzade Selim sultan ilan edilmişti.⁸⁹ Sultan III. Selim, babası III. Mustafa ve amcası I. Abdülhamid'in hükümdarlık dönemlerindeki karışıklıklar, reform çabaları ve çeşitli devlet işleri hakkında tecrübeler edinerek tahta çıkmıştı.⁹⁰

III. Selim, ilk olarak Avrupa'ya çeşitli elçiler göndererek Avrupa'da ilk daimî elçiliklerin kurulmasını sağlamıştır. Dönemin çeşitli devlet adamları ve bu elçilerin gözlemleri neticesinde çeşitli “layihalar” (raporlar) hazırlanması ve padişaha sunulması istenmiştir.⁹¹ Bu layihalar hem Osmanlı Devleti'nin sorunlarına, değişmesi gereken bazı devlet çarklarına ışık tutmuş hem de geleneksel “meşveret” usulünün canlanmasına ön ayak olmuştu. III. Selim'in canlandırdığı meşveret usulü kurumsallaşarak “Meclis-i Meşveret”⁹² adını almıştır. Mecliste devletin sorunlarına karşı üyelerin görüşlerini özgürce söylediği bir ortam oluşturulmuş ve ıslahatlar devlete mal edilmeye çalışılmıştır.⁹³

Avrupa'ya gönderilen elçilerin hazırlamış olduğu bu layihalarda başta askeri, idari ve adli vb. alanlarda olmak üzere birçok konu ele alınmıştı.⁹⁴ Özellikle 1792 yılındaki Rus yenilgisinden sonra ıslahat ile ilgili fikirlerini almak için devlet adamlarından istenen layihalarla meclisin gündemi meşgul edilmişti. Ayanların seçimle iş başına gelmesi, şehir yöneticilerinin halk tarafından belirlenmesi, kadı ve naiplerin usulsüz işlerine son verilmesi, bazı vergilerin düzenlenmesi, Avrupa ile diplomatik ilişkilerin değişmesi ile ilgili adli-idari ıslahatlar bu gündemi meşgul eden

⁸⁹ III. Selim'in tahta geçmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 18-23.

⁹⁰ Girişken yapısıyla bilinen III. Selim daha şehzadelik yıllarında Fransa Kralı XVI. Louis'e yazışması bu durumun örneği olarak gösterilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleleri*, Belleten, 1938, C. II, s. 191-246.

⁹¹ Enver Ziya Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, TTK Yayınları, Ankara, 2007, C. V, s. 62.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Meclis-i Meşveret*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2003, C. 28, s. 248-249.

⁹³ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 62.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yeşil, *III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar*, Belleten, 2012, C. 76, S. 275.

konulardan bazılarıydı. Askeri alandaki en önemli yenilik tartışması ise Nizam-ı Cedit ordusunun kurulmasıydı.⁹⁵

16. yüzyılda başlayan yenilgiler, Karlofça, Pasarofça ve Küçük Kaynarca gibi antlaşmalarla ayyuka çıkmıştı. III. Selim tahta çıktığında üç sene savaşla mücadele etmiş, 1792 yılında Yaş Antlaşması'nın imzalanmasıyla savaş sona ermişti. Savaş sonunda Osmanlı Devleti yine mağlup edilmişti. Tüm bu gelişmeler orduda yenilik yapılması fikrini kuvvetlendiriyordu.⁹⁶ III. Selim, 1792 yılından sonra devlet adamlarından istediği layihalarda öneri almak istediği konulardan biri de ordunun ıslahıydı. Bu öneriler içerisinde yeniçeriliğin kaldırılması da vardı. Ancak yeniçerilerin devletteki köklü yapısı ve geleneğe bağlı-muhafazakâr devlet adamlarının etkisiyle bu görüş reddedildi. Bunun yerine yeniçerilerin eğitimlerinde düzenleme yapıldı. Ayrıca yeniçerilerin yanında yeni bir ordu kurulması kararlaştırıldı. Daha sonraları bütün ıslahatlara adını verecek olan “Nizam-ı Cedit” ordusu, yabancı subaylarla birlikte eğitim görecekti, modern silahlar ve sisteme sahip olacak, genç ve dinamik askerlerden oluşacaktı.⁹⁷

Ordudaki bu yeniliklerin ve özellikle nizam-ı cedit ordusunun finanse edilmesi gerekiyordu. Bunun içinse “İrad-ı Cedit” adında yeni bir hazine kuruldu. Geliri yeniden düzenlemeyle kazanılan topraklardan ve istenilen verimi gösteremeyen tımarlılardan alınan arazilerle sağlandı. Bu düzenlemeler İrad-ı Cedit'e gelir kazandırır da belli kesimin tepkisini topladı ve Nizam-ı Cedit dağıldıktan sonra hazinenin yağmalanması ile sonuçlandı.⁹⁸

Sultan Selim, donanmayı yenilemek istediğinde ise durumun iyi olmadığını gördü. Küçük Hüseyin Paşa'dan donanmayı düzene koymasını istedi. Yeni kanunnameler çıkarıldı ve çalışmayan tersaneler yenilenecek faaliyete geçirildi. Donanma-yı hümayun, dönemin sonlarına doğru yirmi bin kişilik deniz kuvvetleri

⁹⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 37. Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 122-125.

⁹⁶ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa, Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, s. 72-73. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 315-317.

⁹⁷ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 62-64.

⁹⁸ Kemal Beydilli, *Nizam-ı Cedit*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, C. 33, s. 176.

mensubu, kırk beş parçalık donanması ile Avrupa'nın gözde donanması haline gelmişti.⁹⁹

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıla gelindiğinde teknik eğitim veren kurumlar diğer kurumlar gibi çürümeye yüz tutmuştu. Bu duruma bağlı olarak askeriyede yenilik yapılırken bu kurumun teknik elemanlarının da nitelikli olması gerekliliği düşünülerek önce 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayun geliştirilmiş, ardından 1795 yılında kara ordusunun teknik elemanlarının yetiştirileceği Mühendishane-i Berri Hümayun kurulmuştu.¹⁰⁰ Bu yenilikler içinde ayrı bir öneme sahip gelişmelerden biri de 1797 yılında bu mühendis okulunun içinde faaliyete geçirilen matbaa olmuştur. Bu matbaa ile özellikle ordunun ve bu okulların eğitimi için gerekli Fransızca eserlerden çevrilen eserlerin basımı yapıldı.¹⁰¹

Orduda yapılan yenilikler bunlarla da sınırlı değildi. Humbaracı, lağımçı, topçu ocakları ile ilgili yeni kanunnameler yayımlandı. Bu kanunnamelerde belirtilen sınıfların, ordunun teknik yapısı belirtiliyor, birliklere yapılacak olan alımlar ve içerideki yükselmeler de liyakatlerine uygun, bilgi ve becerilerine göre yapılacağı ifade ediliyordu. Yayımlanan bu kanunnamelerle ordu içinde yapılan yeniliklerin ilkeleri, kuralları ve yapısı belirlenmiş oluyordu.¹⁰²

Diğer bir bozulma ise Osmanlı Devleti'nin toprak sistemiydi. Osmanlı, 17. yüzyıldan itibaren uzun süren savaşların yanı sıra büyük toprak kayıpları yaşamaya başlamış, bu da Osmanlı ekonomisi, idaresi ve askeriyesinin bel kemiği olan tımar sisteminde bozulmalara yol açmıştı. Devlet, savaşlardan ve topraklardan gelir elde edemediği gibi askerleri besleyecek sistemde dağılmış oluyordu. Buna bağlı olarak da devletin önce taşra idaresinde ve bu sorunlara bağlı olarak da merkezi otoritede zayıflamalar meydana geliyordu. Bu bozulmaların çözümünde geleneksel kurumların yenilenmesinden öteye gidilememiş, ancak idari disiplin ve merkezi otoriteyi sağlamak için Anadolu ve Rumeli'deki eyaletler yeniden düzenlenmişti. Liyakate bağlı olarak yetkin yöneticiler görevlere atandı. Kadıların görevleri ile ilgili

⁹⁹ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 67.

¹⁰⁰ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 320.

¹⁰¹ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa, Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, s. 74., Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 68.

¹⁰² Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 64-65.

düzenlemeler yapılarak haksızlıkların ve fazla para alımların önüne geçilmeye çalışıldı. Tımar arazileri ile ilgili olarak da yeni kanunlar çıkarıldı. Fakat bu konuda istenilen başarı sağlanamadı.¹⁰³

Devrin en önemli gelişmelerinden biri de dış ilişkilerle ilgili yeniliklerdir. Bu döneme kadar diğer devletlerle olan münasebetler devletlerin İstanbul'daki elçileri ile sağlanıyordu. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerdeki gelişmeleri yakından takip edebilmesi için yabancı devletlerin merkezlerine elçiler tayin edilerek daimî elçilikler açması gerekiyordu. Bu bağlamda 1793'te Londra'da, 1797'de Paris, Viyana ve Berlin'de kalıcı elçilikler kurulması sağlandı.¹⁰⁴ Bu sayede Osmanlı Devleti hem Avrupa devletleri ile olan ilişkileri başka bir boyuta taşımış oluyor hem gelişmeleri yakından takip ediyor hem de gönderdiği elçiler sayesinde toplumda yabancı kültürleri ve yenilikleri görmüş aydın bir sınıf meydana getirmiş oluyordu.¹⁰⁵

III. Selim'in başlatmış olduğu Nizam-ı Cedit hareketi birçok yeniliklere sahne olsa da toplumun bazı kesimlerinin bu gelişmelerden rahatsız olmaya başlaması ve atılacak bazı adımların belli taraflarca tepkiyle karşılanması sonucunda Nizam-ı Cedit son bulacak ve padişah tahttan indirilecekti.

C. Nizam-ı Cedit'in Sonu ve Ayanlar

Sultan III. Selim'in özellikle askeri, mali ve idari alanlardaki ıslahatları başta birçok ulema ve yeniçeriler olmak üzere başkentteki yüksek kesimlerdeki şahısları ve taşradaki ayanları rahatsız ediyordu. Disiplinden kopmuş olan yeniçerilerin düzen ve denetim altına alınmaya çalışılması yeniçerilerde hoşnutsuzluk yaratıyordu. Bu dönemde sayıları oldukça yüksek görünen yeniçerilerin aslında birçoğu askerlik bile yapmıyordu. Elllerinde bulunan ulufe senetleri, toplumun piyasada kullandığı kıymetli evrak halini almıştı. İstanbul'daki halkın bir bölümü buradan gelir elde ediyor, hatta geçimini bu senetlerle sağlıyordu. Yeni getirilen düzenlemeler bu

¹⁰³ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 75.

¹⁰⁴ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa* s. 75-76. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 323-324.

¹⁰⁵ Mehmet Beşirli, *Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar 1789-1908*, Dini Araştırmalar, 1999, C. 2, S. 5, s. 141.

iratçıların düzenini bozup, gelirlerini sekteye uğratma tehlikesini ortaya çıkarınca bu kesimlerde huzursuzluk baş göstermeye başlamıştı.¹⁰⁶

Nizam-ı Cedit gibi köklü askeri ıslahatların yanında mali ıslahatlar ve önlemler de yürürlüğe konulmuştu. Bu alandaki en büyük gelişmelerden biri de İrad-ı Cedit'in kurulmasıydı. Berkes'e göre bu mali düzenlemeler Nizam-ı Cedit için üç önemli soruna sebep olacaktı.

İlki, miri topraklar gelirlerinin önemli bir kısmının yeni kurulan orduya tahsis edilecek olması bazı kesimleri rahatsız edecek ve bu durumun engellenmesi için belli girişimlerde bulunacaklardı. İkincisi, başkentte oluşan iltizam faaliyetlerindeki gelişmeler bazı yolsuzluklara sebep olacaktı. Üçüncüsü de devletin geleneksel hazinesi ile İrad-ı Cedit'in arasında bazı hesap karışıklıkları ortaya çıkacak hatta çekişme yaşanacaktı. Sayılan bu durumların hepsi gerçekleşecekti ve bu mali düzenlemeler Nizam-ı Cedit'in sonunun gelmesinde etkili olacaktı.¹⁰⁷

Tımar ve zeamet topraklarındaki bazı düzenlemeler ile idari alandaki yenilikler de taşradaki bazı kesimleri rahatsız ediyordu. Bu kesimlerden biri de "ayanlar"dı.¹⁰⁸ Ayanlık kurumu Osmanlı tarihinde eskiden beri mevcuttu. Fakat resmi bir görev veya nitelikleri yoktu. Başlarda halk tarafından seçilir ve devlet ile halk arasındaki münasebetleri sağlardı. Seçilen ayanlar devlet tarafından kabul edilir ve bu göreve atanırlardı. Bu sayede de devletin temsilcilerine karşı halk temsilcileri oluşturulmuş oluyordu. Ancak diğer kurumlar gibi ayanlık kurumunda da 18. yüzyıla gelindiğinde bozulmalar meydana gelmişti.¹⁰⁹ 18. yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik güçleri ve nüfuzları artmıştı. Valilerin vergi toplamak için gönderdiği mütesellim ve voyvodaların yerini yavaş yavaş ayanlar almış, bunun sonucunda ayanlar nüfuzlarını arttırarak mali, idari ve hatta bazı yargı işlerinde söz sahibi olmaya başlamıştı. Bir süre sonra artık devletin atamasına gerek kalmayacak kadar güçlenmiş bulunuyorlardı. Hatta vergi aldığı topraklara özel mülkiyetleriymiş gibi davranıyorlardı. Bütün bunların sonucunda da büyük ayan aileleri ortaya çıkmış

¹⁰⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 117-118. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 38-39.

¹⁰⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 108.

¹⁰⁸ Bu kişilere "ayan-ı vilayet", "ayan ve eşraf", "ayan ve vücuh" gibi başka adlarla vesikalarda rastlanıldığı görülmektedir. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. XIII.

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, s. 71-112.

bulunuyordu. Devletin atamış olduğu valiler, mütesellimler ve hatta kadılar bile ayanlarla iş birliğine giriyor, tüm bu zincirlemenin yükünü de reaya çekiyordu.¹¹⁰

Taşradaki Nizam-ı Cedit karşıtlarının başını da bu ayanlar çekecekti. Çünkü hem taşrada yapılacak olan düzenlemeler hem de Osmanlı ordusunun yeniden düzene sokulması çalışmaları merkezi otoritenin güçlenmesine, taşradaki ayanların ise zayıflamasına sebep olacaktı. Bu durumun sonucu olarak da taşrada ayanlar ve çeşitli derebeyleri Nizam-ı Cedit'e karşı tavır alacaktı.¹¹¹

Tüm bunlara ek olarak Berkes ve Karal'a göre Nizam-ı Cedit hareketinin etkin bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan aydın bir zümre veya yenilikçi devlet adamları yeteri kadar mevcut değildi. Aksine yenilik yanlısı devlet adamları ve ulemanın sayısı bir avuç kadardı. Islahatlar sadrazamlar ve şeyhülislam tarafından herhangi bir destek görmüyordu. Avrupa ülkelerinin çeşitli alanlarda ileri ve gelişmiş medeniyetler olduğunu kabul eden aydın bir sınıf mevcut olsa da ulemanın çoğunluğu yenilik karşıtıydı.¹¹² Özellikle menfaatlerini düşünen bir kesim ulema Nizam-ı Cedit hareketini din karşıtlığı ile suçlayacak, yeniçerileri ve halkı çeşitli vaazlarla ıslahatlar aleyhine galeyana getirmeye çalışacaktı. Ulemanın bu karşıt faaliyetlerini devlet işlerinden el çektirilmiş vezirler de desteklemişti. Bu vezirlerin en etkili ismi olan Tayyar Paşa, İstanbul ve Anadolu'da yeniçeriler ve halkı ıslahatlara karşı ayaklandırmak için şu sözleri sarf etmişti;

*"İşbu 1207 tarihinde tanzim olunan Nizam-ı Cedit'e üzere İslâmiyana kefare elbisesi ilbas olunup kâbiren an kabir hânedan-islâmiyan mukarenet-i devletten tardolunmuştur. Aman ya sahih-i şeriat aman!"*¹¹³

Bunun gibi şeriattan uzaklaşıldığına dair sözlerle yapılan propaganda en çok yeniçeriler üzerinde etkili olacaktı.

Nizam-ı Cedit döneminde iç isyanlarla boğuşulurken bunlara dış politika ve dış baskılar eklenmişti. Fransa model alınarak yapılan yenilikler, Fransa'yla kurulan yakınlık Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle sekteye uğramıştı. Osmanlı dış

¹¹⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 108-109. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 324-325.

¹¹¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 110-111.

¹¹² Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 77.

¹¹³ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 79.

siyasette yalnız kalmamak adına farklı yollar aramaya başladı ve bu arayışı Rusya ile anlaşma yaparak son buldu. Osmanlı'nın Fransızlardan ayrılarak Ruslar ve İngilizlerle yakınlaşması üzerine Fransa Nizam-ı Cedit'in aleyhinde açıklamalar yapmaya başlaması¹¹⁴ ıslahatların dış ülkelerdeki tesirine örnek teşkil etmektedir. Dahası Fransa'nın karşı tutumu, reform yanlılarının da Rus, İngiliz, Fransız destekçileri olarak bölünmesi bazı yenilik karşıtlarının elini de güçlendirmiş, zaten etkisiz kalan Nizam-ı Cedit desteğinin iyice azalmasına yol açmıştı.¹¹⁵

Nizam-ı Cedit için en büyük sıkıntı ise 1805'ten sonra başlayacaktı. Cezzar Ahmet Paşa önderliğinde Akka'da Fransızları durduran Nizam-ı Cedit'in Anadolu ve İstanbul'da kuvvetleri bulunuyordu. Üçüncü olarak da Rumeli'de Nizam-ı Cedit kuvveti oluşturmak isteyen III. Selim Rumeli'deki isyanları bastırmak ve Fransız tehdidine karşı önlem almak için Karaman valisi Abdurrahman Paşa'yı Nizam-ı Cedit birlikleriyle Rumeli'ye gönderdi. Ayanların isyan etmesini engellemek içinse ordunun Sırp isyanlarını bastırmakla görevli olduğu ilan edildi. Ancak bu girişimler Sadrazam İsmail Paşa'nın engeliyle karşılaşacaktı. İsmail Paşa ordunun Rumeli'deki ayanları kılıçtan geçirmek için gönderildiğini söyleyecek, yeniçerilerden Nizam-ı Cedit'e zorla asker sağlanması yeniçerilerin de tepkisini iyice arttıracak ve Rumeli'de Nizam-ı Cedit kuvvetlerinin kurulacağına dair fermanı okuyan hâkim yeniçeriler tarafından katledilecekti. Rumeli'ye asker gönderilmesi üzerine isyan eden ayanlar da ordunun geri çekilmemesi durumunda İstanbul'a kadar yürüyeceklerine dair tehditler savurmaya başlamıştı. İsyânların büyümesi üzerine iç savaş olması endişesine kapılan III. Selim orduyu Rumeli'den geri çekmek zorunda kaldı.¹¹⁶ Bu Edirne vakasından sonra sadrazamlığa yeniçeri ağası Hilmi Paşa, şeyhülislamlığa Rumeli kazaskeri Topal Ataullah Efendi, sadaret kaymakamlığına da Köse Musa Paşa getirildi. Kendilerini yenilikçi olarak tanıtan şeyhülislam ve sadaret

¹¹⁴ Fransa ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine Fransız elçisi Nizam-ı Cedit'e tepki olarak şu sözleri söylemiştir: "*Nizam-ı Cedit'ten maksat, ocağın ilgasiyle mevacibi, vükelânın ceplerine atmalarıdır. İmparator bunu duydu, sizin halinize teessüf ediyor. Eski usulün bozulmaması taraftarıdır. Fakat askerimiz hudut üzerindedir, lâzım olursa İstanbul'a celbolunacaktır*". Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 79-80

¹¹⁵ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 123-124.

¹¹⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 331. Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 80-81.

kaymakamı yeniçerileri kazan kaldırmaya teşvik ederek yeni bir isyanın fitilini ateşleyeceklerdi.¹¹⁷

1807 yılına gelindiğinde Edirne vakasından cesaret alan isyancılar Kabakçı Mustafa önderliğindeki yeniçeri yamakları kendilerine Nizam-ı Cedit üniforması giydirmek isteyen subayı katlettiler. Bu yeni başkaldırı sonucunda III. Selim, isyancılarla anlaşma yolunu tercih ederek ordunun kışlalara dönmesini emretti. Padişah, Nizam-ı Cedit'in kaldırıldığına dair bir hatt-ı hümayun yazmasına rağmen anlaşmaya yanaşmayan isyancılar aralarına yeniçerileri, ulemayı ve çeşitli devlet adamlarını da yanlarına alarak payitahta yürüdüler. Kendisini yenilikçi olarak tanıtan şeyhülislam dahi III. Selim'in tahttan indirilmesinin doğru olacağına dair fetva verdi. Bunun üzerine isyancıların isteklerine boyun eğerek tahtından feragat etti.¹¹⁸

III. Selim döneminde yönetime dair en önemli kazanımlardan biri meşveret usulünün kurumsallaşarak "Meclis-i Meşveret" adı altında bir kurulun oluşturulmasıydı. Bu mecliste fikirler özgür biçimde ifade edilmekte, sorunlara çözüm arayışlarında rahat bir şekilde tartışmalar yapılmaktaydı. Padişah toplantıda düşüncelerin özgürce tartışılabilmesi için güvence sağlamakta bunu da yayımladığı hattı-ı hümayunlarla ifade etmekteydi.¹¹⁹ Bu kurul sayesinde karar alma mekanizmasının tek kişinin elinden çıkıp danışma usulünün kurumsallaşarak bir meclise verilmesini Kubalı, padişahın mutlak egemenliğini kendi eliyle sınırlandırması ve bu durumun da meşrutiyete zemin hazırladığı şeklinde yorumlamaktadır.¹²⁰

Padişah her ne kadar Nizam-ı Cedit'i devlete mal etmeye çalışsa da bu yenilik çeşitli devlet adamları, ulema, yeniçeri ve ayanlar tarafından kabul görmemiştir. Uzun zamandır devletin başına sıkıntılar açan yeniçeriye bir de güçlü ayanlar eklenerek ıslahatlara son vermiştir. Görülüyor ki padişahın egemenlik yetkisinin çerçevesi çeşitli etkenlerle sarılmış bulunmakta, kararlarını da bu şekilde almak mecburiyetinde kalmaktadır. Aksi takdirde bir kısım ulemanın, çeşitli devlet

¹¹⁷ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 81. Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 79.

¹¹⁸ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 333. Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 79-80. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 71-72.

¹¹⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 36-37.

¹²⁰ Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, Tan Matbaası, İstanbul, 1960, s. 46.

adamlarının baskısı ve yeniçeri ile ayanların silahlı gücünün yaptırımına maruz bırakılmaktadır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Avrupa'ya gönderilen elçiler ve çeşitli devlet adamları yeni bir aydın sınıfının oluşmasına katkı sağlayacaktı. Ayrıca Meclis-i Meşveret, kurumsallaşmış yeni bir danışma organı gelerek yeniliklere yardımcı bir yol haritası sunacak ve bu dönemde yapılan hatalar ile karşılaşılan olumsuzluklar eni konu incelenerek gelecek yeniliklere zemin hazırlayacaktı.

II. II. MAHMUT İKTİDARI VE SENED-İ İTTİFAK

Sultan III. Selim'in tahtan indirilmesi ve Nizam-ı Cedit yeniliklerinin isyan neticesinde son bulması, karşıt bazı grupları harekete geçirecek ve bu durum yeni olaylara kapı aralayacaktı. Bu süreçte II. Mahmut tahta çıkarılacak, bazı ayanların dayatmasıyla padişah egemenliğinin sınırlandırılmasında oldukça fazla tartışmaya sebep olan Sened-i İttifak metni ortaya çıkacaktı. Sened-i İttifak'ın ortadan kaldırılmasıyla birlikte de II. Mahmut, otoriteyi tekrar eline alacaktı.

A. Padişah Egemenliğinin Sınırlandırılması Tartışmaları İçinde İlk Belge: Sened-i İttifak

1807 yılının ortalarına gelindiğinde artık ıslahat yanlıları tasfiye edilmiş, merkeze yenilik karşıtı gruplar hâkim olmuş ve Nizam-ı Cedit'e dair bütün unsurlar ortadan kaldırılmıştı. Osmanlı tahtına da Sultan IV. Mustafa getirilmişti. Islahat karşıtlarının merkeze bu denli hâkim olması, bu karşıtlara muhalif yeni grupların ortaya çıkmasına sebep olacaktı.¹²¹

17. yüzyıldan itibaren bozulma sürecine giren Osmanlı Devleti'ndeki merkezi otoritenin zayıflamasının sonucu olarak devlet ile halk arasındaki bağ olan ayan sınıfı, iktisadi ve idari güçlerini arttıracak; 18. yüzyıla gelindiğinde ise devlet karşısında önemli bir otorite olarak yer alacaktı.¹²² Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilen III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak isteyen Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa da bunlardan biriydi. Alemdar Mustafa Paşa on beş bin kişilik ordusuyla hem

¹²¹ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 80. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 75.

¹²² Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 83.

Nizam-ı Cedid'i tekrar canlandırmak hem de iktidara ortak olmak amacıyla İstanbul'a hareket etti. III. Selim'in tahtan indirilmesine sebep olan grubun birçoğunu ortadan kaldırmış olsa da III. Selim'in öldürülmesi üzerine 28 Temmuz 1808 tarihinde tahta II. Mahmut'u çıkardı. II. Mahmut tarafından da sadrazamlığa getirilen Alemdar Mustafa Paşa taraftarlarıyla birlikte merkezde kontrolü sağlamış bulunuyordu.¹²³

Alemdar Mustafa Paşa merkezi hükümetle taşra güçleri arasındaki çatışmayı durdurmak ve merkezi birliği sağlamak amacıyla nüfuzlu ayanları, üst düzey bürokratları ve askeri yöneticileri "Meşveret-i Amme" adı altındaki bir meclis etrafında toplanmaya davet etti. Ancak bu davete uymayan birçok nüfuzlu ayan oldu ve merkezdeki yöneticilerin katılımı bu ayanlara göre fazlaydı. En sonunda Alemdar Mustafa Paşa'nın önderliğinde belli tartışmalar meydana geldi ve "Sened-i İttifak"¹²⁴ adı verilecek olan bir metin ortaya çıktı. Ancak katılan bütün ayanlar bu metni mühürlemedi, II. Mahmut da isteksizce bazı ulemanın tavsiyesiyle bu protokolü onayladı ve Hatt-ı Hümayun yayımlanarak yürürlüğe kondu.¹²⁵

Sened-i İttifak'ın giriş bölümünde devlet düzenin bozulmuş olduğu hem devlet merkezinde hem de taşrada şahsi çıkarların öne çıkmış olduğu, eşkıyalık faaliyetlerinin görülmüş olduğundan bahsedilmiş ve nizamın tekrar sağlanması için sayılan şartların ortaya çıkarıldığı ifade edilmiştir.¹²⁶

Sened-i İttifak yedi şart ve bir zeyl (ek)ten oluşmaktadır. Özetlenecek olursa birinci şart; padişah veya devlete karşı, ulemadan, yüksek rütbeli devlet adamlarından veya ocak sınıfından herhangi bir saldırı veya itaatsizlik söz konusu olursa otoriteyi koruma görevi ayanlara ve onların çocuklarına aittir. İkinci şart; devletin devamlılığı için ayanlar tarafından toplanan askerler devletin askeri olacaktır. Karşı gelenler olduğu takdirde ayanlar hep birlikte onları cezalandıracaktır.

¹²³ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Mustafa Güçlükol-Bilge Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, C. II. s. 141-146. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s. 27

¹²⁴ Belgenin tam metni için bkz. Mehmet Yıldız, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2015, s. 12-17.

¹²⁵ Halil İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*, Belleten, 1964, C. XXVIII, S. 112, s. 604. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 42-44. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ali Yayıncıoğlu, *Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi, Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 667-709.

¹²⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 147. Halil İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*, s. 604.

Üçüncü şart; vergilerin toplatılması ve korunması padişah adına yapılacaktır ve yine karşı gelenler cezalandırılacaktır. Dördüncü şart; eskiden olduğu gibi şimdi de bütün emirler sadrazamın elinden çıkacaktır. Buna karşılık sadaret makamının devlet aleyhinde herhangi bir faaliyeti ve yasadışı hareketi ya da otoritesini kötüye kullanacak şekilde bir tavır olursa bunun önlenmesi için de elbirliğiyle hareket edilecektir. Beşinci şart; devlet ya da devlet görevlilerinden herhangi bir suç isnat etmeksizin bir saldırı gelirse ittifakla bu durum engellenecektir. Hanedan temsilcileri hayattayken kendilerinin, ölünce hanedanlarının korunmasında devletin görevlileri ve ileri gelenleri; hanedanlar da devlet görevlilerinin ve hanedanların altında bulunan ayanların korunmasına karşı sorumludurlar. Ayanlar birbirlerine ait olan toprakların dışında başka hiçbir toprağa el atmayacaktır. Bütün hanedanlar ve ayanlar kargaşa yaratan veya isyan çıkaranlara karşı birlikte mücadele edeceklerdir. Vükela, ulema ve bütün devlet memurlarına karşı haksız bir işlem yapılmayacağına hanedanlar ve ayanlar kefil olurlar. Herhangi bir suçları olduğu takdirde sadaret makamı soruşturmadan geçirip suçuna göre cezasını vermelidir. Altıncı şart; İstanbul'da askeri ocaklar tarafından herhangi bir isyan çıkarılırsa hanedanlar, herhangi bir izne tabi olmaksızın başkente yürüyüp ocağı kaldırmayı ve soruşturma sonunda bu isyana sebep olanlar alelade kişilerse suçluların ayanlar tarafından idam edileceklerini taahhüt ederler. Yedinci şart; yoksullar ve halk ayanlar tarafından korunacak, herhangi bir ağır vergi mükellefiyeti altına sokulmayacaktır. Ayrıca vükela ve hanedanlar arasındaki görüşme neticesinde haksız vergiler kaldırılacaktır. Ayanlar arasında da zulüm yapan olursa yine ayanlar bu durumu devlete iletceklerdir.¹²⁷

Senedin ek (zeyl) bölümünde ise metnin devamlılığının sağlanması için değişen her şeyhülislam ve sadrazamın bu belgeyi imzalaması gerektiği ifade ediliyor. Ayrıca senedin bir sureti beylikçi kaleminde, bir sureti padişahta duracak ve gereken kimselere suretleri verilecektir. Padişah da bu şartların uyulmasına nezaret edecektir.¹²⁸

Sened-i İttifak'ın yapısı itibarıyla devlet ricali ve memleketin nüfuzlu ayanları ile hanedanları arasında imzalanmış bir antlaşma, iki taraflı bir vesika, bir misak

¹²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 147-151. Halil İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*, s. 604-606. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 44-46.

¹²⁸ Halil İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*, s. 606. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 46.

olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı tarihindeki anayasal belge veya yasalardan farklı olarak ayanların ağzıyla hazırlanmıştır. Yani belge objektiflikten ve hukuki dilden uzaktır. Meşveret-i Amme'nin de devletin herhangi bir resmi kurulu olmamasından ötürü, bu kurul tarafından belirlenen metin Osmanlı'daki herhangi bir anayasal belge veya fermana benzememektedir.¹²⁹

Metnin içeriğine bakıldığında ise genellikle Magna Carta ile karşılaştırılmaktadır. Özellikle bazı vergilerin belirlenmesi konusunda hanedanların ve devlet merkezinin ortak paydada buluşup hareket etmesi ve cezaların keyfiliğine dair bir güvence alınmaya çalışılması hakkındaki konularda benzerlik arz etmektedirler. En önemli benzerlik ise iktidarın egemenlik gücünün sınırlandırılması konusunda iki belgenin de içinde bazı hükümler mevcuttu. Farklara gelindiğinde ise aslında oldukça farklı metinler olduğu söylenmektedir. Sened-i İttifak sadece taşra güçlerinin bir dayatması olarak değil, Magna Carta'nın aksine bir uzlaşma olması, yine Sened-i İttifak'ta merkezi otoriteye ve padişaha bağlılık söz konusu iken Magna Carta'da kralın teslim belgesi olması gibi hususlar iki belge arasındaki önemli farklılıkları göstermektedir.¹³⁰

Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesinden önce Osmanlı'daki üç önemli belgeden biri olan Sened-i İttifak'ın bağlayıcılığı -padişahın şahsı bu yemininin dışında tutularak- tarafların birbirlerine söz vermesi ile sağlanmıştır. Sened-i İttifak ile ayanların ve hanedanların varlığı resmi bir belge koruma alınırken karşılığında merkezi otoritenin korunmasına dair birlikte hareket edileceğinin taahhüdü veriliyordu. Senedin özellikle ilk dört maddesinde padişahın otoritesi kabul ediliyor, merkezi otoritenin korunması için her türlü asker ve vergi toplama yetkisinin kendisine ait olduğu ifade ediliyordu. Tabii bu durum ancak ayanların desteği ile sağlanabiliyordu. Bu da ayanlara ister istemez belli bir bağlılık doğuruyor, egemenlik onlarla paylaşılmış oluyordu. Beşinci, altıncı ve yedinci maddelerde bu taviz daha belirgin şekilde görülüyordu. Beşinci maddede ayanların her türlü toprak ve nüfuz alanları korunduğu gibi bir de küçük ayanların kontrolü de bu nüfuzlu ayanlara ve

¹²⁹ A. Selçuk Özçelik, *Sened-i İttifak*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1959, C. 24, S. 1-4, s. 11. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 54-55

¹³⁰ Sina Akşin, *Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi (AÜTAD), 1992, C. 16, S. 27, s.121-123. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 163-164. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 51. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2019, s.11.

hanedanlara veriliyordu. Ayrıca bu hakların babadan oğula geçtiği kabul ediliyordu. Altıncı maddede de başkentte herhangi bir isyan durumunda ayanların çağrı yapılmasına gerek kalmadan isyana müdahale edebileceği ifade ediliyordu. Son maddede haksız vergilerin kaldırılmasına dair görüşmeler yapılacağı ve bu görüşmeler neticesinde haksız vergilerin kaldırılması hükme bağlanıyordu.¹³¹ İnalçık bu durumu “açıkça hanedanların fiilen kurulmuş feodal durumlarına daimî hukuki bir mahiyet kazandırmak gayesini gütmekte idi.” şeklinde ifade etmektedir.¹³²

Hukuki çerçevede ele alındığında ise metin hakkında, “parlamentar sisteme götürebilecek nitelikte bir belge”, “o zamana kadar monarşi ile yönetilen devletin meşrutiyete geçiş yolundaki ilk metni”, “demokrasiye geçme yolunda aralanan bir kapı” gibi nitelendirmeler yapılmıştır.¹³³ Bu bağlamda metin, genel doktrinle “çift taraflı siyasi bir belge”, “misak” veya “sözleşme” olarak kabul edilmiştir.¹³⁴ İktidarın sınırlandırılması bağlamında da iki farklı görüş ortaya çıkmış, bu görüşlerden ilki Osmanlı’da siyasal iktidarın egemenlik kudretini sınırlandıran ilk belge olarak kabul ederken;¹³⁵ ikinci görüş, belgenin iktidarın mutlak kudretini sınırlandırmadığı, bu belge ile birlikte iktidarın kaynağının artık beşerî bazı desteklere ihtiyaç duyduğunu veya egemenliğin bazı güçlerle paylaşıldığını ifade etmektedir.¹³⁶

¹³¹ Hayati Hazır, *Sened-i İttifak’ın Kamu Hukuku Bakımından Önemi*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (DÜHFD), 1984, C. 2, S. 2, s. 26. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, s. 148-149.

¹³² İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*, s. 607.

¹³³ Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948, s. 56-58. Bahri Savcı, *Batılı İlkeler Altında Demokratikleşme*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1974, C. 29, S. 1, s. 11. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 57. Gözübüyük, ayanların padişah iktidarını sınırlandırması sebebiyle Sened-i İttifak’ı meşrutî yönetimin ilk belgesi olarak görmüştür. Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, s. 108.

¹³⁴ Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 57. Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 39. Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 55. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 121-122. Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, s. 108. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 11.

¹³⁵ Aybars Pamir, *Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD), 2004, C. 53, S. 2, s. 70. Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 38.

¹³⁶ Yavuz Abadan - Bahri Savcı, *Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1959, s.18-19. Hazır, *Sened-i İttifak’ın Kamu Hukuku Bakımından Önemi*, s. 26. Mumcu ve Küzeci, *Sened-i İttifak’ı meşrutî yönetime giden ilk adım görüşünün aksine belgenin demokrasi tarihine hiçbir katkısı olmadığı görüşünü savunmuştur. Mumcu – Küzeci, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, s. 152.

Bu görüşler ışığında da söylenebilir ki Sened-i İttifak, Osmanlı padişahının egemenliğinde belli sınırlar veya merkezi otoritesinde zayıflamalar olduğunu gösteren ilk belge olmuştur. Senedin ilk dört maddesinde padişaha ve devlete bağlılık bildirilirken, merkezi otoritenin de korunacağı ifade edilmiştir. Ancak buradan da anlaşılacağı üzere otoritenin korunması ve güçlendirilmesi yine ayanların desteğine ihtiyaç duymaktadır. Dahası bu desteğin Alemdar Mustafa Paşa'nın nüfuzu ve yenilikçi II. Mahmut'un sultan olmasına bağlı olduğu görülmektedir. Yani padişaha ve merkeze bağlılık şahsi sınırlar çerçevesinde mümkün olabilmiştir. Belgenin diğer maddelerinde ise ayanlar ve hanedanlar kendi varlıklarını hukuki bir dayanağa oturttukları gibi ayanların bazı durumlarda padişahın isteğine bile gerek kalmadan eyleme geçebileceğinden bahsedilmiştir. Bu da gösteriyor ki merkezi otoritenin karşısında taşrada yeni bir güç odağı vardır ve belli tartışmalar olsa da padişahın egemenliği o güçlerin egemenlik alanlarına dokunana kadar olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Merkezi otoritenin sarsıldığını gören II. Mahmut ise bu duruma karşı önlemler almaya başlayacaktır.

B. II. Mahmut Islahatları ve Merkezi Otoritenin Tekrar Güçlenmesi

Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a yürümesi ve isyanı durdurup III. Selim'i tahta çıkarmak istemesinin tek nedeni iktidara ortak olma isteği değildi. Aynı zamanda Nizam-ı Cedit hareketinin tekrar canlandırılmasını istiyordu. Bu sebeple II. Mahmut'u tahta çıkardıktan sonra yaptığı ilk işlerden biri Nizam-ı Cedit ordusuna benzer bir ordu olan "Sekban-ı Cedit" ordusunu kurmak oldu. Ancak askeriyede yapılan yenilikler bununla sınırlı kalmadı ve yeniçeri ocağının disipline edilmesi için yeni düzenlemelere girişildi. Bu düzenlemelerin içinde yeniçeri olmayan kişilerden "esame" adı verilen maaş cüzdanlarının alınması, yeniçerilerin askerlik dışında başka bir işle uğraşmaması gibi hususlar mevcuttu.¹³⁷ Alemdar Mustafa Paşa'nın bu girişimleri yeniçeriler arasında tedirginliğe yol açtı ve paşaya karşı dış bilemeye başladılar. Mustafa Paşa da yeniçeriler arasındaki bu huzursuzluğu bilmesine rağmen önemsemedi ve giderek yalnızlaştığı bir zamanda yeniçerilerin isyanıyla karşılaştı.

¹³⁷ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 144-145.

Yeniçeriler Babıali'yi bastı. Alemdar Mustafa Paşa da bu yeniçerilerle kendisini konağıyla birlikte havaya uçurdu.¹³⁸

İsyanın giderek büyümesinden haberdar olan II. Mahmut, IV. Mustafa'yı öldürttü. Böylece hanedanın tek erkek çocuğu olarak iktidardaki yerini sağlamlaştırdı. II. Mahmut'un Sekban-ı Cedit'i de lağvettiğini açıklaması ve IV. Mustafa'nın öldürülmesi üzerine yeniçeriler isyanı sona erdirdi.¹³⁹

İsyan sonrasında yeniçeri ve ayanların tepkisinden çekinen sultan köklü yeniliklerden uzak durdu. Devletin üst kademelerine kendisine yakın isimler getirmiş veya ulemayı yanına çekmeye çalışmıştı. Bunu 1806 yılından beri devam eden Rus savaşını Sırp ve Yunan isyanları takip etti.¹⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin kayıplar yaşadığı savaşlar ve isyanlar yeniçerilerin yetersizliğini ve düzensizliğini gözler önüne serdi. En sonunda 1825 yılında sultan "eşkinici ocağı" adı altında yeni birlik kurduğunu açıkladı. Yeniçeriler tekrar kazan kaldırarak Atmeydanı'nda toplandılar. Bu durumu ön gören II. Mahmut ise Hüsrev Paşa'nın komutasındaki topçu birlikleriyle yüz yıllardır Osmanlı ordusunun en önemli unsurlarından biri olan yeniçerileri birkaç saat içinde ortadan kaldırdı (Vaka-i Hayriye / 1826).¹⁴¹

Yeniçerilerin kaldırılmasıyla birlikte Avrupalı tarzda "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" isminde yeni bir ordu kuruldu. Birlikler tümen, tabur ve bölük bölümlerine ayrıldı. Başlarında da eski askerlerden kalma subaylar bulundu. Eğitimleri içinse Avrupa'dan (özellikle Prusya) subaylar getirildi.¹⁴²

Yeni kurulan ordu daha tam oturmadan Yunan isyanının bastırılmasında yardımcı olan ve Navarin'de Osmanlı donanması ile kendi donanması da yanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bazı istekleri oldu. Bu istekler reddedildi ve Kavalalı'nın birlikleri Osmanlı ordusunu muhtelif yerlerde bozguna uğratarak Kütahya'ya kadar ilerledi. Kavalalı'nın birliklerini durduramayan Osmanlı Ruslardan

¹³⁸ Erhan Afyoncu – Uğur Demir – Ahmet Öcal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 215-218.

¹³⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 30.

¹⁴⁰ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 82-87.

¹⁴¹ Abdülkadir Özcan, *II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler*, Tarih İncelemeleri Dergisi, 1995, C. 10, S. 1, s. 13-14. Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 146-149. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 30-31.

¹⁴² Abdülkadir Özcan, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. 3, s. 457-458. Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 150-151.

yardım istedi. Bunun üzerine Rus birlikleri İstanbul'a geldi. II. Mahmut'un Kavalalı'ya Suriye ve Adana'nın idaresini vermesi ile Kavalalı birliklerini geri çekti. Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti de bu anlaşmayla birlikte boğazlarını Ruslara açmış bulunuyordu.¹⁴³ beş yıl sonra bu durumu İngilizlere ticari ayrıcalıklar veren 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması takip edecekti.¹⁴⁴

Merkezi otoriteyi güçlendirme mücadelesi veren II. Mahmut'un yenilikleri askeriye ile sınırlı kalmamıştı. İdari ve mülki alanlarda da köklü değişikliklere giden Sultan Mahmut sadrazamlık unvanını başvekilliğe çevirdi. Sadaret kaymakamlığını önce umur-ı dahiliye nezaretine daha sonra dahiliye nezaretine, reisülküttaplığı hariciye nezaretine darphane-i âmire ile hazine-i âmire de maliye nezaretine dönüştürdü. Böylece nazırlıklar kurulmuş oldu. Sadrazam da padişahın mutlak vekilliğinden sıyrılarak nazırlıklar arasında ilişkiyi sağlayan bir makam oldu.¹⁴⁵ Nazırlıkların kurulması Osmanlı'da ilkel de olsa bir yürütme organının varlığını doğurmuştu.

Yeniliklere dair önemli diğer değişiklikler ise danışma ve karar alma kurullarının oluşturulması olmuştu. Askeri işler için "Dar-ı Şura-yı Askeri", adli konular için "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye", idari kararlar içinse "Dar-ı Şura-yı Babıalı" kuruldu. Bu kurullar da adli-idari örgütlerin en yüksek kurumları olup günümüz Danıştay ve Yargıtay'ın temeli olmuştur, yorumu yapılabilir.¹⁴⁶ Danışma ve mevcut konularda görevli olan bu kurullar özellikle yasaların çıkarılmasında önemli rol oynamışlardı. Bu kurullar her ne kadar padişahın iradesi dışında herhangi bir karar çıkaramasa da hukuk devleti mekanizmalarının oluşması bağlamında önemli bir adım oldukları ifade edilebilir.¹⁴⁷ Dahası nazırlıkların kurulması ve

¹⁴³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 60-61. Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 92-94.

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Baltalimanı Muahedesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, C. 5, s. 38-40.

¹⁴⁵ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 152-153. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 67-68.

¹⁴⁶ Necdet Sakaoğlu, *Tarih Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 84. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 67-68. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 174.

¹⁴⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 173-174.

yasaların çıkarılmasının ayrı kurullara verilmesi devletin demokratikleşmesi yolunda ilkel adımlar atıldığı yorumunun çıkarılmasına sebep olmuştur.¹⁴⁸

Taşrada da kontrolü sağlamak isteyen sultan, ayanları ya ortadan kaldırdı ya da kendisine bağımlı hale getirdi. Taşrada düzeni sağlamak üzere “redif” birlikleri kuruldu. Valilerin askeri yetkileri ellerinden alındı ve onun yerine askeri-idari yetkileri bulunan müşirler atandı. Taşrada gerçekleştirilen en önemli değişikliklerden biri de köy ve mahalleler için muhtarlıkların kurulması oldu.¹⁴⁹

Ordunun askeri ihtiyacını sağlamak, vergi veren kesimi belirlemek amacıyla nüfus sayımı yapıldı. Yine merkezi otoriteyi ülkenin her yanında kurabilmek için posta teşkilatı kuruldu ve posta yolları yapıldı.¹⁵⁰ Bu gelişmelere bir de Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi “Takvim-i Veka-yi”nin kurulması eklendi. Böylece II. Mahmut hem yurtiçi ve İstanbul gezileriyle halkı yeniliklere hazırladı hem de bu gelişmelerden memleketin her bölgesinin haberdar olması sağlandı.¹⁵¹ Çünkü yenilikler sadece idari alanda sınırlı kalmamış, memurların kılık kıyafetinde dahi Avrupalı tarzda değişikliğe gidilmişti.¹⁵²

Sened-i İttifak, Osmanlı'da padişahın otoritesinde sınırlandırmanın görüldüğü ilk belgeydi. Bu sebeple metin, II. Mahmut tarafından kabullenilemiyordu. Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesine sessiz kalan sultan ilk fırsatta senedi yürürlükten kaldırmıştı. Daha sonraki süreçte ulema ve askeriyeyi birbirinden ayırarak daha önce de kendisinden önceki sultanların tecrübe ettiği büyük isyanları engellenmeye çalıştı. Merkezi otoriteyi güçlendirme mücadelesine de yeniçerileri kanlı bir olayla kaldırdıktan sonra girişti. Yine aynı şekilde merkezi otoritenin karşısında taşradaki güç odağı olan ayanları da ortadan kaldıracaktı. Köklü yeniliklerin yapılması için her ortam hazırды. Önce devlet teşkilatında nazırlıkları kurması, başına yüzyıllardır sadrazam olarak anılan makamı başvekil olarak tayin etmesi ve böylece sadrazamın padişahın mutlak vekili değil, nazırlar arasındaki iş birliğini sağlayan bir makam olması merkezdeki idarenin üzerindeki kontrolün artmasındaki en önemli değişikliklerdi. Daha sonra adli, idari, askeri alanlarda

¹⁴⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 67.

¹⁴⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 38.

¹⁵⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 38.

¹⁵¹ Özcan, *II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler*, s. 18.

¹⁵² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 194-198.

kurulan kurullar, sürekli danışma ve karar organları olarak önemli roller üstlendi ve sivil bürokraside köklü değişiklikler getirdi. Posta teşkilatının kurulması ve yolların inşası, taşrada yönetim alanında yapılan yenilikler, merkezi otoritenin ülkenin her tarafında hissedilmesinde katkıları oldu. Ancak bu durum II. Mahmut'un son dönemlerinde de söz konusu olan ve öldüğünde genç yaşta oğlu Abdülmecit'in tahta çıkmasıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı ile değişiklik göstermeye başlayacaktı.

III.ARA DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri ile başlayan modernleşme süreci III. Selim döneminde hız kazanmıştır. III. Selim'e kadar gelen bu süreçte güçlü ordulara sahip toprak ağaları yani ayanlar ortaya çıkmıştır. Ayanlar, ulema ve yeniçerilerin yanı sıra padişahı etkileyebilecek etkin bir güç konumuna gelmişti. Her şeye rağmen Nizam-ı Cedid programını başlatan III. Selim hem yönetimde Meşveret Meclisi'ni getirerek hem de layihalarla devlet adamlarından görüşler alarak yenilikleri yönetimde paylaşırma amacı gütmüş, böylece asker-ulema baskılarından sıyrılarak değişiklikler için rahat bir ortam hazırlamaya çalışmıştır. Ancak yönetimde bu değişiklikler için yeterli kadro bulunamaması sebebiyle Nizam-ı Cedid ordusundan rahatsız olan yeniçeriler tarafından tahttan indirilmiştir. Yani padişahın çevresinin yeniçeriler, yenilik yanlısı olmayan ulema ve ayanlar tarafından kuşatılmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde batıya yönelik yenilikler gerçekleştirilmeye çalışılsa da iktidarın sınırlandırılması bağlamında hukuki bir uygulama söz konusu olmamıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere bu dönemde açılan ve amacı yapılan yeniliklerin sorumluluğunu yönetimde paylaşmak olan Meşveret Meclisi, bir danışma kurulu olmaktan ileri gidememiş, iktidarın sınırlandırılmasına herhangi bir katkı sağlamamıştır.

Amcası III. Selim'in yaşadığı olaylardan tecrübe edinen II. Mahmut, tahta çıkmasını sağlayan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam yapmış ve Alemdar Mustafa Paşa'nın hazırlatmış olduğu Sened-i İttifak'ı istemeyerek de olsa kabul etmişti. Alemdar'ın ölümüyle birlikte uygulama fırsatı olmadan kaldırılmış olan bu metin padişah egemenliğini kısmen de olsa ayanlar lehine sınırlandırmıştı. Metne göre padişah ayanların bölgelerindeki kısmi egemenliğini kabul edecek buna

karşılık ayanlar da padişah otoritesini tanıyacak ve koruyacaktı. Ayrıca ayanlar aleyhinde bir durum olduğu takdirde veya padişahın müdahale edemediği durumlarda da ayanlar olaylara müdahale edebilecekti. Yaklaşık iki-üç ay yürürlükte kalan bu misak, Osmanlı'da padişahın resmi olarak yetkilerini sınırlandırdığı ilk metindir. Ancak metinde herhangi bir denge-denetim mekanizması mevcut değildi. Hatta senet, padişahın dahil olmadığı taraflarca imzalanmış ve yürürlüğe konmuştu. Bunun sonucu olarak da padişahın yetkilerini sınırladığı söylenen belge Alemdar Mustafa Paşa öldükten sonra yine padişahın iradesiyle feshedilmişti.

Sened-i İttifak'tan sonra merkezi otoriteyi arttırma mücadelesine girişen II. Mahmut önce ayanları ortadan kaldırmış ya da zayıflatmıştır. Daha sonra 1826 yılında Vaka-yi Hayriye addedilen olayla yüzyıllardır padişahın iradesini askeri otorite ile sınırlandıran bir kurumu yani yeniçerileri ortadan kaldırmıştır. Padişahın otoritesini çevreleyen ayanlar ve yeniçerilerin ortadan kaldırılması yani padişahın ayrı olarak ortaya çıkan güç odaklarının dağılması sonucunda da Osmanlı padişahı bütün bu gücü yeniden kendi elinde toplamıştı. Bu tarihten sonra II. Mahmut, hukuki, idari, sosyal-kültürel, askeri ve ekonomik olmak üzere birçok Avrupai tarzda yeniliğe girişmişti. Bahsedilen yeniliklerden birisi adli kararlar için Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, idari kararlar içinse Dar-ı Şura-yı Babıali'nin kurulması yönünde olmuştur. Yargıtay ve Danıştay'ın temeli sayılabilecek bu kurumların yine iktidarın sınırlandırılmasına dair herhangi bir işlevi yoktu. Ancak Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin devletin en yüksek adli kurulu olarak değerlendirilmesi ve geleneksel kurumlardan sıyrılarak yeni hukuk kurumlarının ortaya çıkması bağlamında önem arz ettiği söylenebilir. Bir diğer önemli yenilikse yönetimde kabine usulüne geçilmesidir. Özellikle bir yürütme organının oluşturulmuş olması bağlamında önem arz eden bu kurulla birlikte Okandan'ın ifadesiyle idari ve yargısal alanların birbirinden ayrılması yolunda önemli bir adım atılmıştır.¹⁵³

Padişah tarafından ortaya konan yenilikler Osmanlı'daki bölünmelere ve Kavalalı gibi büyük çaplı isyanları engelleyememişti. II. Mahmut'un teşvikiyle Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde hazırlanan ve tarihe Tanzimat Fermanı olarak geçen metin, padişah egemenliği ve Osmanlı yurttaşlığı için Osmanlı tarihinde önemli bir

¹⁵³ Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 60-61.

yer almış, fakat II. Mahmut'un ölümüyle birlikte bu fermanın ilanı Sultan Abdülmecid'e kalmıştı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERMANLAR DÖNEMİ PADİŞAH İKTİDARININ DEĞİŞİMİ

I. TANZİMAT FERMANI VE PADİŞAH İDARESİNDEKİ İLK DEĞİŞİMLER

Osmanlı Devleti askeri ve ekonomik olarak güç kaybetmeye başladığı zamandan itibaren uluslararası gücünü de yavaş yavaş yitirmişti. Kavalalı'nın başlattığı isyanlar neticesinde Hünkâr İskeleyi ve Baltalimanı Antlaşmaları imzalanmış, bu noktadan sonra da önce boğazlar uluslararası sorun haline gelirken daha sonra Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasını koruma bahanesiyle iç işlerine karışılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti hem bu durumu engelleme hem de Osmanlı topraklarındaki ayrılıkları durdurma amacıyla Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde hazırlanan Tanzimat Fermanı'nı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan edecektir.¹⁵⁴

A. Tanzimat Fermanı ve Tahlili

Sultan Mahmut öldüğü sıralarda Mısır sorunu yeniden patlak vermişti. Sultan Abdülmecit genç yaşında tahta çıkar çıkmaz Osmanlı ordusunun Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerine Nizip'te yenildiği haberini almıştı. Dahası kaptan-ı derya Firari Ahmet Paşa Osmanlı donanmasını Kavalalı'ya teslim etmiş, son noktada Osmanlı'nın elinde kendisini savunacak ne kara gücü ne de deniz gücü kalmıştı. Padişah, sarayda yüksek makamlara atamalar yapsa da tek güvencesi Londra elçiliğinde bulunan Mustafa Reşit Paşa'ydı.¹⁵⁵

Daha önceleri Paris elçisi olan Mustafa Reşit Paşa, II. Mahmut döneminde hariciye nazırı olarak görev yapmış ve dış ilişkilerde önemli isimlerden biri olmuştu. II. Mahmut'un tebaası arasındaki eşitliği sağlama isteği, batıya yakınlaşma düşüncesi, ülkede ayrılıkların önlenmesi, devlet içindeki yolsuzluk, rüşvet ve hukuksuzlukların engellenmesi gibi maksatlarla ve Osmanlı'nın hem Rusya hem de

¹⁵⁴ Soysal, *Türkiye'de İktidarın Sınırlandırılması*, s. 47-48.

¹⁵⁵ Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 169.

Mısır tehdidine karşı destek arama mücadelesi, dış devletlerin azınlıkları bahane ederek Osmanlı'nın iç hukukuna karışması gibi sorunları çözmek amacıyla Mustafa Reşit Paşa'nın bir süredir hazırlığını yaptığı "Tanzimat-ı Hayriye" metni padişaha sunuldu.¹⁵⁶

3 Kasım 1839 tarihinde padişah, yüksek rütbeli devlet ricali ve vükela, ulema, gayr-i müslim cemaat temsilcileri, yabancı devletlerin elçilerinin huzurunda "Gülhane Hatt-ı Hümayunu"¹⁵⁷ yine Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edildi. Bu metin ile birlikte yapılacak olan yeniliklerde Kanuni dönemine geri dönme siyaseti resmi olarak reddedilmiş, yeni yöntem ve usullere uygun ıslahat girişimlerinde bulunulacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁸

Fermanın içeriğini özetleyecek olursak metinde şu ifadeler yer alıyordu; Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemde İslam kurallarına uygun hareket etmiş ve bu şekilde varlığını sürdürmüştür. Ancak yüz elli yıldır muhtelif nedenlerle şeriatın sapılmış ve çöküş başlamıştır. Bu sebeple İslam kurallarına uyulmalıdır. Yoksa devlet çöküntüye uğrayacaktır. Kötü gidişata engel olmak için yeni yöntemler aranmıştır. Bu çarelere uyulursa kısa sürede yeniden yükselme yoluna gidilmesi mümkündür. Allah'ın ve peygamberin yardımıyla yeni kanunlar belirlenmesi gerekmektedir. Bu kanunların dayanacağı genel prensipler; Müslüman ve gayrimüslim ayırt etmeden bütün tebaanın canı, ırzı ve namusu, malı güvence altına alınacaktır. Buna bağlı olarak müsadere usulü kaldırılacaktır. Vergilerin düzenlenmesi ve toplatılmasında usullere uygun hareket edilecektir. Askerlik vazifesi düzene bağlanacak ve belli bir süre ile sınırlandırılacaktır. Diğer hususlarda oybirliği ile karar almak gereklidir. Buna bağlı olarak Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin üye sayısı lüzumu kadar arttırılacak, kararlar özgür düşünce ortamında verilecektir. Alınan kararlar onayla birlikte yürürlüğe girecektir. Bir ceza kanunu yapılacak, cezalar da bu kanuna göre verilecektir. Yargılamalar aleni yapılacak ve herkese eşit olarak

¹⁵⁶ Reşit Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 164 – 176.

¹⁵⁷ Belgenin tam metni için bkz. Server Tanili, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 8-11. Suna Kili – A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 11-13. Belgenin yayımlanmış görüntüsü için bkz. Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 710.

¹⁵⁸ Enver Ziya Karal, *Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 76-77. Eduard Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 52.

davranılacaktır. Memurların maaşlarında düzenlemelere gidilecek, rüşvet alma durumunda ceza kanunnamesine göre yargılaması yapıldıktan sonra suçu tespit edilip cezalandırılacaktır. Fermanın hükümlerine uyulacağına dair Hırka-i Şerif odasında bütün ulema ve vükela huzurunda ayrıca yemin edilecektir. Ulema ve vükela da ayrıca yemin edecektir. Ferman ülke içinde ve diğer devletlerde duyurulacaktır. Metin, hükümlere uymayanlar için beddua ve fermanın başarılı olması içinse iyi dileklerde bulunularak son bulmuştur.¹⁵⁹

Görüldüğü üzere Gülhane Hattı, Tanzimat-ı Hayriye adıyla yeni ıslahatların yapılacağını ilan eden bir “irade-i seniyye”dir. Oldukça sade bir dille kaleme alınan metinde, can, mal, ırz ve namusun korunması, müsaderenin kaldırılması, kanunsuz, yargılamasız suç ve cezanın olmayacağı, bunlara yönelik yeni usuller ve kanunlar getirileceği, toplumun her kesimine eşit şekilde yaklaşılacağı ifade edilmektedir.¹⁶⁰ Bu ifadeler metni, açıkça kişi hakları ve dokunulmazlıklarını içeren ilk Osmanlı belgesi haline getirmiştir.¹⁶¹

Ayrıca çıkarılacak olan kanunların Meclis-i Ahkam-ı Adliye’de belirlendikten sonra padişaha sunulması ve padişahın onayıyla yürürlüğe girmesi padişahı onay makamı haline getirmiş gibi görünse de esasında meclis bir danışma kurulu olarak faaliyet göstermiş, kanun koyma yetkisi yine padişahta kalmıştır.¹⁶² Tüm bunlar da nitelik itibarıyla fermanın, padişahın kendi iradesiyle kendi otoritesini sınırladığı ilk belge olduğunu göstermektedir. Ancak bu sınırları sağlayacak ve fermanın işleyişini sağlayacak bir kontrol mekanizması, dünyevi bir üst kurulu olmadığından ötürü padişahın bağıllığının da sadece uhrevi boyutla sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Öte yandan Tanzimat Fermanı, belirlediği ilkeler bağlamında 1789 yılında kabul edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Deklarasyonu ile benzerlik arz etmektedir.¹⁶³

¹⁵⁹ İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*, s. 611-614. Üçok - Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 306-307.

¹⁶⁰ Yavuz Abadan, *Tanzimat Fermanı'nın Tahlili, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 43-44.

¹⁶¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 89-90. Üçok - Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 308.

¹⁶² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 88.

¹⁶³ Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2017, C. 2, s. 93. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. s. 91.

Belge hakkındaki önemli bir tartışma konusu da belgenin hukuki niteliği üzerinedir. Karal'a göre ferman, bir anayasa olup Avrupa'da 20. yüzyılda ortaya çıkan anayasalardan ziyade 19. yüzyıldaki anayasalarla mukayese edilmelidir. Özellikle Almanya, Avusturya ve İspanya'daki örneklerinde anayasalar, hükümdar tarafından atanmış meclis ile ortaya çıkması sebebiyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile benzerlik göstermektedir.¹⁶⁴

Hukukçuların bazıları ise fermanın, seçilmiş kurul tarafından hazırlanmaması ve bağlayıcı herhangi bir dünyevi kurulun bulunmamasından ötürü kısmen de olsa temel haklar ve hürriyetleri içeren bir anayasal belge olduğunu ifade etmektedirler.¹⁶⁵

Diğer bir görüşe göre ise anayasal metinlerde olan sistematik, Gülhane hattında bulunmamasından ötürü ferman, anayasal belge de olamamaktadır ve bu sebepten ötürü insan ve yurttaş hakları bildirisi olarak görülmelidir.¹⁶⁶

B. Tanzimat Fermanı ile Gelen Kanunlaştırma Hareketi

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı'da kanunlaştırmaya yönelik yeni bir döneme girildi. İç ve dış etkilerle hazırlanan kanunlar, hukuk alanında birtakım yeniliklere kapı araladı. Velidedeoğlu bu iç ve dış etkileri baz alarak kanunlaştırma hareketini doğrudan doğruya devlet tarafından hazırlanan yani yerli kanunlar ve ecnebi memleketlerden iktibas edilen yani yabancı kanunlar olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹⁶⁷

Bu hareketin ilk yerli kanunu 1840 (H. 1256) tarihli ceza kanunudur. Hazırlığı sırasında yabancı devletlerin mevzuatlarından faydalanılsa da çoğunluğunu yerli hükümler oluşturmasından ötürü bu bölüme dahil edilmiştir. Bir mukaddime, on üç fasıl, bir hatime ve kırk bir maddeden oluşan bu kanun, fermanın ilanından bir sene sonra yayımlanmıştır. Bu sebeptendir ki kanun Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde sayılabilir. Her ne kadar yeni ilaveler getirse de kanunun eksiklikleri mevcuttu ve bu sebeple kanunu 1851 (H. 1267) tarihli ceza kanunu (Kanun-i Cedid)

¹⁶⁴ Enver Ziya Karal, *Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi*, s. 79-80.

¹⁶⁵ Abadan, *Tanzimat Fermanı'nın Tahlili*, s. 46-47. Üçok - Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 308. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 12. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 90-91.

¹⁶⁶ Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 57-59. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 214.

¹⁶⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri*, Tanzimat - I - Tanzimat'ın Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 176.

takip etti. 1840 tarihli ceza kanunnamesinin devamı olan bu kanun, kırk üç maddeden oluşmaktadır. Tanzimat'tan sonra yayımlanan bu iki kanun aslında muhtevası itibariyle eski Osmanlı ceza kanunları ile benzerlik taşımaktaydı.¹⁶⁸ Eski ceza kanunlarından ayrılma durumu ise 1858 tarihli ceza kanunu ile kendini gösterecekti.

Kanunlaştırma faaliyetleri içinde yabancı devletlerden iktibas edilen ilk kanun ise 1850 (H. 1266) tarihli Kanunname-i Ticaret'ti. Bu kanun aynı zamanda özel hukuk alanında hazırlanan ilk büyük kanundu ve bükümlerin büyük çoğunluğu 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanundan alındı. Dört bölümden oluşan kanuna 1860 (H. 1276) yılında zeyl (ek) adı altında ilave yapılmıştır.¹⁶⁹

C. Değişen Yönetim Usulleri ve Yeni Kurumlar

Tanzimat'ın ilanından sonra belirlenen ilkelerin uygulanmasına dair kararlar alabilmek için Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'nin üst kurul olduğu yeni meclisler oluşturulmuştur. Genellikle danışma kurulu olarak görev yapan Meclis-i Vala, bu vazifesinin yanı sıra yüksek kademedeki devlet görevlilerinin yargılandığı bir yüksek mahkeme sıfatına sahipti. Ayrıca kanun tasarısı ve yönetmelik hazırlama vazifeleri de bulunan kurulun, görevlerinin çokluğu ve işlerin yoğunluğu sebebiyle 24 Eylül 1854'te "Meclis-i Ali-i Tanzimat" adıyla yeni bir kurul oluşturuldu. Kanun tasarısı, tüzük ve yönetmelik hazırlama işi de bu kurula devredildi.¹⁷⁰

Adliye teşkilatına dair değişiklikler bunlarla sınırlı kalmamış, Tanzimat'ın ilanından sonra başkanlığını sadrazamın üstlendiği "Meclis-i Ali-i Umumi" adında yeni bir yüksek mahkeme niteliğinde meclis oluşturulmuştu. Üyeleri arasında Meclis-i Vala ile kabine mensupları, bazı üst düzey devlet adamları ve gayrimüslimlerin dini liderleri bulunan bu meclis, Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı

¹⁶⁸ Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri*, s. 176. Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AİBÜİFD), C. 4, S. 8, s. 6-8.

¹⁶⁹ Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri*, s. 196-197. Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), 2005, C.3, S. 5, s. 655-656.

¹⁷⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. 1, s. 212. Ali Akyıldız, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2003, C. 28, s. 250-251.

Adliye’de alınan kararları denetlemek ve düzenlemekle görevliydi. 1841 yılında faaliyete giren meclisin çalışma esasları 1854 yılında yeniden düzenlendi.¹⁷¹

Kanunlaştırma faaliyetlerinde olduğu gibi yargılamada da yenilik geçiren ilk alan ticaret oldu. 1840 (H. 1256) yılında şer’i hukukun tüccarlar arasındaki tatbikini daha etkin biçimde sağlamak amacıyla “ticaret mahkemesi (meclisi)” oluşturuldu. Ancak mahkeme adliye nezaretine değil, ticaret nezaretine bağlı olarak faaliyet gösteriyordu. Yine benzer şekilde sarraflar arasındaki uyuşmazlıkları çözmek üzere maliye nezaretine bağlı “muhasabe meclisi” kuruldu. Deniz ticaretinden doğan uyuşmazlıkların çözümü içinse liman reisliğinin başkanlığı altında özel bir meclis faaliyete geçirildi. 1847 (H. 1263) tarihinde ise taşradaki ticari davalara bakmak üzere özel mahkemeler oluşturuldu.¹⁷²

1854 (H. 1270) yılına gelindiğinde “Meclis-i Tahkik” adında ceza yargılaması yapan yeni bir mahkeme kuruldu. Tanzimat’tan sonra ceza kanunlarını uygulamak üzere oluşturulan Meclis-i Tahkik’in yaygınlaşması nizamiye mahkemelerinin kurulmasına katkı sağlayacaktı.¹⁷³ Ceza alanındaki diğer bir yenilik ise 1847 yılında “karma ceza mahkemeleri”nin kurulmasıydı. Kurul niteliğinde olan bu mahkemede Osmanlı vatandaşları ve yabancılar arasındaki uyuşmazlıklar görülüyordu. Mahkeme üyelerinin yarısını büyükelçilikler ve konsolosluklar belirlerken diğer yarısını da Osmanlı Devleti belirlemekteydi.¹⁷⁴

Ülke idaresinde Osmanlı yargılamasında olduğu gibi köklü değişiklikler meydana geldi ve bu alanda özellikle 1840 ve 1852 yılları arasında önemli gelişmeler yaşandı. İlk olarak 1840 yılında “iltizam” usulü kaldırılarak sancak idaresi “mütesellim”lerden alındı ve “muhasallık”lara verildi. Sancak idaresine getirilen muhasallıkların bir diğer görevi de vergileri toplayıp, doğrudan merkeze göndermekti. Muhasallara yardımcı olmak adına bir de “muhasallık meclisleri” kuruldu. Ancak bu usulden beklenen verim alınmadı ve devletin gelirlerinde ciddi

¹⁷¹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 157.

¹⁷² Mustafa Reşit Belgesay, *Tanzimat ve Adliye Teşkilatı*, Tanzimat - I - Tanzimat’ın Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 213-214.

¹⁷³ Mustafa Macit Kenanoğlu, *Nizâmiye Mahkemeleri*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, C. 33, s. 185.

¹⁷⁴ İbrahim Durhan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (EBYÜHF), 2008, C. 12, S. 3-4, s. 72-73.

düşüş yaşandı. En sonunda 1842 yılında Meclis-i Vala'nın aldığı kararla iltizam usulüne geri dönüldü. Eyalet ve sancak yönetiminde yeni kararlar alındı. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde birkaç köy birleştirilerek yeni yönetim birimi olan “kaza”lar oluşturuldu. Başına da seçimle ataması yapılan “kaza müdürü” getirildi. Böylece kadının yargı alanı olarak belirlenen kazalar yerine resmi bir idari birim olan kazalar ortaya çıktı. Sancaklar da ise 1842 yılında muhassallıklar kaldırılınca onun yerine kaymakam ataması yapıldı. Kaymakamlar valiye karşı sorumlu olmakla birlikte eski dönemlerde olduğu gibi görevden alınmalarında valiler yetkili değildi. Doğrudan doğruya devlet merkezinden atanan kaymakamlara idari işlerde yardımcı olmak üzere “sancak meclisleri (küçük meclisler)” eşlik ediyordu. Tanzimat'tan sonra oluşturulan bu meclislerde kaymakam, malmüdürü, hâkim, mal başkâtipleri ile Müslüman ve gayrimüslim toplulukların temsilcileri bulunuyordu. Görevleri arasında da sancak idaresi, eğitim-öğretim hizmetleri, belediye sorunları ve bazı suçların ceza yargılaması vardı. Ancak bu davaların da şeriatı doğrudan doğruya ilgilendirmeyen davalar olması gerekiyordu. Ayrıca sancaklarda güvenliğin sağlanması amacıyla “zaptiye teşkilatı” da kuruldu. 1842 yılındaki düzenlemelerle eyaletlerde, iltizam usulünün kaldırılması sonucunda mali işlere defterdarın bakması kararlaştırıldı. Böylece Tanzimat öncesinde mali işlere de bakan valilerin bu görevleri defterdarlara verilmiş oldu. Eyaletlerde de valilerin başkanlığını yaptığı “eyalet meclisleri (büyük meclisler)” oluşturuldu. Meclisin üyeleri arasında; defterdar, kadı, müftü ile gayrimüslimleri temsilen iki kişi ve Müslümanların seçecekleri dört üye vardı. Benzer şekilde bu meclislerin de idari birimin güvenlik ve maliye ile ilgili meselelerini ve sancak meclislerinin göndermiş olduğu konuları karara bağlamak gibi görevleri mevcuttu. Hem eyalet hem de sancak meclislerinin çalışma usulleri 1849 yılına kadar muhassallık meclisleri için hazırlanmış olan yönetmeliğe göre belirlenirken 1849 yılında; bir giriş, dokuz bölüm ve altmış sekiz maddeden oluşan “Eyalet Meclisleri Nizamnamesi” yürürlüğe girdi. Bu nizamname de 1864 yılında yayımlanan “Vilayet Nizamnamesi”ne kadar varlığını sürdürdü.¹⁷⁵

Tanzimat'ın ilanından 1845 yılına kadar geçen süreçte istenilen başarı elde edilememiş ve bu sebeple her eyaletten temsilciler çağrılarak çözüm yolları

¹⁷⁵ Çadırcı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi*, s. 212-215. Ali Akyıldız, *Tanzimat*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, C. 40, s. 4.

aranmaya başlanmıştı. Meclis-i Vala'da eyaletlerin sorunları dinlendikten sonra 1845 yılında "imar meclisleri" adı altında yeni kurullar oluşturulmuştu. Bu kurullar halkın refahını sağlamak ve ülkenin bayındırlık faaliyetini yürütmekle görevlendirilmişti. Askeri, idari, adli ve mali olmak üzere her alandan üyelerin olduğu bu meclisler, bu sayede her konuda karar alabilecek niteliğe sahip olmuştu. Ancak bu yeniliğe öncülük eden Meclis-i Vala'nın başkanı Süleyman Paşa'nın vefatı ve çeşitli mali sebeplerden ötürü kurulun aldığı imar faaliyetlerine ilişkin kararlar askıda kalmaya başladı ve kurul işlevini tam manasıyla yerine getiremedi.¹⁷⁶

D. Ara Değerlendirme

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayımlandı ve eyaletlerde valilere, sancaklarda da mütesellimlere tebliğ edildi.¹⁷⁷ Fermanın, ülkenin her tarafında ilan edilmesiyle birlikte halk arasında, özellikle vergilere getirilen düzenlemeler hususunda olumlu tepkilere yol açsa da gayrimüslimlere verilen haklar sebebiyle Müslüman reaya arasında hoşnutsuzluk meydana geldi.¹⁷⁸ Tanzimat Fermanı ayrıca dış ülkelerin gazetelerine gönderilmişti ve birçok devlet tarafından da olumlu karşılanmıştı.¹⁷⁹ Ancak Fransızların senedin İngiliz yanlısı bir iradeyle yapıldığını düşünmesi, Rusya ve Avusturya gibi liberal düşünceye sahip olmayan devletlerin tedirginliği¹⁸⁰ bu olumlu havanın tersine dönmesine sebep olacaktı.

Tanzimat Fermanı'nın padişahın kendi iradesiyle yetkilerini sınırlandırdığı ilk belge olduğu söylenebilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde belgenin, suçta ve cezada kanunilik, yargılamasız ceza verilememesi gibi ilkeleri ortaya koyması, vergi ve askerlikle ilgili alanları düzenlemesi sebebiyle fermanın bu alanlardaki padişah egemenliğini sınırlandırdığı ifade edilebilir. Tabii bu sınırlandırmaların padişahın kendi iradesiyle yapıldığı ve herhangi bir resmi organ veya devlet mekanizması

¹⁷⁶ Çadircı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi*, 219-220. Akyıldız, *Tanzimat*, s. 5.

¹⁷⁷ Halil İnalçık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 109.

¹⁷⁸ İnalçık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, s. 109-110. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 93-94.

¹⁷⁹ Cemil Birsal, *Tanzimat'ın Harici Siyaseti*, *Tanzimat - I -Tanzimat'ın Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 662-663.

¹⁸⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 95.

tarafından denetlenmediği söylenebilir. Yine de Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın ilk anayasal belgesi olarak kabul edilebilir.

Tanzimat Fermanı'nın uygulanabilirliğini arttırmak için oluşturulan adli ve idari kurumlar yeni bir dönemin oluşumuna da katkı sağlamıştır. Özellikle yönetimde keyfiliğin önüne geçilmesi çalışmaları, başta vergi konusunda halka ve idare hususunda da yöneticilere güvence sağladığı görülebilmektedir. Kararların adli ve idari bu kurullardan çıkmasıyla da yeni hükümler denetlenmiş olmaktadır. Dahası bu dönemde ilan edilen yeni kanunların hazırlanmasında çağdaş usuller benimsenmekteydi. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nde çağdaşları bağlamında bir hukuk devleti olma yolunda adımlar atılmaya devam edildiğini göstermektedir. Getirdiği tüm bu yeniliklere ve amaçlanan Osmanlı halkının birliği ve eşitliği fikrine rağmen belge, iç ve dış baskıları durdurmak yeterli olmayacaktı.

II. ISLAHAT FERMANI VE İÇ SİYASETTE DÖNÜŞÜM

Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu düzenlemeler bazı dış ülkelerde olumlu karşılansa da batılı devletler için yeterli gelmemiş ve daha fazlasını arama mücadelesine girişmişlerdir. Buna bağlı olarak Kırım Savaşı, Osmanlı galibiyeti ile sonuçlansa da Osmanlı'nın iç ve dış siyasetinde farklı etkileri olacaktır.

A. Islahat Fermanı ve Tahlili

Tanzimat Fermanı'nda Osmanlı'nın aydın devlet adamları tarafından devlet yönetiminde ve Osmanlı yurttaşlarının haklarında reform yapma, devlet kurumlarını yenileme amacı güdülmüştür. Bu doğrultuda Osmanlı merkez ve taşra idaresinde değişiklikler yapılmış, yeni kanunlar tatbik edilmeye başlanmış ve buna yönelik adli kurumlar getirilmiştir. Bu büyük reform hareketleri 1853'te patlak veren Kırım Savaşı'na kadar sürmüştü. Osmanlı'da yaşayan Ortodokslar üzerinde himaye hakkı isteyen Rusya'nın teklifinin geri çevrilmesi üzerine başlayan savaşta İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın yanında yer almıştı. Ancak savaşın sonlarına doğru başlayan barış görüşmelerinde Fransa ve İngiltere'nin yardımlarına karşılık bazı istekleri olmuştu. Barış antlaşmasının şartlarının görüşülmesi üzerine toplanılan Viyana Kongresi'nde dış devletler tarafından gayrimüslimlerin haklarına ve himayelerine

yönelik fikirler ortaya atıldı. Osmanlı heyetinin, iç işlere karışılmaması gerektiğine ve zaten gayrimüslimlere Tanzimat Ferman'ında eşitlik tanındığına dair fikirleri üzerine en sonunda, fermana ortaya atılan gayrimüslimlerin ve Müslümanların haklarının eşitliği ilkesinin tam manası ile gerçekleştirilmesinin gerekliliği kabul edildi.¹⁸¹

1 Şubat 1856'da Viyana'da imzalanan protokol ile birlikte İstanbul'da İngiliz, Fransız, Avusturya elçileri ve Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa, hariciye nazırı Keçecizade Fuat Paşa ile "Islahat Fermanı"nın¹⁸² esaslarının kararlaştırılması için hazırlıklara başlandı. Hazırlanan metin ferman haline getirilerek 18 Şubat 1856 tarihinde "Bab-ı Ali"de nazırlar, şeyhülislam, yüksek devlet ricali, cemaat önderleri ve dış ülke temsilcileri huzurunda okunarak ilan edildi.¹⁸³ İlan edilen bu fermanın maddeleri özet olarak şu ilkeleri benimsiyordu;

Tanzimat Fermanı'nda belirlenen esaslar aynen geçerli olacak (Yani Gülhane Hattı'nda tanınan can, ırz ve mal konusunda tanınan hakların güvencesi yenileniyor. Ayrıca bütün tebaanın eşitliğine dair vurgu da sıklıkla yapılıyor.). Gayrimüslim cemaatlerin başında bulunan dini liderlerinin yanında Zimmilerin kendi işlerini düzenleyebilmeleri için yeni bir kurul oluşturulacak. Bu meclisler bazı hukuk davalarının çözümünde söz sahibi olacak. Zimmi din görevlileri halktan para toplayamayacak, maaşları devlet tarafından karşılanacak. Dini ayinler yapma hususundaki serbestlik genişletilecek. Cemaatler dini mekanlarını devlet iznine gerek duymadan tamir edip, yenileyebilecek. Zimmiler her türlü memuriyete, askeri veya sivil okullara girebilecek. Ceza ve ticari davalarda taraflardan biri Müslüman diğeri Zimmi ise veya biri zimmi diğeri yabancı ise duruşma yeni kurulacak olan "karma mahkemeler"de görülebilecek. Askerlik tüm reaya için geçerli olacak, ancak zimmiler bedellerini ödedikleri takdirde askerlikten muaf tutulacak. Yabancılar, Osmanlı topraklarında mülk sahibi olabilecek. İltizam kaldırılacak ve vergiler doğrudan alınacak. Gayrimüslimlerin, vilayet, nahiye meclislerinde ve Meclis-i

¹⁸¹ Ufuk Gülsoy, *Islahat Fermanı*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C. 19, s. 185-186. Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 249-250. Davinson, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, s. 68.

¹⁸² Tam metin için bkz. Tanili, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 11-17. Kili – Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, s. 14-18.

¹⁸³ Gülsoy, *Islahat Fermanı* s. 186.

Vala'da üye bulundurması sağlanacak. Çeşitli suçlara ilişkin cezalar tüm reayaya eşit olarak uygulanacak ve Zimmilerin şahitliği kabul edilecek.¹⁸⁴

Hukuki nitelik ve şekil itibariyle Tanzimat Fermanı ile aynı özellikte bulunan metin otuz beş maddeden oluşmaktadır. Fermanın, gayrimüslim halka getirdiği haklar bağlamında Gülhane Hattı'nın oldukça genişletilmiş bir hali olduğu söylenebilir.¹⁸⁵ Böylece Islahata Fermanı ile gayrimüslim reaya ile Müslüman reaya arasında eşitliğin sağlanmış olduğu görülebilmektedir.¹⁸⁶

Fermanın ilanından bir hafta sonra toplanan Paris Kongresi'nde toplanan yabancı devlet temsilcileri Islahat Fermanı'nın antlaşmada yer almasını istemiş olsalar da bu öneri Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'nın öncülük ettiği heyet tarafından şiddetle reddedildi. Daha sonra uzlaşma sonucunda 9. maddeye fermanın, diğer devletlere tebliğ edilmesinin uygun görüldüğü ve bu tebliğin de devletlere Osmanlı'nın tebaası ile olan ilişkilerine müdahale hakkı vermeyeceği hususu eklendi.¹⁸⁷

Dış etkilerin oldukça yoğun bir şekilde hissedildiği Islahat Fermanı'nda Zimmilere oldukça geniş haklar verilmiş olmasına rağmen, gayrimüslim tabakadan fermana tepkiler gelmişti. Belirlenen düzenlemeler sayesinde Müslümanlarla aynı seviyeye gelmiş olsalar da Rum milleti, hâkim millet Müslümanların daha iyi haklara sahip olmasını kabul ederken, Ermeni ve Yahudilerle aynı statüde olmaya karşı çıkmışlardı. Ayrıca cemaat önderlerinin yanında ayrı bir kurul olması ve halktan aldıkları aidatları toplama hakları ellerinden alınıp maaşa bağlanmaları onlar için sorun teşkil etmişti. Bir diğer sıkıntı ise gayrimüslimlerin askeri yükümlülükleri konusunda olmuş, bedel vererek askerlikten muaf olma durumunu cizyenin bir başka çeşidi olarak anlayıp memnuniyetsizlikle karşılamışlardır.¹⁸⁸

Ferman, önemli devlet adamları ve Müslüman halk arasında da hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Hatta Tanzimat Fermanı'nda önemli rol sahibi olan Mustafa Reşit Paşa, öğrencileri Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'yı ve Hariciye Nazırı Keçecizade Fuad

¹⁸⁴ Musa Gümüş, *Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi*, Bilig, 2008, S. 47, s. 219-230. Üçok - Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 309-310. Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 250-251.

¹⁸⁵ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 14.

¹⁸⁶ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 97.

¹⁸⁷ Gülsoy, *Islahat Fermanı*, s. 186.

¹⁸⁸ Gülsoy, *Islahat Fermanı*, s. 188. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 218.

Paşa'yı hainlikle suçlamış, belgenin Anadolu ve Arabistan'da karışıklığa yol açacağını ifade etmiştir. Gayrimüslimlere verilen haklar ve imtiyazlarla hâkim millet statüsünü kaybeden Müslümanlar da belgeye şiddetle karşı çıkmışlardı. Bu durumla bağlantılı olarak ülkenin çeşitli yerlerinde isyanlar patlak vermeye başladı. Özellikle 1858 yılında Cidde'de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yaşanan çatışmalarda Fransa ve İngiliz konsolosları öldürüldü ve İngiliz ile Fransız donanmaları şehri bombaladıktan sonra on kişi idam edildi.¹⁸⁹ 1860-1861 yıllarında de Lübnan ve Şam'da yaşanan karışıklıklarda İngiltere ve Fransa'nın yine müdahalesi söz konusu olmuş, Bab-ı Ali'nin devletin iç işlerine karışılmaması gerektiğine dair itirazları üzerine Avrupa Devletleri, Paris Barış Antlaşması'nda yer alan 9. maddenin kendilerine fermanın uygulanması konusunda müdahale yetkisini verdiğini ifade etmişlerdi. Bu olaylardan sonra söylenebilir ki yabancı devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme konusunda daha etkin davranmaya başlamışlardır.¹⁹⁰

Müslümanların hâkim millet statüsünü kaybetmesi ve Hristiyan tebaanın diğer milletlerle ile eşit statüde olma kavgası cemaatler arasındaki ayrılığı derinleştirdi. Dahası Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu, kilise meclislerinin kurulması ve halktan gelen insanlardan oluşması, hukuk, idare, din gibi alanlarda hakların genişletilmesi ve getirilen yeni sosyal haklar cemaatlerin kısmen de olsa otonom bir yapıya bürünmesine sebep olmuş, nitekim 1863'te ilan edilen Ermeni Nizamnamesi, 1865'te Romen, 1870'te oluşturulan Bulgar kilisesi ve 1860 yılında Lübnan'da had safhaya ulaşan iç karışıklık ile ilan edilen "Lübnan Nizamnamesi" ile Lübnan'a ayrı bir muhtariyet verilmesi ve vali olarak Hristiyan birinin atanması bu duruma örnek teşkil etmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Cevdet Küçük, *Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 382.

¹⁹⁰ Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, s. 132-133. Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 95. Gülsoy, *Islahat Fermanı*, s. 187-188.

¹⁹¹ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, s. 95-96. Küçük, *Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat* s. 383-384., Gülsoy, *Islahat Fermanı*, 189. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Davinson, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, 137-154.

B. Islahat Fermanı Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri

Gülhane Hattı ile başlayan kanunlaştırma faaliyeti, Islahat Fermanı ile devam etmiş olup yeni kanunlar ortaya çıkmış veya eski kanunlar değiştirilerek yerine yenileri ilan edilmiştir.

Daha önce yapılan ayırma göre devam edilecek olunursa, bu dönemin ilk yerli kanunu ve Avrupai kanunlardan herhangi bir alım yapılmadan hazırlanmış olan 1858 (H. 1274) tarihli “Arazi Kanunnamesi”dir. Kanunname bir mukaddime, üç bab ve altı fasıl içerisinde yüz otuz iki maddeden oluşmaktadır. Osmanlı’nın topraklarını mülk, miri, vakıf, metruk ve mevat arazi olarak beş parçaya ayıran kanunname bu arazilerin açıklamaları da kanun içerisinde detaylıca verilmiştir. Kanunname, arazi hukuku bağlamında kanunlaştırma faaliyetleri içerisinde önemli bir yenilik arz etmiştir.¹⁹²

Yerli veya yabancı niteliklerle hazırlanmış olan kanunlar içerisinde muhtemelen en önemli yeri tutan kanun “Mecelle-i Ahkam-ı Adliye”dir. Her ne kadar kişiler, aile ve miras hukuku alanları bulunmasa da milli bir medeni kanun olarak kabul edilen bu kanun, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki heyetin çalışmalarıyla 1869-1876 yılları arasında parça parça yürürlüğe girmiştir. On altı kitap, bin sekiz yüz elli bir madde olarak hazırlanan Mecelle’de kazuistik (meseleci) metotla eşya, borçlar ve yargılama hukuku alanları yer almıştır.¹⁹³

Hatt-ı hümayundan sonra Avrupa’dan iktibas edilerek hazırlanan kanunların ilki 1858 (H. 1274) tarihli Ceza Kanunnamesiydi. II. Meşrutiyet’e kadar varlığını sürdüren kanun, Fransız Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanmış, on beş maddesi değişmiş ve yirmi altı maddesine ilave yapılmıştır.¹⁹⁴ Daha sonra Fransız menşeli 1861 (H. 1278) tarihli “Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi” ve yine Fransız temelli ve Hollanda, Belçika, İspanya ve Prusya gibi ülkelerin kanunlarından da

¹⁹² Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri*, s. 180-186. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, *Arazi Kanunnâmesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. 3, s. 346-347.

¹⁹³ Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri*, s. 187-191. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2003, C. 28, s. 231-235. Yerli niteliklerle hazırlanmış bir diğer önemli kanun 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’dir. Kararname ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Songur – Salih Korkmaz, *1917 Hukuk-i Aile Kararnamesinin Getirdiği Yeniliklerin Değerlendirilmesi ve Gayrimüslimler İçin Öngörülen Hükümler*, Legal Hukuk Dergisi, 2014, C. 12, S. 137.

¹⁹⁴ Şentop, *Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü*, s. 657-658.

yardım alınarak 1864 (H. 1280) tarihinde “Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi” hazırlanmıştır.¹⁹⁵

C. Kurumlarda ve Taşra Yönetiminde Değişimler

1854 yılında ikiye ayrılarak önemli bir oranda yasama yetkisini Meclis-i Ali-i Tanzimat’a devreden Meclis-i Vala’da, 1857 yılında beş alt komisyon oluşturulmuştur. Mülkiye, Askeriye, Maliye ve Evkaf, Hâriciye ve Deâvî adındaki bu kurumlar niteliklerine yönelik düzenlemelere veya davalara bakacaktı. Yaklaşık bir sene sonra bu kurullar da kaldırılarak yerine Cemiyet-i Tedkik-i Kavânin ve Cemiyet-i Hükm adında iki yeni komisyon getirildi. Bu süreçte Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Vala arasında yetki uyuşmazlıkları ortaya çıktı. Yetki uyuşmazlıklarının oraya çıkardığı yeni sorunlardan ötürü 1861 yılında bu iki kurum birleştirilerek “Meclis-i Ahkam-ı Adliye” adında yeni bir kurum oluşturuldu. Meclis-i Ahkam-ı Adliye de kendi içinde Mülkiye Dairesi, Muhâkemât Dairesi, Kavânin ve Nizâmât Dairesi adında özel yetki ve görevlere sahip üç kurula ayrıldı. 1868 yılına kadar bu şekilde çalışan meclis, bu tarihte alınan yeni bir kararla yeniden ikiye ayrılarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet kurulları oluşturuldu. Divan-ı Ahkam-ı Adliye, adli yargı teşkilatının en üst mercii olarak görev yapmaya başladı ve başına Ahmet Cevdet Paşa getirildi. Şura-yı Devlet ise idari yargının başı, kısmi yasama faaliyeti ile görevli bir kurul oldu ve başkanlığına da Mithat Paşa getirildi. Günümüz Yargıtay ve Danıştay’ın temeli olan bu iki kurum, faaliyetlerini devletin son zamanlarına kadar sürdürmüştür.¹⁹⁶ Bazı hukukçulara göre başta Şura-yı Devlet olmak üzere yeni oluşturulan bu kurullar sayesinde yürütme, adli işlerden ayrılmış ve dar anlamda kuvvetler ayrılığı fikri doğmuştur.¹⁹⁷

Islahat Fermanı’nın yol açtığı isyanlar ülkenin dört bir tarafına sıçrayınca eyaletlerde yeni yönetim usulleri için çalışmalar yapılmaya başlandı. Özellikle Niş valiliğini başarılı şekilde yürüten Mithat Paşa, Niş, Vidin ve Silistre vilayetleri

¹⁹⁵ Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri*, s. 198. Şentop, *Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü*, s.656.

¹⁹⁶ Akyıldız, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*, s. 251. Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, s. 144-145. Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 121. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Durhan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler*, 87-99.

¹⁹⁷ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 51. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasasal Gelişmeleri*, s. 104.

birleştirilerek oluşturulan Tuna vilayetinin valiliğine getirildi. Yayımlanan “Tuna Vilayeti Nizamnamesi”den olumlu sonuçlar alınması ile birlikte sadrazam Fuad Paşa'nın yüksek gayreti ve Tuna vilayeti valisi Mithat Paşa'nın katkılarıyla 1864 tarihinde “Vilayet Nizamnamesi” ilan edildi.¹⁹⁸ Nizamname ile adli ve idari kurumlar eski yönetim usullerine kıyasla daha belirgin bir ayrıma tabi tutulmuştu. Ülke; vilayet, liva, nahiyeye ve köy olarak bölündü ve her idari bölgede, Nizamiye mahkemelerinin temeli olan yeni yargı kurumları oluşturuldu. Nahiyelerde “sulh meclisleri”, kazalarda “meclis-i deavi (dava meclisleri)”, sancaklarda “meclis-i temyiz-i hukuk ve meclis-i cinayet” ve vilayetlerde de “meclis-i temyiz-i hukuk ve meclis-i kebir-i cinayet adlarında istinaf mahkemeleri oluşturuldu. Ancak bu iki mahkeme daha sonra “divan-ı temyiz” adında yeni bir meclis kurulmak üzere birleştirildi.¹⁹⁹ Belli bir hiyerarşik düzen içinde olan bu mahkemeler şer’i mahkemeler ve ticaret mahkemelerinin konularının dışında kalan alanlarda yargılama yapmakla görevliydi. Meclis üyelerinin yarısı Müslüman yarısı gayrimüslim olmak üzere halk tarafından seçilen kişiler oluşturuyordu. Başkanlıklarında da kadılar bulunuyordu. Daha sonra bu meclisler ve usuller 1869 (H. 1286) ve 1871 (H. 1288) tarihli nizamnamelerle değişikliğe uğramış, 1879 (H. 1296) tarihli “Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu” ile de Nizamiye mahkemeleri olarak bu dönemdeki teşkilatlanma tamamlanmıştır.²⁰⁰

Nizamname, taşra idaresinde de görevli müdürlüklerin görev ve yetkilerini kesin bir biçimde saptamış, ayrıca vali yardımcılığını getirmiştir. Vilayetlerde, livalarda (sancaklar) ve kazalarda idare meclisleri oluşturulmuş ve bu meclisin üyeleri de yarısı Müslüman diğer yarısı gayrimüslim olmak üzere seçimle iş başına gelmişti. Başkanlıklarını meclislerin bulunduğu biriminin en yetkili idari amiri yürütecekti.²⁰¹ Vilayetlerde ayrıca idari meclislerin yanında “Meclis-i Umumi” yani bir genel meclis bulunacaktı. Meclis-i Umumiler tarım, ticaret, bayındırlık ve güvenlik olmak üzere çeşitli alanlarda danışma kurulu olarak görev almıştır. Bu

¹⁹⁸ Çadircı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi*, s. 221-222.

¹⁹⁹ Belgesay, *Tanzimat ve Adliye Teşkilatı*, s. 215. Durhan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler*, s. 80-81.

²⁰⁰ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, s. 163-173. Durhan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler*, s. 80-82.

²⁰¹ Çadircı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi*, s. 222. Davinson, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, s. 169.

meclisin üyelerini de diğer meclisteki üyeler gibi seçimle iş başına gelen kişiler oluşturmuştur.²⁰²

1864 Vilayet Nizamnamesi 1871 yılında ilan edilen “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi”ne kadar yürürlükte kalmıştı. 1864 nizamnamesine göre daha ayrıntılı hükümler içeren 1871 Vilayet Nizamnamesi ek olarak taşrada halk sağlığı ve bayındırlık hizmetleri ile ilgilenmek üzere belediyeler oluşturulmasını ön görüyordu. Ancak bu durumun gelişmesi 1877 yılından sonra mümkün olacaktı.²⁰³ 1864-1876 yılları arasında yapılan idari reformlarda, ülkenin sınırlarının geniş olması, ulaşım, haberleşme, yetersiz kadro sorunları ve çeşitli dış müdahaleler sebebiyle istenilen düzeye ulaşılamadı.²⁰⁴ Bu sorunların çözümü için devlet, yönetim şeklini değiştirecek ve yeni bir anayasa meydana getirecekti.

D. Fermanlar Döneminin Sonu ve Ara Değerlendirme

Tanzimat yenilikleri toplumun her kesiminde olumlu ve olumsuz tepkiler meydana getirdi. Vergilerin düzenlenmesi köy halkını sevindirmiş, toprak sahiplerini rahatsız etmişti. Hıristiyan din adamlarının bağış toplamasının yasaklanması, maaşa bağlanması ve çeşitli yargılamalar yapmak üzere meclis kurulmasının sağlanması bazı gayrimüslim din adamlarının Tanzimat’a karşı olumsuz tutum sergilemelerine, Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit olması da Müslüman reayanın şiddetli tepkilerine sebep olmuştu. Bu tepkiler zamanla öyle şiddetlendi ki ülkenin dört bir yanında isyanların çıkmasına yol açtı. Balkanlar’da ve Arabistan’da ortaya çıkan isyanlar, kimi dış devletlerin müdahalesine de davetiye çıkardı. Tanzimat’a karşı geliştirilen bu olumsuz tavırlar dış devletlerde de kendini göstermeye başlamıştı. Özellikle ülke içindeki iç karışıklıklarda boy gösteren İngiltere ve Fransa, Tanzimat’ı destekleme politikasından vazgeçmiş, Osmanlı’nın iç işleriyle ilgili sürekli bir söz söyleme gayreti içerisinde bulunmaya başlamıştı.²⁰⁵ Nitekim Engelhardt’a göre bu tutum o kadar ileri gitmişti ki Padişah neredeyse Avrupa devletlerinin vesayeti altına

²⁰² Davinson, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, s. 171-172.

²⁰³ Davinson, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, s. 179.

²⁰⁴ Çadırcı, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi*, s. 223.

²⁰⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 113-116. Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 187-193.

girdi, denilebilirdi.²⁰⁶ Ülke içerisindeki karışıklıkların bu denli artması ve dış müdahalelerin gelmesi bir dizi vilayet reformlarının yapılmasına yol açtı. Yayımlanan yeni nizamnamelerle taşra teşkilatı yeniden şekilleniyordu. Ayrıntılı olarak belirlenen her yönetim biriminde meclisler oluşturuldu ve bu meclisler, yönetimin adli ve idari alanlardaki ayrımını keskinleştirdi. Dahası yeni oluşturulan veya düzenlenen bu meclislere üyelerin, seçimle ve Müslüman-gayrimüslim eşit sayıda olmak üzere belirlenmesi sağlandı.²⁰⁷ Aldıkaçtı ve Kubalı tarafından bu meclisler, idarenin çağdaşlaşması ve ülkenin hukuk devleti olması bağlamında önemli bir adım olarak görülmüştür.²⁰⁸

İdarenin dışındaki gelişmelerin yanı sıra adli alanda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Karma nitelikli mahkemelerin sayısı artırılmış, yeni yargı mercileri ortaya çıkmış ve milli ve yabancı kaynaklı olmak üzere ceza, ticaret, arazi ve usul kanunları yayımlanmıştır.²⁰⁹ Yine bu dönemde ortaya çıkmış kanunlardan biri olan Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, yedi yıllık bir süreçte on altı kitap olarak yazılmıştır ve Osmanlı'dan kopan birçok devletlerce de uzun yıllar tatbik edilmiştir.²¹⁰

Bütün bu yenilikler sorunların çözülmesinde yeterli olmamış ve ülkedeki iç ve dış müdahalelerin etkisi artarak devam etmiştir. Fermanlar döneminin sonu da Osmanlı'nın yeni bir yönetim anlayışına geçmesiyle son bulmuştur.

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde sadece haklar ve özgürlükler bağlamında yenilikler getirmekle kalmamıştır. Ayrıca bu dönemde herhangi bir denge ve denetim mekanizmasına sahip olmamasına rağmen suç ve cezalarla birlikte hak ve özgürlüklerin, çıkarılan yeni hükümlerle belirlenmesi, meclisler eliyle uygulanması sağlanmıştır. Bu dönemde padişah kendi rızasıyla bu hak ve özgürlükler üzerinde keyfiliğin olmayacağını ve korunacağını, dünyevi mekanizma ile korunmasa da uhrevi etkiyle kabul ettiğini ifade etmiştir. Dahası Osmanlı padişahı

²⁰⁶ Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, s. 220.

²⁰⁷ Çadırcı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi*, s. 221-222. Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, s. 163-173. Durhan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler*, s. 80-82.

²⁰⁸ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 46, Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 65.

²⁰⁹ Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, s. 217.

²¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, s. 231-235

devletin içindeki güç mücadelesinden sıyrılrsa bile bu dönemde kısmen de olsa Avrupai devletlerin denetimi altında egemenlik yetkisini kullanabildiği söylenebilir. Ayrıca daha önce ifade edildiği üzere yeni açılan kurullar kimi hukukçulara göre Osmanlı Devleti'nde kuvvetler ayrılığı fikrini doğurmuş ve Osmanlı'nın yeni düzenine temel olmuştur.

Son olarak ifade etmek gerekirse, bu yenilikler isyanların yatıştırılmasına yetmemiş ve sadrazam ile bakanlıkların sık sık değişmelerine neden olmuştu. Bu süreçte iktidar gücünü bırakmak istemeyen Abdülaziz'le halkın desteğiyle getirilen hükümet ve Sadrazam Hüseyin Avni Paşa arasındaki güç mücadelesinde Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine V. Murat getirilmişti. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin sonucu olarak da fermanların açtığı dönem son bulmuştu.²¹¹

²¹¹ Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 206-207.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLK ANAYASA VE MEŞRUTİYET DÜZENİNDE PADİŞAH

I. KANUN-I ESASİ İLE GELEN MEŞRUTİ MONARŞİ

Abdülaziz'den sonra yerine gelen Sultan Murat, tahtta çok fazla oturmamış, anayasal düzene geçilmesini isteyen Mithat Paşa ve yandaşlarıyla anlaşılan II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştı.²¹² Sultan Abdülhamid'in tahta çıkması ile birlikte Osmanlı'nın ilk anayasası olan "Kanun-ı Esasi" hazırlandı ve yürürlüğe girdi. Böylece Osmanlı, yönetim anlayışını değiştirerek meşrutiyet düzenine geçmiş oldu.²¹³

A. Meşrutiyetin Ortaya Çıkışı ve Kanun-ı Esasi'nin Niteliği

Tanzimat dönemi pek çok yeniliğe kapı aralasa da bazı olumsuz cereyanların ortaya çıktığı bir dönem olmuştu. Hersek isyanı, yabancı devletlerin iç işlere karışması, balkanlarda baş gösteren isyanlar ve çeşitli ekonomik sıkıntılar bunlardan bazılarıydı. Yine bu dönemde Avrupa'daki demokrasi düşüncesine dair oluşan fikir akımlarının Osmanlı ülkesine girmesi, toplumun belli kesiminden okumuş şahsiyetlerin Avrupa'da tahsil görmesi ve 1860'lardan sonra basın yayın kuruluşlarının yaygınlaşması "Genç Osmanlılar"²¹⁴ adındaki oluşumun ortaya çıkmasına yol açtı. Ülkenin dışa bağımlı hale gelmesini ve yönetimin mutlakiyetçi tutumunu eleştiren bu şahsiyetler, özgürlüğün tam manası ile gerçekleştirilmesi ve yönetimi denetleyecek bir meclisin var olması gerektiğine inanıyorlardı. Nitekim ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durum ve bu fikir hareketlerinin yaygınlaşması medrese talebelerini kıskırtmış ve 11 Mayıs 1876'da "Talebe-i Umum Hareketi" olarak adlandırılan isyan baş göstermişti. İsyana katılanlar bu olumsuzlukların faturasını Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya kesmiş, Şeyhülislam Hasan Efendi ile birlikte azillerini istemişlerdi. Ayaklanma neticesinde Mahmut Nedim Paşa ve Hasan

²¹² Cevdet Küçük, *Abdülhamid II*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C. 1, s. 216.

²¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, *Kanun-ı Esasi*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, C. 24, s. 328-330.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, TTK Yayınları, Ankara, 2003, C. VII, s. 297-316.

Efendi görevden alınarak sadrazamlığa Mütercim Mehmet Rüştü Paşa, şeyhülislamığa Hüseyin Hayrullah Efendi, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa en sonunda da Şura-yı Devlet Başkanlığına Mithat Paşa getirilmiş ve vükela heyetinde yerini almıştı.²¹⁵ Askeri ve siyasi kanadı ele geçiren bu ekip, kendilerinin azledilip yerlerine Mehmet Nedim Paşa gibi isimlerin tekrar atanacağı endişesi ile meşrutiyeti ilan ettirme gayretlerinden ötürü şeyhülislamdan fetva alarak Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdi ve yerine Sultan V. Murat'ı getirdi. Yeni padişahın başa geçmesiyle birlikte Mithat Paşa hemen yeni anayasa hazırlıklarına başlamış; ancak V. Murat'ın ruhsal sorunları bu durumu bozmuştu. Bu sebeple şeyhülislamdan V. Murat'ın hal edilmesine dair fetva alınarak tahttan indirildi. Onun yerine Mithat Paşa'ya meşrutiyet sözü veren II. Abdülhamid padişah ilan edildi.²¹⁶

Osmanlı merkezi idaresindeki bu gelişmelerin yaşandığı sırada 1875'ten beridir süregelen Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın başını çektiği balkan isyanları neticesinde Avrupa devletlerinin isteği üzerine İstanbul'da bir konferans yapılması kararlaştırıldı. Mithat Paşa bu konferansı bahane ederek parlamenter bir hükümetin kurulması ve bir anayasanın ilan edilmesi gerekliliğini ortaya attı.²¹⁷ Bu ısrarlar karşısında II. Abdülhamid bir anayasa taslağının hazırlanması için bir anayasa komisyonunun (Meclis-i Mahsus) kurulmasına izin verdi. Mithat Paşa'nın başkanlığında toplanan Komisyonda batılı birçok devletin anayasaları çevrildi ve özellikle Belçika ile Prusya Anayasaları örnek alınarak bir taslak hazırlandı. Taslak Heyet-i Vükela'dan geçerek, padişahın onayına sunuldu ve sultanın kabulü ile birlikte 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edildi.²¹⁸

On iki bölüm yüz on dokuz maddeden oluşan “Kanun-ı Esasi”²¹⁹ özet olarak şu başlıklardan ve hükümlerden oluşmaktadır; ilk bölüm; Osmanlı Devleti'nin temel yapısı “Memaliki Devleti Osmaniye” başlığı altında düzenlenmiştir. 1. madde; Osmanlı Devleti bir bütündür ve tefrik kabul edilemez. 2. madde; Osmanlı başkenti İstanbul'dur. 3. madde; Osmanlı saltanatı ve hilafeti Osmanlı hanedanının en büyük

²¹⁵ Karal, *Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, s. 101-103.

²¹⁶ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 160-162.

²¹⁷ Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 216-218. İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, s. 208.

²¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, *1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. 1, s. 27-29. Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 218-219.

²¹⁹ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 1-40.

erkek evladına aittir. 7. madde; vekillerin tayin, azli vs. durumları, yabancı devletlerle sözleşme yapılması, savaş ve barış ilânı, kara ve deniz ordularının kumandası, verilmiş cezaların hafifletilmesi ve affı, Meclis-i Umumi'nin toplanması ve tatili, Heyet-i Mebusan'ın feshi padişahın kutsal haklarındanır. Kanun-ı Esasi'nin 2. bölümünü; “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi” başlığı altında temel hak ve hürriyetleri, 3. bölümünü; “Vükelayı Devlet” başlığı altında yüksek rütbeli devlet adamlarının görev ve yetkileri ile yargılanması, 4. bölümünü, “Memurin” başlığı altında memurların tayinleri, azli ve görevleri ile ilgili yargılamaları, 5. bölümünü; “Meclisi Umumi” başlığı altında bu meclisin çalışma usulü, görev ve yetkileri, 6 ve 7. bölümlerini; “Heyeti Ayan”, “Heyeti Mebusan” başlıkları altında bu meclislerinin üyelerinin göreve gelme usulleri, meclislerin çalışma usulü, görev ve yetkileri, 8. bölümünü; “Mehakim” başlığı altında devletin yargı erki, 9. bölümünü; “Divan-ı Ali-i” başlığı altında yüksek rütbeli devlet görevlilerin yargılanması için kurulacak olan yüce divanın çalışma usulü, üyeleri, görev ve yetkileri, 10. bölümünü; “Umur-ı Maliye” başlığı altında devlet bütçesinin idaresine dair hükümler, 11. bölümünü; “Vilayat” başlığı altında Osmanlı taşra yönetim sisteminin genel olarak yapısı ve idaresi, 12. bölümünü; “Mevaddı Şetta” başlığı altında anayasa ve idare ile ilgili çeşitli maddeler oluşturmaktadır.²²⁰

Kanun-ı Esasi içerisinde bulunan en tartışmalı hüküm 113. Maddede yer alan padişahın polis soruşturması sonucunda istediği bir kişiyi sürgüne gönderebilme yetkisiydi. Nitekim Genç Osmanlılar tarafından açılan meclisin bir kukla meclis olduğu iddiası, anayasa yapılmasına muhalif kesimin gösterdiği tepkiler ve İstanbul Konferansı'nda Osmanlı aleyhine kararlar alınmasının faturasının Mithat Paşa'ya kesilmesi neticesinde Mithat Paşa, II. Abdülhamid tarafından Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesi gereğince yurtdışına sürgüne yollanmıştır.²²¹

Parlamentonun toplanmasına gelindiğinde ise 1877 yılının başlarında “Talimat-ı Muvakkate” gereğince genel seçimler yapılmış, Meclis-i Mebusan'a yaklaşık altmış dokuzu Müslüman yüz on altı üye seçilmiş, Meclis-i Ayan'a padişah

²²⁰ Aydın, *Kānūn-ı Esāsî*, s. 329-330. Tam metin için bkz., Tanili, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 25-41.

²²¹ Bekir Sıtkı Baysal, *93 Meşrutiyeti*, Belleken, 1942, C. VI, S. 21-22, s. 65-67. Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 225. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 165-166. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tunaya, *1876 Kanun-ı Esāsî ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, s. 30-33.

tarafından yirmi yedi üye atanmıştı. Toplam yüz kırk üç üyesiyle “Meclis-i Umumi” adındaki ilk Osmanlı parlamentosu, 19 Mart 1877 tarihinde açılmasıyla birlikte parlamento, biri yaklaşık üç buçuk ay diğeri yaklaşık iki ay olmak üzere bir ara seçimle iki defa toplandı. Ancak 1877 yılında Rusların savaş açması ve meclisin padişaha karşı oluşturduğu sert tutumu neticesinde Sultan II. Abdülhamid, Kanun-ı Esasi’nin 7. maddesi gereğince parlamentonun tatiline karar verdi ve Kanun-ı Esasi’nin meşruti düzene dair maddeleri fiili olarak hükümsüz kaldı.²²²

Kanun-ı Esasi’nin hukuki niteliğine değinmek gerekirse; Okandan’a göre bir anayasa seçimle iş başına gelmiş bir meclis tarafından hazırlanmalı ve kabul edilmelidir. Bu sebeple de “Kanun-ı Esasi bugün anladığımız manada bir anayasa değildir.”²²³ Aldıkaçtı ve Tanör’e göre ise metin, şekli itibariyle anayasa özelliklerine haiz olması ve padişah tarafından ilan edilmesi sebebiyle bir “ferman anayasa” özelliği taşımaktadır.²²⁴ Gözler de benzer şekilde Kanun-ı Esasi’yi monokratik usullerden biri olan “ferman” ile hazırlanmış bir anayasa olarak tanımlamaktadır.²²⁵ Kubalı’ya göre ise Kanun-ı Esasi, yazılış biçimi ve içeriği itibariyle klasik bir anayasa niteliği gösterirken, içindeki bazı hükümler bu özelliğe aykırı tutum sergilemektedir.²²⁶

B. Seçimler

Kanun-ı Esasi’nin ilanından önce Meclis-i Mebusan üyelerinin seçilmesi için 29 Ekim 1876 tarihinde taşradaki seçimler için geçerli, yedi maddeden oluşan “Meclis-i Umumi’nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate” İstanbul ve çevresi içinse 1 Ocak 1877 tarihinde “Heyet-i Mebusanın Birinci Sene-i İctimaiyyesi için Dersaadet ve Mülhakatından İntihab Olunacak Mebusların Suret-i İntihabına Dair Beyanname” adıyla yönetmelikler ilan edildi. Ayrıca mebusların

²²² Enver Ziya Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, TTK Yayınları, Ankara, 2007, C. VIII, s. 230-232. Baysal, *93 Meşrutiyeti*, s. 75. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 160-161. Tunaya, *1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği*, s. 33. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, *1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)*, Türkler, (Ed. H. Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XIV, s. 739-750.

²²³ Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 147-149.

²²⁴ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 56. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 149.

²²⁵ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 14-15.

²²⁶ Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, 76-77.

sayısı ve bölgelere göre dağılımını göstermek amacıyla “Meclis-i Mebusan İçin Dersaadet ve Vilayetlerden İntihab Olunacak Azanın Adedi” adındaki cetvel yayımlandı. Özellikle seçmenlerin niteliği konusunda Kanun-ı Esasi’ye göre farklı hükümler içeren mebus yönetmeliklerine göre seçim çift dereceli olacak, seçmenler yirmi beş yaşını doldurmuş ve az çok mülk sahibi olacaktı. Ayrıca gerekli niteliklere haiz her yurttaşın oy kullanabilme hakkını ifade eden “genel oy” ilkesi kabul edilmemiş, onun yerine sadece erkeklerin oy kullanabildiği bir sistemle “sınırlı oy” ilkesi uygulanmıştır. İstanbul ve taşrada seçimlerin tamamlanmasıyla birlikte 17 Mart 1877’de II. Abdülhamid Meclis-i Ayan’a yirmi yedi üye atamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda İlk Osmanlı Meclis-i Umumi yüz on altısı mebus ve yirmi yedisi ayan olmak üzere yüz kırk üç üye ile açılmıştır.²²⁷

C. İlk Parlamento: Meclis-i Mebusan ve Yasama, Yürütme, Yargı Erkleri

19 Mart 1877’de açılışı yapılan Meclis-i Umumi, daha önce ifade edildiği üzere Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki ayrı meclisten oluşuyordu (md. 32). Mebuslar, her elli bin erkeğe bir temsilci seçilmesi ile kurulurken (md. 65) ayanlar, Meclis-i Mebusan’ın üçte biri olmak üzere padişah tarafından (md. 60) tayin edilecekti. Ayrıca ayanlar kamu güvenine haiz, itimada değer, devlete hizmet etmiş kişiler arasından (md. 61) ömür boyu görev almak üzere seçilirken mebuslar seçildikleri bölgenin değil, bütün milletlerin vekilleri (md. 71) olmak üzere dört sene için seçilecekler (md. 49). Meclis-i Mebusan üyeleri genellikle vilayet meclisleri üyeleri arasından seçilmişti. Bu sebeple daha önceden meclis usullerine ve tartışmalarına aşina idiler. Meclis-i Ayan üyeleri ise mebuslar meclisinin aksine yüksek rütbeli askerler ve bürokratlardan oluşuyorlardı. Bu tür bir meclis ortamında bulunmadıkları için bir bilgi birikimine sahip olsalar da gerekli tecrübelerden uzaktılar.²²⁸

²²⁷ Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 43-48. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 152-155.

²²⁸ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 59. İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet*, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. 4, s. 958-960.

Bu çalışma ortamında parlamentoda yeni bir yasa çıkarma veya mevcut yasalardan birini değiştirme önerisi yetkisi, Heyet-i Vükela'ya aitti. Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'ın da kendi görev alanlarıyla ilgili yasa çıkarma veya değiştirme önerisi yetkisi vardı. Ancak bu öneri sadaret makamı aracılığıyla padişahın önüne getirilir, padişah bir irade-i seniye ile bu öneriyi onayladıktan sonra metin Şura-yı Devlet tarafından hazırlanır, önce Meclisi-i Mebusan'da daha sonra Meclis-i Ayan'da tartışılır ve burada kabul edilen yasa padişahın onayıyla birlikte yürürlüğe girerdi. Padişahın onaylamadığı yasa hiçbir şekilde yürürlüğe girememekteydi. (md. 54).²²⁹

Kanun-ı Esasi'ye göre devletin başında bulunan padişah, Osmanlı hanedanının en yaşlı erkek üyesidir (md. 3) ve yürütmenin başı, hatta kendisidir. Heyet-i Vükela'nın tayini ve azli de padişaha ait bir yetkidir (md. 7). Heyet-i Vükela'nın göreve başlarken veya görev esnasında güven oyu alması söz konusu değildi. Yani heyet meclise karşı değil, padişaha karşı sorumludur. Padişahın ayrıca uluslararası antlaşmaları imzalamak, savaş ve barış ilan etmek, Osmanlı ordusuna komuta etmek, yasaları uygulamak, suçluların cezasını hafifletmek veya tamamen ortadan kaldırmak gibi yürütmeye dair yetkileri varken Meclis-i Umumi'yi toplantıya çağırarak, gerektiği zaman seçim yaptırmak, meclisi tatil etmek ve hatta feshetmek gibi yasamaya dair güçlü yetkileri de mevcuttur.²³⁰

Kanun-i Esasi'de yargıya dair hükümler ise 81 ila 91. maddeler arasında Mehakim başlığı altında ve Divan-ı Ali-i (Yüce Divan) başlığı altında 92 ile 95. maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu başlıklardan ayrı olarak 17. maddede din, mezhep ve millet ayırt etmeksizin herkesin kanun önünde eşit sayılacağı, 23. maddede de hiç kimsenin kanunda belirtilen mahkemelerden başka bir mahkemede yargılanamayacağı hususları düzenlenmiştir.²³¹

²²⁹ Cemil Koçak, *Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. 4, s. 965. Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 59-60. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Abdülkadir Yıldız, *Kanun-ı Esasi'de Yasama Yetkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 37-46.

²³⁰ Koçak, *Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan*, s. 963-964. Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 57-58.

²³¹ İbrahim Ülker, *Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-ı Esasi'deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SHÜFD), 2013, C. 21,

“Mehakim” başlığı altındaki ilk madde olan 81. madde hakimlerin görevde yükselmeleri, yerlerinin değiştirilmesi, görevden uzaklaştırılmaları ile ilgili durumların özel bir kanun ile düzenleneceği ve haklarında bir mahkûmiyet kararı bulunmadıkça azledilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Hakimlere verilen bu güvencenin yanı sıra 86. maddede mahkemelere karşı herhangi bir müdahalede bulunulmayacağı düzenlenmiştir. Ayrıca mahkemelerin şer’i yargılamaların şer’i mahkemelerde ve nizamiye mahkemelerin görev alanına giren yargılamaların da nizamiye mahkemelerinde görüleceği ifade edilmiştir (md. 87). Kanun-ı Esasi’de yargıya dair düzenlenmiş en önemli hususlardan biri de savcılık kurumunun getirilmesi idi. Mehakim başlığındaki son madde olan 91. maddede ceza yargılamalarında hukuk-u ammeyi gözetecek “müdde-i umumiler”in bulunacağı ve görev ve yetkilerine dair hususların ayrıca kanunla düzenleneceği ifadelerine yer verilmiştir. Nitekim 1879 yılında yürürlüğü giren kanunla Osmanlı ceza mahkemelerinde savcılar görev almaya başlamıştır.²³² 92 ve 95. maddeler arasında yer alan Divan-ı Ali-i isimli başlıkta ise yüce divanın kuruluşu ve yapısı düzenlenmiş, Heyet-i Vükela, yüksek mahkeme reisi ve üyeleri ile padişah ve devlet aleyhine suç işleyenlerin bu mahkemede yargılanacağı ifade edilmiştir.²³³

D. Kanun-ı Esasi’de Temel Hak ve Hürriyetler

Kanun-ı Esasi’de kişilere ait haklar ve hürriyetler, 8 ve 26. maddeler arasında, “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuku Umumiyesi” başlığı altında düzenlenmiştir. Daha önce belirtilen 17 ve 23. maddelere ek olarak Kanun-ı Esasi, birtakım yargısal güvenceler de tanımıştır (md. 82, 83, 84, 85, 89). Ayrıca imparatorlukta hiçbir ayırım yapılmadan, herkesin Osmanlı sayılacağı ifade edilmiştir (md. 8). Osmanlılar, hem kişi özgürlüğüne (md. 9) hem de kişi dokunulmazlığına sahiptir ve kanunda belirtilen yollar dışında cezalandırılmamaktadırlar (md. 10). Ayrıca herhangi bir şikâyetten ötürü Meclis-i Umumi’ye dilekçe verilebilmesi Osmanlı tebaasının haklarından sayılmıştır (md. 14). Anayasanın 21. maddesinde özel mülkiyete kamu amaçları

S. 2, s. 107-112. Ayrıca bkz. Tanili, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 36-38. Cihan Türker, *Kanun-ı Esasi’de Yargı Fonksiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 86-90

²³² Ülker, *Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-ı Esasi’deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi*, s. 112-121.

²³³ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 63. Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 223.

dışında ve bedeli ödenmeden el konulamayacağı, 22. maddesinde yasanın belirttiği haller dışında meskene zorla girilemeyeceği düzenlenerek “konut dokunulmazlığı hakkı” tanınmıştır. 20 ve 25. maddelerde ise kişilerin güçleri oranında vergi alınacağı ve yasanın ön gördüğü haller dışında vergi, resim veya başka bir isimle para alınamayacağı güvenceleri yer almış, son olarak müsadere, angarya, cerime, işkence ve eziyet gibi zorlamalar da yasaklanmıştır (md. 24, 26).²³⁴

Kanun-ı Esasi’deki bu maddelere göre metnin, temel haklar ve hürriyetler bağlamında oldukça geniş düzenlemelere yer verdiği görülmektedir. Ancak mevcut düzenlemelere göre Kanun-ı Esasi’yi Tanzimat Fermanı’nın çok ilerisinde gören hukukçular olduğu gibi Anayasadaki 113. madde sebebiyle metnin Tanzimat Fermanı’nın çok gerisinde olduğunu söyleyen hukukçular da mevcuttur.²³⁵

E. Egemenliğin Paylaşımı ve Padişahın Durumu

Genel görüşe göre ferman anayasa olarak kabul edilen Kanun-ı Esasi, başta Mithat Paşa olmak üzere Genç Osmanlıların mücadelesinden, III. Selim’den bu yana gelişen yeniliklerden ve anayasal nitelikte fermanların getirdiği fikirlerden oluştuğu görülebilmektedir. Bu fikirlerle ilan edilen Kanun-ı Esasi’nin sonuçlarından biri de devlet yönetiminde halkın söz sahibi olması düşüncesi ile ilan edilen meşrutiyet olmuştur. İlk Osmanlı parlamentosu olan Meclis-i Umumi’nin içindeki Meclis-i Mebusan anayasadaki ifadelerle halk tarafından seçilmiş vekillerin, halkı temsil ettiği meclis olmuştu. Halk bu anayasa ve meclisle yönetimde söz sahibi olmuş gibi görünse de Tanör’ün ifadesiyle Meclis-i Mebusan’ın çevresi padişah, Heyet-i Vükela, Meclis-i Ayan ve Şura-yı Devlet ile sarılmıştı.²³⁶ Anayasada verilen yetkilere göre Meclis-i Mebusan her konuda yasa çıkaramadığı gibi öneri sunduğu yasalar da bu organların kontrolünde padişahın kabulü ve en sonunda onayı ile yürürlüğe girmekteydi. Dönemin bakanlar kurulu olan Heyet-i Vükela’nın başı olan sadrazamı padişah atamakta ve yine heyet padişaha karşı sorumlu olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere yönetimde bulunabilmek veya görevi devam ettirebilmek

²³⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 145-147. Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 222.

²³⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 146-147. Mumcu – Ekici, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, s. 167.

²³⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 141.

için de meclisten herhangi bir güven oyu alması yine söz konusu değildi. Yani Meclis-i Mebusan üyeleri her ne kadar halkın reyiyile gelmiş olsa da meclisin yetkileri oldukça sınırlı tutulmuştu.

Kanun-ı Esasi'nin getirdiği diğer büyük yenilikler ise yargılamaya dair güvenceleri ve temel hak ve hürriyetleri anayasada yazılı olarak ifade edip düzenlemiş olmasıydı. Bütün bu gelişmelere rağmen hukukçuların ekseriyetle eleştirdiği nokta Kanun-ı Esasi'de geçen 113. Madde olmuştu.²³⁷ Bu maddeye göre padişah, polis soruşturmasından sonra kişileri sürgüne gönderebilmekteydi. Yani yargılamaya ve temel hak ve hürriyetlere verilen güvencelerin birçoğu bu madde ile önemsiz hale gelebiliyordu. Dahası yasama, yürütme ve yargı üzerindeki etkisini bu denli hissettiren padişah, Anayasanın 5. maddesine göre nefis-i mukaddestir ve sorumsuz makam olarak konumlandırılmıştır. Kaldı ki padişah anayasaya bağlılık yemini de etmemektedir.²³⁸

Tüm bunlar göz önüne alındığında padişah, Kanun-ı Esasi'ye göre devletin merkezidir ve buna rağmen sorumsuz bir makamdır. Bu bağlamda Osmanlı'nın ilk Anayasasındaki egemenliğe dair hükümler padişah lehine düzenlenmiştir, denebilir.

F. Ara Değerlendirme

Genel olarak bakıldığında 1876'da Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi ilan edilmiş ve bu anayasa imparatorluğun idari ve hukuki organlarını belirleyerek aralarındaki ilişkiyi açıklamıştır. Dahası temel haklar ve hürriyetler bağlamında hükümler koymuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin hukuksal durumu resmi olarak belgelenmiştir.²³⁹ Bunlara bağlı olarak Kanun-ı Esasi'de belirlenen Meclis-i Umumi, devletin yasama organını ifade ederken Heyet-i Vükela, yürütme organını temsil etmektedir. Ayrıca Şura'yı Devlet ülkenin yargı kuvveti boşluğunu kısmen doldurmuştur. Temel haklar ve hürriyetlere de yer veren Anayasa, tüm Osmanlı vatandaşların eşit olduğunu ifade etmiştir. Tüm bunlara ek olarak hem

²³⁷ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 63. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 141, 147, 149. Üçok – Mumcu - Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 315. Tunaya, *1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, 28. Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 169-170.

²³⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 143.

²³⁹ Mumcu – Ekici, *Türkiye'de İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerinin Tarihsel Gelişimi*, s. 163.

Anayasada hem de ilan edilen yönetmeliklerle seçim sistemi belirlenmiş, böylece devlette temel bir “demokratik” yönetim anlayış belirmeye başlamıştır.

Yaşanan bu yenilikler Osmanlı’da iktidarın sınırlandırılması nazarında önemli gelişmeler olarak kabul edilse de padişahın yasama sürecine doğrudan müdahale edebilmesi, yürütme organını belirlemesi, Şura’yı Devlet’e yapılan atamalarda söz sahibi olması, yargılaması yapılmadan bir kişinin polis soruşturmasıyla padişah tarafından sürgüne gönderilebilmesi ve ilan edilen seçim yönetmelikleriyle Anayasa arasında farklılıklar bulunması²⁴⁰ ifade edilen gelişmelere gölge düşürmektedir. Hatta padişahın mevcut yetkilerine rağmen sorumsuz makam olarak ifade edilmesi iktidarın otoritesini perçinlemiştir.²⁴¹

Osmanlı Devleti’nde yaşanan bu gelişmelerin padişahın iktidarını sınırlandırdığı söylenemez. Ancak gerek yasama, yürütme, yargı erklerinde yapılan ayırım gerek insan haklarının bir anayasa ile belgelenmesi gerekse Osmanlı Devleti’nin kısmen de olsa demokrasiye attığı adım daha sonra yaşanacak gelişmelere temel olmuştur.

II. DEĞİŞİKLERLE KANUN-İ ESASİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET

Kanun-ı Esasi’nin meşrutiyete dair hükümlerinin askıya alınması ve meclisin tatil edilmesinden sonra II. Abdülhamid, padişah otoritesini sağlamlaştırma yoluna gitmiş ve Osmanlı Devleti’nde “istibdat dönemi”²⁴² olarak adlandırılan otuz yıllık bir döneme girilmiştir. Bu dönemde ülkenin idaresi konusunda sıkı tedbirler alan Sultan Abdülhamid Jön Türk hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ortaya çıkmasına sebep olacak ve bu gruplar aldığı desteklerle padişahı II. Meşrutiyet’i ilan etmeye mecbur bırakacaktı. Kanun-ı Esasi’de yapılan değişikliklerden ve II. Meşrutiyet’in ilanından sonra sultanın mutlak egemenliği önce meclis egemenliğine daha sonra da asker egemenliğine dönüşecekti.

²⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 153.

²⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Boyalık, *Kanun-u Esâsi’de Padişahın Statüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 57-78.

²⁴² Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 264-265.

A. II. Abdülhamid Merkeziyetçiliği

Sultan II. Abdülhamid gerek parlamentonun yasama yolunda gecikmeye yol açması, gerek devletin iç - dış yenilgilerine ve çözülmeye sebep olduğu düşüncesiyle meclisi feshetmişti. Herkes gibi II. Abdülhamid de devleti, düştüğü dar boğazdan kurtarmak istiyordu.²⁴³ Ancak bunun meşruti bir yönetimle olamayacağını düşünmüş ve II. Mahmut gibi merkezi otoritenin padişah nezdinde toplanması gerektiğine inanmıştı. Bu bağlamda 1878 yılından sonra otoritenin merkezi padişahın ikamet ettiği yer olan Yıldız Sarayı olmuştu.²⁴⁴ Bu devirden sonra resmi, hukuki ve sosyal frenler olmadan devletin yönetilmesi ilkesi benimsenmişti.²⁴⁵ İlk olarak padişahın güvenilir adamlarından oluşan Zaptiye Nazırlığı ve buna bağlı olarak çalışan hafiyelik teşkilatı kuruldu. Bu teşkilat sayesinde padişah devletin her kademesinden ve ülkenin birçok yerinden, kişiler hakkında haber alıp bilgilerine ulaşabilecekti.²⁴⁶ Daha sonra ülkede basılan ve Avrupa'dan getirilen her yayın kontrol edilmeye başlandı. Hatta padişahı ima edecek, anayasa ve meclis kavramlarını çağrıştıracak her türlü ifadenin kullanılması yasaklanmıştı. Bu kurala uymayan yayın organları çeşitli cezalara çarptırılacak hatta kapatılacaktı. Basın özgürlüğünün kısıtlanmasının yanı sıra toplantı hürriyetine de kısıtlamalar getirildi ve özellikle üst düzey devlet görevlilerinin farklı ortamlarda toplanmaları kontrol altına alındı.²⁴⁷ Padişah ayrıca devlet yönetiminde de Bab-ı Ali'yi ve nazırları devlet daireleri gibi kullanmaya başlamış, birçok kararı tek başına aldığı gibi nazırları tayin ederken sadrazama dahi danışmamış hatta zaman zaman haber bile vermemiştir.²⁴⁸

Bu tür olayların yanı sıra sultan, ülkenin refahı için birçok reform faaliyetlerine girişmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra başlatılan demiryolu yapımı Abdülhamid zamanında sıçrama gerçekleştirmiştir. Anadolu'daki demiryolları tamir edilmiş ve uzatılmış, Rumeli ve Ortadoğu'da yeni demiryolları yapımı faaliyetlerine girişilmiştir. Abdülhamid'den önce Osmanlı'daki demiryollarının uzunluğu birkaç yüz

²⁴³ Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 259.

²⁴⁴ Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 263. Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 265.

²⁴⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 176.

²⁴⁶ Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 266. Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 265-268.

²⁴⁷ Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 263-264. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 161-162.

²⁴⁸ Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 271.

kilometre ile ifade edilirken bu sayı, 1888’de 1780’e, 1908’de ise beş bin sekiz yüz seksen üç kilometreye ulaşmıştır. Hatta Hicaz Demiryolu’nun önemli siyasi ve dini etkileri olmuştur.²⁴⁹ Bu dönemde karayollarının yapımına da önem verilmiş ve 1858’de yaklaşık altı bin beş yüz kilometre olan karayollarının uzunluğu 1895’te yaklaşık on dört bine 1904’te ise yaklaşık yirmi üç bin kilometreye çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak da posta ve telgraf hizmetlerinde de atılım yapılmış, 1882’de yaklaşık yirmi üç bin kilometre olan telgraf hatları 1904’te elli bin kilometreye dayanmıştır.²⁵⁰

Sultan II. Abdülhamid döneminin diğer önemli gelişmeleri eğitim alanında gerçekleşti. Bu dönemde vilayetlerde ve İstanbul’da rüştiyeler ve idadiler açıldı. Rüştiyelerde Fransızca ders olarak okutulmaya başlandı. İstanbul’da hukuk, tıp, maliye, güzel sanatlar, hendese-i mülkiye, orman, ticaret ve maadin mektepleri açıldı veya geliştirildi. Hiç şüphesiz bu dönemin eğitim alanındaki en büyük yeniliği bir Osmanlı üniversitesinin kurulmuş olmasıydı. Üniversite fikri ilk defa 1845 yılında atılmış olsa da kuruluşu için 1870 yılına kadar beklenmiş ancak o da bir yıl sonra kapanmıştı. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise ilk Osmanlı üniversitesi olan “Darülfünun” bir daha kapanmamak üzere 1900 yılında kuruldu. Maarif Bakanlığının denetiminde “Ulum-ı Aliye-i Diniye (İlahiyat Fakültesi), “Ulum-u Riyaziye (Matematik Fakültesi)”, Ulum-ı Tabiiye (Tabii İlimler Fakültesi) ve “Ulum-u Edebiye (Edebiyat Fakültesi)” kuruldu. Daha sonra tıp ve hukuk mektepleri de ek fakülteler olarak bu üniversiteye dahil edildi. Eğitime dair bu gelişmelere askeri okulların genişletilmesi de eklendi ve 1904 yılında Şam, Bağdat, Erzincan, Edirne ve Manastır’da yeni askeri okullar açıldı.²⁵¹

B. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyetin Yeniden İlanı

İttihat ve Terakki’nin ilk esaslı örgütlenmesi 1889 yılında bu yeni kurulmuş okullardan biri olan İttihad-ı Osmani adıyla Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye)’de gerçekleşmiştir. O sıralar Paris’te yaşayan ve “Jön Türkler”in önderlerinden Ahmet

²⁴⁹ Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 278-279. Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 465-473.

²⁵⁰ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 279-280.

²⁵¹ Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 301-304. Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 375-400. Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 179-181.

Rıza Efendi ile iletişime geçilmiş, cemiyet bu tarihten sonra örgütlenme, üye toplama ve süreli yayınları takip etme faaliyetleriyle yetinmiştir. 1895 yılında ismini “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. Jön Türkler, Osmanlı’nın parçalanmasını akılcı, çağdaş düşüncelerle durdurma gayesindeydi. İçlerinde geleneksel ve İslamcı düşünceyi de barındıran bu örgütün, özellikle ortaya çıkış yıllarında ve örgütün gelişim aşamalarında “Osmanlıcılık” fikrini savunduğu söylenebilir. Osmanlıcılıkta amaç Osmanlı tebaası sayılan bütün dini ve etnik grupları “Osmanlı milleti” üst kimliğiyle birleştirmektir. Jön Türkler de bu durumun Meşrutî sistemle sağlanabileceğine inanmış ve son dönemde açılan askeri, tıbbi okullarda ve aydın çevrelerde örgütlenmişlerdir.²⁵²

1902 tarihinde Paris’te ilk kongresini yapan Jön Türkler ilk ayrılıklarını da burada yaşadı. Kongrede iki tez ortaya atıldı. İlkinde mücadele sadece basın-yayın yoluyla ve propagandayla başarıya ulaşılamazdı, askerlerin katkı sağlaması gerekiyordu. Diğerinde ise devrimin gerçekleşebilmesi için başka devletlerin desteği alınmalıydı. Ahmet Rıza Paşa ve kongredeki azınlık ikinci tezi reddetti. Cemiyet ikiye bölündü ve ikinci tezi savunan Prens Sabahattin’in önderliğinde “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti” kuruldu. Ahmet Rıza Paşa ve ikinci tezi kabul etmeyenler ise “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” adında yeni bir örgütlenme ile yoluna devam etti.²⁵³

Yine bu tarihlerde Japon-Rus savaşı patlak vermiş, meşrutî düzene sahip Japonya monarşik yapıdaki Rusya’ya karşı galip gelmişti. Ayrıca İran’da meşrutî yönetim ilan edilmişti. Dış ülkelerde yaşanan bu gelişmeler Osmanlı’daki meşrutîyet fikrinin gerçekleşeceğine dair umutları arttırmıştı. 1905’ten sonra Jön Türkler Makedonya başta olmak üzere özellikle Rumeli’de ve Şam’da asker-sivil örgütlenmelerini hızlandırdı ve “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adında yeni bir cemiyet kuruldu. Daha sonra bu cemiyet Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşti. “İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını alan bu yeni yapı ile birlikte 1907 yılında ikinci Jön Türk kongresi toplanması kararlaştırıldı. Prens Sabahattin ve diğer Jön Türk

²⁵² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutîyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, C. 1, s. 19. Odile Moreau, *Meşrutîyet 100. Yıl: Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler*, Doğu Batı Dergisi, 2008, C. II, s. 10. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 167-169.

²⁵³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 171-172. Sina Akşin, *Jön Türkler*, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. 3, s. 834.

cemiyetlerinin katıldığı kongre, yine farklı görüşlere sahne olsa da kongrede meşrutiyet için daha aktif faaliyetlerin olması gerektiğine dair kararlar alındı. Bu tarihlerde ekonomik, sosyal ve kültürel sorun yaşayan Osmanlı ülkesinin çeşitli vilayetlerinde İttihat ve Terakki'nin de kışkırtmalarıyla isyanlar baş göstermeye başlamıştı. Özellikle Makedonya bu isyanların başını çekmişti. İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen Reval Görüşmeleri'nde Osmanlı'nın zayıfladığı ve yenilik yapılması gerektiğine dair karar çıkması, bu görüşmelerin oluşturduğu karmaşık ortam ve İngiltere'nin balkanlardaki olaylara karışmaya başlamasını fırsat gören Kolağası Niyazi Bey, çetesi ile birlikte dağa çıkmış, bu da Makedonya'daki ayaklanmaların başlangıcı olmuştu. Başkentten bölgeye isyanı bastırmakla görevlendirilen devlet adamları ya İttihatçılar tarafından öldürüldü ya da dağa kaçırıldı. Meşrutiyetin ilan edilmesine dair telgraflarda artış yaşandı. 23 Temmuz 1908'de de Manastırda İttihat ve Terakki üyeleri tarafından meşrutiyet ilan edildi. Aynı gece çevresindekilerin de ısrarıyla Sultan Abdülhamid meclisin tekrar toplanması gerektiğine dair karar aldı ve meşrutiyeti yeniden ilan etmiş oldu.²⁵⁴

C. Seçimler

Meşrutiyet ilanından sonra seçimlerin nasıl yapılacağı sorusuna cevap arayan Kamil Paşa hükümetinde seçimlerin hangi kanunla yapılacağı tartışması yaşanmıştı. 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'de seçimlere dair genel esaslar düzenlenirken ilan edilen Muvakkat Kanunla da çelişen maddeler mevcuttu. Bu koşullara bağlı olarak 1977-1978 Meclis-i Mebusan'ında hazırlanan "*İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati*" seçimlerde kullanılmak üzere ilan edildi. Meşrutiyetten 30 yıl önce hazırlanan bu kanun beş bölüm ve seksen üç maddeden oluşuyordu. Seçim kanununun ilanı ile birlikte istibdat rejimini yıkan cemiyet olarak ünlenen İttihat ve Terakki, 6 Ekim 1908'de yirmi bir maddelik siyasi programını yayımladı. Prens Sabahattin ve destekçileri de "Osmanlı Ahrar Fırkası"nı kurdu. Ancak İttihat ve

²⁵⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 172-177. Akşin, *Jön Türkler*, s. 837-840. Enver Ziya Karal, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, TTK Yayınları, Ankara, 1999, C. IX, s. 18-40. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar*, Belleten, 1856, C. XX, S. 77-80.

Terakki baskısı altında gerçekleşen seçimi bu cemiyetin belirlediği liste kazandı. Osmanlı Ahrar Fırkası ise sadece bir mebus sokabildi.²⁵⁵

D. 1909 Değişiklikleri

Yeni meclis 17 Aralık 1908’de Sultan II. Abdülhamid’in konuşmasıyla açıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste “İttihat ve Terakki Fırkası” olarak temsil edildi. İlk faaliyeti ise seçimlere Osmanlı Ahrar Fırkası listesinden giren Sadrazam Kâmil Paşa hakkında gensoru istenmesi oldu. Bunun üzerine Kâmil Paşa ve hükümeti meclise gelerek güvenoyu aldı (Kâmil Paşa’nın aldığı bu güvenoyu, Osmanlı’daki ilk güvenoyu olmuştur.). Ancak bu güvenoyundan sonra Kâmil Paşa kabinede yapmış olduğu bazı değişiklikler İttihatçıları rahatsız etti ve hükümet hakkında yeniden gensoru istendi. Bunun üzerine Kâmil Paşa’nın da gensorunun başka günlere ertelenmesini isteyerek durumu geciktirmeye çalışması İttihatçıları nezdinde daha fazla rahatsızlığa yol açtı ve Kâmil Paşa hükümeti yeniden güvenoyuna sunuldu. Oylamanın Kâmil Paşa’nın aleyhine sonuçlanması ile Kâmil Paşa istifa etti (Bu da Osmanlı’daki ilk güvensizlik oyu oldu ve bu oylama ile ilk defa bir hükümet düşürüldü.). Bunun üzerine padişah Hüseyin Hilmi Paşa’yı sadrazam olarak atadı.²⁵⁶

Meclis ile hükümet arasında bunlar yaşanırken Osmanlı toprak kayıplarına uğruyordu. Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederken, Girit Yunanistan’a katıldı ve Avusturya-Macaristan Bosna Hersek’i işgal etti. Tüm bu kayıpların faturası da İttihat ve Terakki’ye ve meşrutiyet aleyhtarları tarafından meclise kesiliyordu. Ayrıca şeriatın eskisi gibi uygulanması gerektiğine inanan Derviş Vahdeti ve onun grubu olan İttihad-ı Muhammedi ile kendisine bağlı çalışan Volkan gazetesi İttihat ve Terakki aleyhine propaganda yaparken Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası da bu olanlara destek çıkmaya başlamıştı. En sonunda muhalif bir gazetecinin öldürülmesi ile isyan patak vermiş oldu. Tarihe “31 Mart Ayaklanması” (13 Nisan 1909) olarak geçen bu isyan sonunda mecliste muhalif kanadın etkisi arttı, Hüseyin Hilmi Paşa ve hükümeti istifa etti ve padişahın otoritesinde artış yaşanmaya başladı. Olaylar daha fazla büyümeden Selanik’te bulunan 3. Ordu, Meşrutiyet’i koruma amacıyla Hareket

²⁵⁵ Sancaktar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, s. 68-72. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 183.

²⁵⁶ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47-56. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 183-186.

Ordusu adıyla 24 Nisan 1909'da İstanbul'a girdi ve isyana son vermiş oldu. 31 Mart Ayaklanması'na gizlice destek verdiği iddiasıyla otuz üç yıldır iktidarda bulunan Sultan II. Abdülhamid, şeyhülislamdan fetva alınarak tahttan indirildi ve yerine Sultan V. Mehmet Reşat getirildi.²⁵⁷

31 Mart Ayaklanması'nın bastırılması ve yumuşak başlılığı ile bilinen V. Mehmet Reşat'ın tahta geçmesiyle birlikte mecliste yasama çalışmaları hız kazandı. Anayasanın yeniden düzenlenmesine dair tartışmalar son bulduğunda Meclis-i Ayan kararnamesi²⁵⁸ ve padişahın onayıyla Kanun-ı Esasi'de yirmi dört maddelik değişiklik yapıldı. Bu maddelerin yirmi biri yeniden düzenlenirken (3, 6, 7, 10, 12, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 43, 44, 53, 54, 76, 77, 80, 113, 118. maddeler) 119. madde tamamen değişmiş ve 120, 121. maddeler eklenmiştir.²⁵⁹

Özetle maddeler şunlardan oluşmaktadır. Her padişah tahta çıktığında Meclis-i Umumi'de şeriata ve Kanun-ı Esasi'ye uygun hareket edeceğine, vatanına ve milletine sadık olacağına dair yemin edecektir (md. 3). Osmanlı hanedanının taşınır ve taşınmaz malları kamu güvencesine bırakılmış, ödenekleri kanuna bağlanmıştır (md. 6). Padişah Meclis-i Mebusan'ı Meclis-i Ayan'ın onayı ile feshedebilir. Ancak 3 ay içinde yeni bir seçim yapılmasını sağlamak durumundadır. (Süresiz tatil etme yetkisi artık yoktur.) Ayrıca ticaret ve barış anlaşmaları, kamulaştırma faaliyetleri, temel hak ve hürriyetlerin sağlanmasına dair yapılacak anlaşmalar Meclis-i Mebusan'ın onayına tabi olacaktır (md. 7). Temel haklar ve özgürlükler herhangi bir sebepten ötürü kısıtlanamaz (md. 10). Basın kanununun izin verdiği ölçüde özgürdür, herhangi bir denetime ve sansüre tabi tutulamaz (md. 12). Sadrazam padişah tarafından irade-i seniye ile atanırken Heyet-i Vükela'nın üyeleri sadrazam tarafından atanır. Daha sonra özel bir yasa ile belirlenen konular dışındaki konuları Heyet-i Vükela karara bağlayabilir ve sadrazam tarafından bu kararlar tebliğ edilebilir (md. 27, 28, 29). Heyet-i Vükela'nın ortaklaşa hareket ettiği konularda

²⁵⁷ Karal, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, s. 75-108. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 187-190. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan, *Otuz Bir Mart Vakası*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, C. 34, s. 9-11.

²⁵⁸ 15 Ağustos 1909 Tarihli Meclis-i Ayan kararnamesinde meclis ile ilgili "Hakimiyet-i Milliye" ifadesi ilk defa kullanıldı ve ilke Osmanlı anayasal tarihine girmiş oldu. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, s. 156. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 196.

²⁵⁹ Düstur, 2. Tertip, C. 1, s. 638-644. Soysal, *Türkiye'de İktidarın Sınırlandırılması*, s. 85. Mehmet Kaan Çalen, *1909 Kanun-i Esasî Tadilâtı*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2012, C. 2, S. 4, s. 137.

heyetin tamamı, ilgili vekile ait konularda ise vekiller tek tek meclise karşı sorumludur. Padişahın onayını gerektiren kararlarda heyeti ilgilendiren konularda bütün heyetin imzaları, ilgili vekile ait konularda ise vekillerin imzalarının yanında padişahın imzası gereklidir. Heyet ve vekiller bu kararlardan dolayı meclise karşı sorumludur (md. 30). Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık çıktığında meclis kararı ikinci defa onayladığı takdirde heyet ya kararı onaylayacaktır ya da istifa edecektir. Yeni atanan Heyet-i Vükela meclisin kararını yine reddederse padişah yeni bir seçim yapılmak üzere meclisi feshedebilmekte ancak yeni seçilen meclis kararında ısrar ederse Heyet-i Vükela kararı onaylamak zorundadır (md. 35). Heyet-i Vükela tarafından kabul edilen muvakkaten kanun (kanun hükmünde kararname), Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısında meclise sunulmalıdır (md. 36). Meclis-i Mebusan'ın yönelttiği soru neticesinde vekil güvenoyu alamazsa vekillik, sadrazamın güvenoyu alamaması durumunda ise bütün heyet düşmektedir (md. 38). Meclis-i Umumi her yıl kasım ayında irade-i seniye ile açılır, mayıs ayında yine irade-i seniye ile kapanır (md. 43). (Meclisin çalışma süresi dört aydan altı aya çıkarılmıştır.) Padişah veya mutlak çoğunluğu sağlayan Meclis-i Umumi meclisi toplantıya erken çağırabileceği gibi meclis belirli bir süre için toplantı süresini uzatabilir (md. 44). Heyet-i Vükela üyeleri, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan yeni yasa konmasını isteyebileceği gibi mevcut bir yasayı değiştirilmesi önerisinde bulunabilir. Her iki meclis de hazırladıkları yasa tasarılarını birbirine gönderir ve iki mecliste de kabul edilen yasa padişahın onayına sunulur (md. 53). Her iki meclisinde kabulü ve padişahın onayıyla birlikte yeni yasa yürürlüğe girer. Padişah kendisine sunulan yasayı iki ay içinde onaylayabileceği gibi mecliste yeniden tartışılması üzere meclise geri gönderebilir. Yeniden meclisin önüne gelen yasa üçte iki oranla tekrar kabul edilirse padişah önüne gelen yasayı onaylamak mecburiyetindedir (md. 54). Mebusların maaşları arttırılacak ve toplantıların uzaması halinde mebuslara ek ödenek verilecek (md. 76). Meclis-i Mebusan başkanını, birinci ve ikinci başkan vekillerini meclis seçer ve sonucu padişaha bildirir (md. 77). Bütçe kanununda belirtilen usullere göre bütçe Meclis-i Mebusan tarafından hazırlanır (md. 80). Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerinde ayrılıkçı faaliyet söz konusu olduğu zaman hükümet kararı ile isyan söz konusu olan bölgede sıkı yönetim ilan edebilecektir (md. 113). Yasada bulunan hükümler

kaldırılmadıkça veya değiştirilmedikçe yürürlükte kalacaktır (md. 118). Postanelerdeki evraklar veya belgeler herhangi bir mahkeme kararı olmadan açılmaz (md. 119). Osmanlılar hakkı içtimaaya (toplantı hakkına) sahiptir. Kanun-ı Esasi'ye ve meşrutiyete aykırı, hükümeti değiştirmeye yönelik, ayrılıkçı ve gizli olmamak kaydıyla Osmanlı vatandaşları cemiyet kurma hakkına da sahiptir (md. 120). Meclis-i Ayan görüşmeleri alenidir. Ancak Meclis-i Ayan veya Heyet-i Ayan üyelerinden beş kişi toplantının gizli yapılmasını isteyebilir. Toplantıya başlamadan önce Meclis-i Ayan'da oturumun gizli olup olmaması oylamaya sunulur (md. 121).²⁶⁰

Görüldüğü üzere padişahın yetkileri Meclis-i Mebusan lehine azalmıştır. Ayrıca Şura-yı Devlet, Heyet-i Vükela, Meclis-i Ayan ve padişah denetiminden kurtulan Meclis-i Mebusan'ın yasa çıkarması kolaylaşmış, hatta bu dönemde ilk defa güvenoyu uygulanmış hatta güvensizlik oyu ile hükümet düşürülmüş ve böylece güvenoyu Kanun-ı Esasi'ye girmiştir. Yani Heyet-i Vükela meclise karşı sorumlu hale gelmiştir. Meclis bu değişikliklerle gücünü ve etkisini, çağdaşları olan ülkelerin meclisleri seviyesine çıkarmıştır.

E. 1909 Değişikliklerinde Yasama, Yürütme, Yargı Kuvvetleri ve Temel Hak ve Özgürlükler

1909 değişiklikleri sonrasında yasama erkinin yetkilerinde artış görülmüştür. Öyle ki bazı hukukçular buna 1909 değişiklikleri değil, 1909 Kanun-ı Esasi'si demektedir. Yani 1876 Kanun-ı Esasi'sinden ayrı bir anayasa niteliğinde olduğunu söylemektedirler.²⁶¹

Önemli uluslararası antlaşmaların meclis onayına sunulması gerekliliği (md. 7), hükümetin padişaha değil, meclise karşı sorumlu olması (md. 30), meclisin padişah tarafından feshinin zorlaşması ve belli bir süre sonra seçimlerin yenilenmesinin zorunlu olması (md. 35), hükümetin güvenoyuna ihtiyaç duyması (md. 38), Meclis-i Mebusan'ın, Meclis-i Ayan'ın ve Heyet-i Vükela'nın herhangi bir onay almaksızın yasa önerisi verebilmesi (md. 53), ayrıca bu önerilerin Şura-yı

²⁶⁰ Koçak, *Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan*, s. 966-968. Tanili, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 47-52.

²⁶¹ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 67-70. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 192.

Devlet denetimine tabi tutulmaması, padişahın mutlak veto yetkisinin geciktirici veto yetkisine dönüşmesi (md. 54) gibi maddeler meclis egemenliğinin geldiği boyutu göstermektedir.²⁶²

Yürütmede ise hükümeti azletme yetkisinin meclisin elinde olması sebebiyle sadrazamın ataması padişah tarafından yapılsa da padişahın bu konuda sınırsız irade sahibi olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü yeni gelen hükümet meclisin güvenoyunu almak zorundadır. Güvenoyu alamayan hükümet de düşme durumunda kaldığından padişah, sadrazam atamasını veya azlini daima meclis iradesini gözeterek yapma mecburiyetinde kalmıştır. Ancak 35. Maddeye göre meclis ile hükümet arasında bir yasanın çıkarılmasına dair oluşan uyuşmazlık sonucunda meclisin ısrarı halinde hükümet ya yasayı onaylamak ya da istifa etmek zorundaydı. Yeni gelen hükümet de yasayı aynen reddettiği takdirde ise bu sefer meclisin feshi durumu söz konusu olmaktadır. Bu durum da meclis ile hükümetin uyumlu çalışması mecburiyetini doğurmaktadır.²⁶³

1909 değişikliklerinde yargıya dair değişiklik yapılmamıştır. Bunun sebebi 1876 Kanun-ı Esasi'nin bu konuda yeterli görünüyormasıydı. Ancak temel hak ve hürriyetleri zedeleyen 113. maddenin değiştirilmesiyle padişahın sürgün yetkisinin ortadan kaldırılması, şahsi özgürlüklerin güvence altına alınması (md. 10), basının sansüre maruz kalmayacak olması (md. 12) ve toplantı yapma ile dernek kurma özgürlüğünün getirilmesi (md. 120) ile 1876 Anayasasında ortaya konan temel hak ve hürriyetlerin daha güçlü bir şekilde teminat altına alınması sağlanmıştır.²⁶⁴

F. İttihat ve Terakki İktidarı

31 Mart Vakası, II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılması ve Kanun-ı Esasi'de yapılan değişiklikler İttihat ve Terakki'nin yönetimde söz sahibi olmasının başlangıcı olmuştu. Ancak Anayasada cemiyetlerin yasal biçimde kurulmasını ve faaliyet göstermesini sağlayan 120.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Celaleddin Arif Bey, *Hukuk-i Esasiye*, Kısım-ı Sani: Osmanlı Kanun-ı Esasisi, Matbaa-i Hukukiye, İstanbul, 1911 (H. 1329), s. 175-214. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 192-195.

²⁶³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 193. Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 71-72.

²⁶⁴ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 73.

madde, İttihat ve Terakki'nin bu denli siyasal bir kuvvet olmasından rahatsız olan kesimlerin yeni cemiyetler kurmasını sağladı. Bu cemiyetlerden ilki “Ahali Fırkası”ydı. Daha sonra onu “Heyet-i Müttefika-i Osmaniye” cemiyeti ve çeşitli gruplar izledi. 1911 yılına gelindiğinde ise bütün bu muhalif partiler “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”²⁶⁵ adını alarak tek çatı altında toplandı. Kısa sürede Meclis-i Umumi'de İttihat ve Terakki'den ayrılanlarla birlikte güçlü bir fırka haline geldi. Hatta 1911 yılında İstanbul'da yapılan ara seçimi bir oy farkla Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı kazanmıştı. Parlamentodaki etkinliğini kaybetmeye başlayan İttihat ve Terakki meclisin feshi yoluna gitmeyi amaçladı. Ancak 1909 değişiklikleriyle meclisin padişah tarafından feshedilmesi zorlaşmıştı. Bu sebeple İttihatçıların denetiminde olan Sadrazam Mehmet Sait Paşa Anayasanın 7. ve 35. maddelerinin değiştirilmesi için önerge verdi. Muhalif kesim ise bunu kabul etmedi ve meclis bu maddeleri oylayacağı zaman toplantılara katılmadı. Toplantı yeter sayısına ulaşamayan meclisin bu tavrı ret kararı sayıldı. Sait Paşa hükümeti istifa etti. Yeniden sadrazamlığa getirilen Sait Paşa yasaların tekrar oylanmasını istedi. Yasaların değiştirilmesi için yeterli çoğunluğa ulaşamayan meclis en sonunda padişah tarafından feshedildi.²⁶⁶

Tarihe “sopalı”, “dayaklı” seçim olarak geçmiş olan 1912 seçimleri İttihat ve Terakki'nin baskısı altında gerçekleşti ve neticede İttihatçı mebusların sayısı iki yüz yetmiş bulurken muhalif mebusların sayısı on beşte kalmıştı.²⁶⁷ İttihat ve Terakki, meclisin çoğunluğunu elde etse de hem toplumun aydın kesimlerinin hem de askerlerin desteğini yitirmeye başlamıştı. Bunun üzerine hem İttihat ve Terakki'yi ordudan tamamen uzaklaştırıp askeri siyasetten ayırmak hem de İttihatçıların baskısını ortadan kaldırmak amacıyla bazı subaylar tarafından “Halaskar Zabitan Grubu” kuruldu. İttihat ve Terakki'nin desteklediği Sait Paşa hükümeti de bir gün önce meclisten güvenoyu almasına rağmen Halaskar Zabitan Grubu'nun İttihat ve Terakki'nin iktidarı bırakmaması durumunda zor kullanacağını ifade etmesi üzerine istifa etti. Sultan V. Mehmet ise durumu çözüme kavuşturmak için Gazi Ahmet

²⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi* s. 263-312.

²⁶⁶ Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, s. 129-130. Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 348.

²⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki; Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, C. III, s. 168.

Muhtar Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ahmet Paşa da iktidarlığında İttihat ve Terakki'nin etkinliğini kırma mücadelesine girişti ve şaibeli geçen 1912 seçimleri sebebiyle Zabitan Grubu ve muhalifler meclisin feshini istedi. Meclis-i Ayan'ın görüşü ile Meclis-i Mebusan'ın bir önceki yasama döneminde meydana gelen anlaşmazlığın neticesinde oluşturulduğu ve artık böyle bir görevinin olmadığı ifade edilerek padişah tarafından meclis feshedildi.²⁶⁸

Balkan Savaşları'nın patlak vermesiyle devlet, padişah iradesi ve Ahmet Paşa hükümetinin kararnamele ile yönetilmeye başlanmıştı. I. Balkan Savaşı'nın gidişatı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifasına yol açtı. Yerine Kâmil Paşa getirildi. Bu dönemde Halaskar Zabitan Grubu'nun savaşıla uğraşması ve siyasi belirsizliğin bulunduğu ortamdan faydalanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Ocak 1913'te tarihe "Babıali Baskını" olarak geçen hükümet darbesini gerçekleştirdi. Bu darbe neticesinde Sadrazam Kâmil Paşa istifa ettirilerek yerine önce Mahmut Şevket Paşa, Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle birlikte de Prens Sait Halim Paşa getirilmesi sağlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise adını "İttihat ve Terakki Fırkası" olarak değiştirdi.²⁶⁹ Bu tarihten sonrada Birinci Dünya Savaşı'nın bitiş tarihi olan 1918'e kadar iktidardaki tek parti olarak ülkeyi idare etti.²⁷⁰

G. 1914, 1916, 1918 Değişiklikleri ve İttihat ve Terakki'nin Sonu

Babıali Baskını'ndan sonra uzun süredir yapılmayan seçimler İttihat ve Terakki'nin gölgesi altında 1914 yılında yapıldı. Neticede İttihat ve Terakki Fırkası'nın baskın olduğu Meclis-i Umumi yeniden faaliyete geçti. Artık hem hükümet hem de meclis İttihat ve Terakki'nin elindeydi. Padişah da cemiyetin talepleri ve istekleri dışına çıkmıyordu. İktidar kudretini elinde bulunduran İttihat ve Terakki, 1912'den beri değiştirmek istediği Kanun-ı Esasi'nin 7., 35. ve 43. Maddelerini yeniden düzenledi.²⁷¹ Buna göre;

²⁶⁸ Shaw – Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 349. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 200-201.

²⁶⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki; Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, s. 204-205

²⁷⁰ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 224.

²⁷¹ Düstur, 2. Tertip, C. 6, s. 749-750. Düstur, 2. Tertip, C. 7, s. 224-225. Ek olarak 102. Maddede de değişiklik yapıldı.

35. madde gereğince Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi, açılması ve kapanması, olağanüstü toplantıya çağırılması, toplantıların üç ayı geçmemek üzere uzatılabilmesi meclisin belli bir süre ile tatil edilmesi ve antlaşmalar imzalama yetkisi padişaha aittir (md. 7). Meclis-i Mebusan ile Heyet-i Vükela arasında maddelerin kabulüne dair çıkacak olan anlaşmazlıklarda padişah, Heyet-i Vükela'nın değişmesine veya dört ay içinde yeniden seçim yapılarak toplanması şartıyla meclisin feshedilmesine karar verebilir (md. 35). Meclis her yıl kasım ayının başında toplanır. Toplantı ileri bir tarihe ertelenmiş ise ertelenen sürenin sonunda kendiliğinden toplanır ve toplantı süresi dört aydır (md. 43).²⁷²

Maddelerde yapılan bu değişiklikler ile 7 ve 35. maddelerin 1876'daki hallerine dönüldü. Buna göre padişahın meclisin ve hükümetin üzerindeki yetkileri de şeklen yeniden arttırılmış oldu.

İttihat ve Terakki'nin iktidarı süresince 1916²⁷³ ve 1918²⁷⁴ yıllarında da Kanun-ı Esasi'de değişiklikler yaşandı. Bunlar;

Dört ay içinde seçim yapılması kaydı ile padişah meclisin feshine karar verebilir (md. 7). Bir mebus aynı anda en fazla üç farklı seçim dairesinden aday olabilmektedir (md. 72). Kanun-ı Esasi'deki 35. madde de kaldırılmaktadır.

Genel seferberlik gerektirecek bir savaş söz konusu olduğu takdirde Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'nın üye tam sayılarının üçte ikisi ile görüşmeye açılmasını isteyebilir ve yine üye tam sayısının mutlak çoğunluğu ile meclisin toplantı süresi uzatılabilmektedir.²⁷⁵

Son değişikliklerle birlikte meclis 1919 yılına kadar çalışmış, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, 1918'de Sultan VI. Mehmet Vahidettin'in tahta geçmesi İttihat ve Terakki'nin sonunu getirmişti. Son kongresinde "Tecdüt Fırkası" adını alan cemiyet daha sonra hükümet tarafından kapatıldı ve bazı üyeleri sürgüne gönderilirken bazı üyeleri de yurt dışına kaçtı. Son seçimini 1920'de

²⁷² Koçak, *Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan*, s. 968. Ayrıca 1916 yılında da mebusların maaşı ve ödeneklere dair değişiklik yapıldı. *Düstur*, 2. Tertip, C. 8, s. 483.

²⁷³ *Düstur*, 2. Tertip, C. 8, s. 484. *Düstur*, 2. Tertip, C. 8, s. 754.

²⁷⁴ *Düstur*, 2. Tertip, C. 10, s. 176.

²⁷⁵ Koçak, *Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan*, s. 969.

gerçekleştiren Mebusan Meclisi “Misak-ı Milli” kararlarını almasıyla birlikte 16 Mart 1920 tarihinde basıldı ve 11 Nisan 1920’de de meclis feshedildi.²⁷⁶

H. Ara Değerlendirme

Kanun-ı Esasi Türk – Osmanlı tarihindeki ilk anayasa olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Ancak bu anayasa günümüz anayasalarından farklı olarak bir meclis eliyle değil, padişah iradesiyle yapılmış olduğundan ferman anayasa olarak kabul edilmektedir. Sultan II. Abdülhamid’in ilan ettiği bu anayasada, padişah yetkilerinin sınırlandırılmasına dair herhangi bir düzenleme bulunmadığı gibi padişahın yetkileri ve sorumsuzluğu bağlamında hükümler yer almıştır.

1909 değişiklikleri bu durumu değiştirmiştir. Önce anayasa tekrar ilan edilmiş, daha sonra seçimler yapılmış ve meclis iradesiyle değişiklikler gerçekleşmiştir. Tanör’e göre bu değişikliklerin en önemli katkısı, egemenlik kudretinin padişah ile millet arasında paylaşılması olmuştur. Bu da Osmanlı tarihinde ilk defa millet temsilcilerinin iradesiyle padişah yetkilerinin sınırlandırılmış olduğunu göstermektedir. Özellikle Meclis-i Ayan Kararnamesi’nde ifade edilen “hakimiyet-i milliye” ilkesi ile meclisin ilanını duyurarak bu durumu göstermektedir. 1909 değişiklikleriyle birlikte padişahın yetkileri sınırlandırılmış ve yetkiler meclise kaymıştır. Artık anayasaya göre padişah sorumsuz olsa da yasama ve yürütme yetkileri sembolik olarak kalmış, padişahın elinden kanun koyma, mutlak veto gibi yetkiler alınarak yasama ve yürütme arasındaki ayırım belirginleşmiş, kuvvetler ayrılığı ilkesi Osmanlı yönetiminde görülmeye başlanmıştır. II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı’nın kesin olarak meşruti monarşiye geçiş yaptığı söylenebilir.²⁷⁷ Dahası padişahın yanında bir temsilciler meclisinin açılması ve 1909 değişiklikleriyle birlikte Kanun-ı Esasi’de padişahın yetkilerine dair düzenlemeler yapılması Osmanlı padişahının önce yasama daha sonra yürütme ve yargıya dair yetkilerinde önemli ölçüde kısıtlamalar getirilmiştir. Bu husustaki önemli olan durum ise şudur ki; Osmanlı devletinde ilk kez padişah yetkileri maddi anlamda, padişahın iradesi dışındaki devlet mekanizmalarıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca Anayasadan yargı

²⁷⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki; Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, s. 195.

²⁷⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 216-217. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, 156-157. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 21.

güvencesini engelleyen 113. maddenin kaldırılması, basın özgürlüğü, dernek kurma haklarının tanınması Kanun-ı Esasi'nin tam bir meşruti monarşi anayasası özelliği kazanmasında katkı sağlamıştır, yorumu yapılabilir.

Uygulama ise anayasada ifade edilenlerden daha farklı olmuştur. Aldıkaçtı II. Meşrutiyet devrini tipik bir tek parti örneği olarak ifade etmiştir.²⁷⁸ Okandan'a göre ise iktidar sahibi olan İttihat ve Terakki'nin elinde millet hakimiyeti, meşrutiyet ve kanun-ı esasi oyuncak haline gelmiş, bu sebeple de anayasa hukukumuzda bu olgular gelişme imkânı bulamamıştır.²⁷⁹

Neticede kısa süreli de olsa Osmanlı Devleti anayasalı bir dönem geçirmiş ve padişah, devlet yönetiminde meclis ile birlikte söz sahibi olmuştur. Hatta meclis, padişah karşısında daha yetkili konuma gelmiştir. Kısa süren bu anayasa-meclis yönetimi 1920'de ilan edilecek olan meclis ve 1921-1924 anayasaları için tecrübe olmuştur.

²⁷⁸ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 74-75.

²⁷⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 432.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar devletler ve bu devletleri idare eden güçler var olmuştur. Gerek batılı gerek doğulu düşünürlerce devletin tanımı, var oluş amaçları, ideal devlet, yöneten güç olguları tartışılmış ve farklı tanımlar yapılmıştır. Özellikle egemenlik yetkisini tanrıdan alan siyasi iktidarların mutlak güce sahip olması bu düşünürlerce olumsuz karşılanmış ve devlet yönetiminde bulunan gücün yani siyasi iktidarın sınırlandırılması gerekliliğine dair görüşler günümüze yaklaştıkça artmaya başlamıştır. İngiltere’de 1215 Magna Carta Libertatum ile başlayan bu süreç, Avrupa’nın diğer kesimlerinde 1789 Fransız İhtilali ile hız kazanmış ve günümüz demokratik usullerine geçişler yaşanmıştır.

İslam dünyasında ise bu durumun daha farklı geliştiği söylenebilir. Çünkü son peygamber Hz. Muhammed’in ölümünden sonra halifelerin yani İslam ülkesinin devlet başkanının belirlenmesi ya seçim usulüyle ya da bir önceki halife tarafından tayin edilen halifenin kendisine biat edilmesi ile olmuştur. Yani yönetilenlerin devlet başkanı seçiminde söz sahibi olduğu görülmektedir. Dahası özellikle İslam ülkesinin ilk devlet başkanları, Allah’ın belirlediği ve beşer tarafından ayrıntılı biçimde ortaya konan kurallar çerçevesinde ülkeyi yönetmeye gayret göstermiş, iktidarları boyunca manevi sınırlara bağlı kalmaya çalışmışlardır. İlk halifelerden sonra bu hususlar değişmiş, devlet başkanlığının zorla ele geçirilmesinin de bazı İslam hukukçuları tarafından İslam devletinde karışıklık çıkmaması için zarureten geçerli olduğu görüşü benimsenmiştir. İslam halifesinin idaresinde yaşanan bozulmaların İslam ülkesine de tesir etmesiyle ülke, başka devletlerin saldırısına uğramış ve git gide zayıflayan devlet en sonunda yıkılarak hilafeti, manevi yetkilerle sınırlı bir makama dönüştürmüştür. Bu durum ise İslam dünyasının yeni otoritesi olan Osmanlı Devleti’nin Mısır’ı almasından sonra değişmiştir. Zaten İslam’ın sancaktarlığını yapmaya başlayan Osmanlı Devleti, hilafet makamını da bünyesine katarak dünya üzerindeki bütün Müslümanların hem maddi hem manevi sorumluluğunu da üstlenmiş olduğunu göstermiştir.

Osmanlı Devleti, özellikle doğusundan itibaren hem Orta Asya, Türk-Moğol geleneklerine hem de İslam kurallarına bağlı şekilde yönetilmekteydi. Yani Osmanlı ülkesinin devlet başkanı olan padişahın hem şer’i hem de örfi sınırları mevcuttu.

Ancak bu sınırların mevcut olması padişahın elinden egemenlik gücünün kolay alınabileceği veya bu gücün sarsılabileceği anlamına gelmiyordu. Devletin gücüne ve padişahın otoritesine bağlı olarak Osmanlı sultanına darbe yapılması veya sultanın iktidardan el çektilmesi kolay olmuyordu. Ancak bu husus da 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprak ve güç kaybetmeye başlaması, Avrupa'nın da önce coğrafi keşifler daha sonra 18. yüzyılda ortaya çıkan Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile birlikte değişmeye başlayacaktı. 16. Yüzyıldan sonra Osmanlı iktidarına gelmeye başlayan padişahlar ülkede hem asker hem de ulema üzerinde yeterli otoriteyi kuramamış buna bağlı olarak çeşitli sebeplerle de zaman zaman devlet yönetimi değiştirilmiştir.

Bu doğrultuda söylenebilir ki; 19. yüzyıla kadar iktidarı elinde bulunduran padişah ve padişah, yetkilerinin sınırlarını zaman zaman aşsa da bu sınırları şer'i ve örfi kaideler oluşturuyordu. Ancak padişahın kişiliğine veya ulema-asker gibi güç odaklarına bağlı olarak padişahın egemenliğin sınırları fiili olarak değişiyordu. Sened-i İttifak'ın imzalanmasıyla birlikte hukukçuların da çoğunluğunun katıldığı görüşe göre ilk defa bir belgeyle padişahın yetkileri sınırlandırılıyordu. Farklı olarak o zamana kadar padişaha karşı darbeler yapılması söz konusu oluyorken belgede ayanların padişahı destekleyeceği ifade ediliyordu. Yani padişahın otoritesi de tanınmış oluyordu. Bu bağlamda padişahın yetkileri sınırlandırılmış olmakla birlikte padişahın egemenliği de o dönemin güç odakları bakımından kabul edilmiş oluyordu, denilebilir. Yine de II. Mahmut'un belgenin imzalanmasına ve mevcut bulunmasına dair duyduğu rahatsızlık metnin padişah üzerindeki etkisini de gösteriyordu. Bu koşullar altında senet ilk fırsatta II. Mahmut tarafından yürürlükten kaldırılacaktı. Ayrıca bu dönemde açılan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve Dar-ı Şura-yı Babıali'nin idare ve yargı alanlarının birbirinden ayrılması bağlamında önem arz ettiği söylenebilir. Ancak bu kurumlar daha çok devletin işleyişinin farklı kurumlar aracılığıyla yürütülmesini sağlamaktan öteye gitmemiş, devlet idaresinde herhangi bir sınırlama durumu söz konusu olmamıştır.

Sened-i İttifak'tan duyulan rahatsızlık Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile değişmişti. Yine tarihçilerin genel görüşüne göre Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti yönetiminin kendi isteği doğrultusunda ortaya çıkmış metin iken Islahat Fermanı Batılı devletlerin baskısı ile hazırlanmış bir metindi. Hukukçuların

çoğunluğuna göre ise bu ilk belge Osmanlı'daki ilk anayasal belgeydi. Çünkü belgeler yönetim konusunda düzenlemeler yaptıkları gibi temel hak ve özgürlükler bağlamında da belirlemeler yapmaktaydı. Böylece Osmanlı'da padişah ilk defa resmi bir belge ile vatandaşın temel hak ve özgürlüklerini tanımış oluyordu. Dahası padişah kendi rızası ile egemenlik yetkilerini sınırlandırmış oluyordu. Ancak şöyle bir sorun var ki belgenin yürürlükte kalması ve uygulanması için herhangi bir maddi denge-denetim mekanizması yoktu. Yine gerekli şartlar oluştuğunda padişahın isteği üzerine ferman uygulamadan kaldırılabilirdi. Hatta bir sonraki padişahın uymasına dair herhangi bir garanti dahi yoktu. Bu sebeple nitelik itibariyle önemli ve etkili olan metinlerin geçici düzenlemeler yapmaktan ileri gidemediği ancak özellikle hukuki alanda yapılan düzenlemeler ile çıkarılan bu fermanların Osmanlı Devleti'nde hazırlanacak olan anayasanın ve hukuki metinlerin provası olduğu söylenebilir.

1876 tarihinde Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi ilan edildi. Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile birlikte Osmanlı meşrutiyet düzenine geçti. Yönetimde ilk defa padişahın yanında halk tarafında seçilmiş bir meclis bulunuyordu. Bu sistemin sorunu ise şuydu ki; Meclis-i Mebusan yani halk meclisinin etrafı, padişah, Heyet-i Vükela, Şura-yı Devlet ve Meclis-i Ayan ile sarılıydı. Yani çıkaracağı kanunun konusundan yürürlüğe girmesine kadar ki bütün süreçte padişah veya onun atadığı makamlar bulunuyordu. Zaten ilan edilen anayasa da padişahın yetkilerini sınırlandırmaktan ziyade onun egemenliğinin lehine düzenlemeler barındırıyordu.

Osmanlı'daki anayasal gelişmelerin en önemli sonucu ise Kanun-ı Esasi'de yapılan 1909 değişiklikleri olmuştu. Hatta bu düzenlemeler öyle etkiliydi ki bazı hukukçular bu değişiklikleri 1909 Anayasası veya 1909 Kanun-ı Esasi'si olarak adlandırdı. Yeni Anayasa ile birlikte temel hak ve özgürlükleri sınırlandıran 113. madde kaldırılmış, parlamentonun yetkisi arttırmıştı. Hatta değişiklikler sonucunda Heyet-i Vükela artık padişaha değil, meclise karşı sorumlu olacaktı. Ayrıca padişahın mutlak veto yetkisi geciktirici veto yetkisine dönüşmüş, birtakım uluslararası antlaşmaların yürürlüğe girmesi, meclisin onayına tabi tutulmuştu. Yasamanın arttırılan yetkisi ve sınırlandırılan padişah otoritesi düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nde neredeyse tam manasıyla yasama-yürütme ayrımı söz konusu olmuştur, denebilir.

Jön Türkler'in büyük çabaları sonucu yeniden açılan Meclis-i Ayan'a karşı 31 Mart İsyanı yaşandı. Bu isyanı desteklediği düşünülen Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildi ve 1909'da bahsedilen bu değişiklikler yürürlüğe girdi. Kanun-ı Esasi'de yapılan düzenlemelerle halkın seçtiği meclis yönetiminde daha etkin bir hale geldi. Meclis-i Mebusan artık yasama sürecinde çağdaşı olduğu devletlerin halk meclisleriyle aynı seviyede bulunuyordu. Yani padişah egemenliğinin sınırlarını artık gerçek manada bir anayasa ve bir halk meclisi oluşturuyordu. Ancak bu durumun uygulaması pek uzun sürmedi. İttihat ve Terakki, Babıali baskısıyla yönetimi zorla ele geçirmiş ve yönetimde tek parti söz sahibi olmuştu. Artık bir anayasa veya halk meclisinden ziyade yeni bir güç odağı olan İttihat ve Terakki padişahın egemenliğine set çekiyordu. Tek partinin yönetimde söz sahibi olması durumu 1918'de büyük savaşın bitmesine kadar sürdü. Osmanlı tarihindeki bu dönemin uygulama alanı kısa süreli olmakla birlikte anayasa hukuku açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

Tarih boyunca iktidarların mutlak egemenliğe sahip olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ortaya konan bu çalışmanın ışığında, Osmanlı Devleti'nin de aynı süreçlerden geçtiği ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği bu süreçlerden sonra büyük savaşa girilmiş ve ardından yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet otoritesini elinde bulunduran iktidarların, dünyevi kurum veya araçlarla ne derece sınırlandırılabilmesine dair tartışmaların temelini ele almıştır.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. - Savcı, B., (1959), *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Afyoncu, E. – Demir, D. – Öcal, A., (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Ahmad, F., (1999), *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa, (2008), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Ed. Mustafa Güçlükol - Bilge Bozkurt), İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, C. II.
- Akman, M., (2007), *Örf*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 34, ss. 93-94.
- Akşin, S. (1985), *Jön Türkler*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, C. 3.
- Akşin, S., (1992), *Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 27, ss. 115-123.
- Akyıldız, A., (2003a), *Meclis-i Meşveret*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, C. 28, ss. 248-249.
- Akyıldız, A., (2003b), *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 28, ss. 250-251.
- Akyıldız, A., (2012), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Akyıldız, A., (2011), *Tanzimat*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 40, ss. 1-10.
- Akyılmaz, G., (1999), *Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 1-2, ss. (129-159).
- Akyılmaz, G., (2019), *Siyasi Tarih*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Aldıkaçtı, O., (1982), *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Aristoteles, (2017), *Politika*, (Çev. Furkan Akderin), İstanbul, Say Yayınları.
- Armağan, A., (2011), *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, Gazi Akademik Bakış Dergisi, C. 5, S. 9, ss. 139-156.
- Armaoğlu, F., (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Arsal, S. M., (2020), *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Âşıkpaşazade, (2003), *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), İstanbul, K Kitaplığı.
- Atar, F., (1991), *Azil*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 4, ss. 327-328.
- Avcı, C., (1998), *Hilâfet*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C.17, ss. 539-546.
- Avcı, M., (2014), *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Konya, Mimoza Yayınları.
- Aydın, M. A., (1991), *Arazi Kanunnâmesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 3, ss. 346-347.
- Aydın, M. A., (2001), *Kanun-ı Esasi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 24, ss. 328-330.
- Aydın, M. A., (2003), *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, C. 28, ss. 231-235.
- Aydın, M. A., (2014), *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, İstanbul, Klasik Yayınları.
- Aydın, M. A., (2018), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- Aydın, M. A., (2020), *Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, Ankara, İSAM Yayınları.
- Aydınlı, H. İ. - Ayhan, V., (2004), *Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 5, S. 1, ss. 67-84.
- Aykanat, M., (2019), *Şeyhülislam Çivizade Damadı Hamid Efendi*, The Journal of Social Science, (TJSS), C. 3, S. 5, ss. 179-194.
- Baltacı, C., (2010), *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Barthold, V. V., (2006), *Halife ve Sultan*, (Çev. İlyas Kamalov), İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Baysal, B. S., (1942), *93 Meşrutiyeti*, Belleten, C. VI, S. 21-22, ss. 45-83.
- Belgesay, M. R., (1940), *Tanzimat ve Adliye Teşkilatı, Tanzimat - I - Tanzimat'ın Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle*, İstanbul, Maarif Matbaası.
- Beriş, H. E., (2008), *Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 63, S. 1, ss. 55-80.

- Bilgin, A., (2008), *Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile Osmanlı Padişahının Görev ve Sorumluluklarının Karşılaştırılması*, Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi, ss. 134-161.
- Birsel, C., (1940), *Tanzimat'ın Harici Siyaseti, Tanzimat - I - Tanzimat'ın Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle*, İstanbul, Maarif Matbaası.
- Berkes, N., (2003), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Beşirli, M., (1999), *Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar 1789-1908*, Dini Araştırmalar, C. 2, S. 5, ss. 131-157.
- Beydilli, K., (2007), *Nizam-ı Cedit*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 33, ss. 175-178.
- Boyalık, R., (2007), *Kanun-u Esâsi'de Padişahın Statüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Celeleddin Arif Bey, (1911), *Hukuk-i Esasiye, Kısım-ı Sani: Osmanlı Kanun-ı Esasisi*, İstanbul, Matbaa-i Hukukiye.
- Cin, H. – Akgündüz, A., (2017), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Çadircı, M., (1985), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, C. 1.
- Çalen, M. K., (2012), *1909 Kanun-i Esasî Tadîlâtı*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 4, ss. 129-140.
- Çeliker, H., (2008), *İslam Hukuku'nda Devlet Başkanlığı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 26-27, ss. 251-298.
- Çınar, S., (2017), *Osmanlı Devleti'nde Geleneksel Oğuz Veraseti Üzerine*, Milet ve Nihal Dergisi, C. 14, S. 1, ss. 312-334.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
- Davinson, R. H., (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, İstanbul, Papirüs Yayınevi, C. 1.
- Davutoğlu, A., (1994), *Devlet*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 9, ss. 234-240.
- Doehring, K., (2002), *Genel Devlet Kuramı*, (Çev. Ahmet Mumcu), İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Durhan, İ., (2008), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 3-4, ss. 56-111.

Düstur

Ebu'l-Hasan el-Maverdi, (1976), *El-Ahkamü's-Sultaniyye*, (çev. Ali Şafak), İstanbul, Bedir Yayınevi.

Ekinci, E. B., (2004), *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, İstanbul, Arı Sanat Yayınları.

Ekinci, E. B., (2019), *Osmanlı Hukuku*, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi.

Emecen, F. M., (2017), *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul, Kapı Yayınları.

Engelhardt, E. P., (2017), *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Erdoğan, M., (2015), *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Farabi, (2017), *İdeal Devlet*, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fatih Sultan Mehmed, (2017), *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul, Kronik Kitap.

Gözler, K., (2006), *Anayasa Yargısının Meşruluğu Sorunu*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2006, C. 61. S. 3, ss. 131-166.

Gözler, K., (2016), *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

Gözler, K., (2019), *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

Gözübüyük, A. Ş., (2008), *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi.

Gül, C., (2010), *İktidarın Sınırlandırılması ve Hukuk Devleti*, Ankara, Adalet Yayınevi.

Gülsoy, U., (1999), *Islahat Fermanı*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 19, ss. 185-190.

Gümüş, M., (2008), *Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi*, Bilig, S. 47, ss. 215-240.

Güzel, H. C. - Çiçek, K. - Koca, S. (Ed.), (2002), *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C. XIV.

Hakyemez, Y. Ş., (2004), *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

- Hazır, H., (1984), *Sened-i İttifak'ın Kamu Hukuku Bakımından Önemi*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, ss. 17-28.
- İhsanoğlu, E. (Ed.), (1994), *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, İstanbul, IRCICA, 1994, C. 1.
- İnalcık, H., (1958a), *Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 13, S. 2, ss. 102-126.
- İnalcık, H., (1958b), *Osmanlı Padişahı*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 13, S. 4, ss. 68-79.
- İnalcık, H., (1964), *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu*, Belleten, C. XXVIII, S. 112, ss. 603-622.
- İnalcık, H. – Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.), (2006), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- İnalcık, H., (2014), *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., (2016), *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., (2017), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul, Kronik Kitap.
- İpşirli, M., (2008), *Sadrazam*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 35, ss. 414-419.
- İpşirli, M., (2010), *Şeyhülislâm*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 39, ss. 91-96.
- Kaboğlu, İ. Ö., (2019), *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul, Legal Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İ., (1998), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Karal, E. Z., (1988), *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z., (2007), *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Ankara, TTK Yayınları, C. V.
- Karal, E. Z., (2003), *Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Ankara, TTK Yayınları, C. VII.
- Karal, E. Z., (2007), *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Ankara, TTK Yayınları, C. VIII.
- Karal, E. Z., (1999), *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Ankara, TTK Yayınları, C. IX.

- Karaman, H., (2011), *Ana hatlarıyla İslam Hukuku: Giriş ve Amme Hukuku*, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Kapani, M., (1993), *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Kapani, M., (2013), *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- Kaşıkcı, O., (2012), *Osmanlı'da Devlet Başkanlığı*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları.
- Kaynar, R., (2010), *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, TTK Yayınları.
- Kenan, S. (Ed.), (2010), *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul, İSAM Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M., (2007), *Nizâmiye Mahkemeleri*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 33, ss. 185-188.
- Kili, S. – Gözübüyük, A. Ş., (1985), *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, C., (1985), *Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, C. 4.
- Kubalı, H. N., (1960), *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul, Tan Matbaası.
- Küçük, C., (1988), *Abdülhamid II*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 1, ss. 216-224.
- Küçükdağ, Y., (2013), *Zenbilli Ali Efendi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 44, ss. 247-249.
- Kütükoğlu, M. S., (1992), *Baltalimanı Muahedesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 5, ss. 38-40.
- Lewis, B., (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Metin, Y., (2014), *Anayasal Değişim*, İstanbul, Beta Basım.
- Montesquieu, (2017), *Kanunların Ruhu Üzerine*, (Çev. Berna Günen), İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moreau, O., (2008), *Meşrutiyet 100. Yıl: Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler*, Doğu Batı Dergisi, C. II.
- Mumcu, A., (2007), *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Mumcu, A. – Küzeci, E., (2015), *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara, Turhan Yayınevi.

- Nizamülmülk, (2009), *Siyasetname*, (Çev. Mehmet Taha Ayar), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okandan, R. G., (1948), *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Okandan, R. G., (1951), *Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar*, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 17, S. 1-2, ss. 3-23.
- Ortaylı, İ., (1983), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Hil Yayınları.
- Ortaylı, İ., (1985), *Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, C. 4.
- Özcan, A., (1982), *Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (İÜFTD), S. 33, ss. 7-56.
- Özcan, A., (1991), *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 3, ss. 457-458.
- Özcan, A., (1995), *II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler*, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 10, S. 1, ss. 13-39.
- Özcan, A., (1998), *Hilafet*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 17, ss. 546-553.
- Özcan, A., (2003), *Lale Devri*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, C. 27, ss. 81-84.
- Özcan, A., (2007), *Otuz Bir Mart Vakası*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 34, ss. 9-11.
- Özçelik, A. S., (1959), *Sened-i İttifak*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 24, S. 1-4, ss. 1-12.
- Özgü, C. - Uluçakar, M., (2020), *Devlet Anlayışlarının Günümüz Siyaset Perspektifinden Karşılaştırılması*, International Journal of Economics Administrative and Social Sciences (IJEASS), C. 3, S. 1, ss. 1-16.
- Özkan Duvan, A., (2019), *Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu*, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (YBHD), S. 1, ss. 35-60.
- Özkan, M., (2019), *Medine Vesikası*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, ss. 212-215.
- Özkaya, Y., (2014), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Pamir, A., (2004), *Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 53, S. 2, ss. 61-82.
- Platon, (1995), *Devlet*, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Roux, J. P., (2004), *Türklerin Tarihi: Pasifikten Akdeniz'e 2000 yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil -Lale Arslan Özcan), İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- Russel, B., (2014), *İktidar*, (Çev. Mete Ergin), İstanbul, Cem Yayınevi.
- Sancaktar, F. M., (2021), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Sakaoğlu, N., (1985), *Tarih Sözlüğü*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Savcı, B., (1974), *Batılı İlkeler Altında Demokratikleşme*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 29, S. 1, ss. 1-18.
- Shaw, S. J., (2008), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, E Yayınları, C. 1.
- Shaw, S. J. - Kural Shaw, E., (2017), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, E Yayınları, C. 2.
- Skinner, Q.- Strath, B. (Ed.), (2011), *Devletler ve Yurttaşlar*, (Çev. Gökhan Aksay), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Songur, H., – Korkmaz, S., (2014), *1917 Hukuk-i Aile Kararnamesinin Getirdiği Yeniliklerin Değerlendirilmesi ve Gayrimüslimler İçin Öngörülen Hükümler*, Legal Hukuk Dergisi, C. 12, S. 137, ss. 59-71.
- Soysal, M., (2020), *Türkiye'de İktidarın Sınırlandırılması*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Şahin, A., (2011), *Siyasal Düşünceler Tarihinde "Sınırlı Devlet" Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısında Evrilme*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 3, ss. 311-362.
- Şentop, M., (2005), *Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, S. 5, ss. 647-672.
- Tanili, S., (1976), *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Tanör, B., (1985a), *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, C. 1.
- Tanör, B., (2018), *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- Tunaya, T. Z., (1985), *1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği*, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları, C. 1.
- Tunaya, T. Z., (1988), *Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, C. 1.
- Tunaya, T. Z., (1989), *Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki; Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, C. III.
- Türe, C. F., (2005), *Türkiye’de Siyasal Egemenlik Kavramının Gelişimi: Osmanlı’dan Cumhuriyete Tarihsel Süreç*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 4, ss. 28-51.
- Türk Hukuk Kurumu, (1944), *Türk Hukuk Lûgati*, Ankara, Maarif Matbaası.
- Türker, C., (2010), *Kanun-ı Esasi’de Yargı Fonksiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1938), *Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleleri*, Belleten, C. II, ss. 191-246.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1856), *1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar*, Belleten, C. XX, S. 77-80, ss. 103-174.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1988), *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, C. 1.
- Üçok, C. - Mumcu, A. - Bozkurt, G., (2018), *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Ülker, İ., (2013), *Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-ı Esasi’deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 2, ss. 101-124.
- Ünal Açıkgöz, M., (2016), *Tanzimat Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Devletinde Padişahlık Makamı*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Velidedeoğlu, H. V., (1940), *Kanunlaştırma Hareketleri, Tanzimat - I - Tanzimat’ın Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle*, İstanbul, Maarif Matbaası.
- Yavuz, H., (1997), *Hâdimü’l-Haremeyn*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 15, ss. 26-27.
- Yeşil, F., (2012), *III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar*, Belleten, C. 76, S. 275, ss. 75-146.
- Yıldız, A., (2010), *Kanun-ı Esasi’de Yasama Yetkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Yıldız, M., (2015), *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Yurtseven, Y. - Şahin, G. N., (2006), *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi*, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 1, ss. 159-206.

Yusuf Has Hacıp, (2008), *Kutadgu Bilig*, (Haz. Mustafa S. Kaçalın), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zabunoğlu, Y. K., (1963), *Devlet Kudretinin Sınırlanması*, Ankara, Ajans Türk Matbaası.

Zabunoğlu, Y. K., (2015), *Devlet Kuramına Giriş*, Ankara, İmaj Yayınevi.

Zürcher, E. J., (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul, İletişim Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Cengizhan Kırnık

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Kamu Hukuku Bölümü Yüksek Lisans

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi

1. İngilizce – Orta Seviye
2. Arapça – Başlangıç seviyesi

İş Denevimi

1. Konya Barosu Avukatlık Stajı

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

1. Çeviren: Kırnık, C., (2019), Seyyid Bey, Hak Mefhûmunun Ve Kuvve-i Müeyyidesinin Sûret Telakkîsi Hakkında İslam Felsefe-i Hukukuyla Avrupa Felsefe-i Hukuku Arasında Bir Mukayeseye Dair Konferans, SDÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 9, S. 1, ss. 353-363
2. Çeviren: Kırnık, C., (2019), Islâhât-I Adliyye / Dava Vekili: Kont Ostrogog, SDÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 9, S. 2, ss. 405-427